

SISEMINISTEERIUM

RELIGIOONI PUUDUTAVATE ÕIGUSAKTIDE ANALÜÜS

MERILIN KIVIORG

Tallinn, 2012

Sisukord

Sissejuhatus	4
I. Südametunnistuse-, usu- ja mõttevabaduse põhiseaduslik kaitse	5
1. Ingliskeelne kokkuvõte.....	10
II. Kirikute ja koguduste seadus ja selle muutmine.....	12
1. Kirikute ja koguduste seaduse pealkiri ja mõisted (§ 2, 3, 4).....	12
2. Üksikisiku õigused (§ 8 ja 9).....	14
3. Juhatus ja koguduse vaimulik (§ 20 ja 23)	16
4. (Majandus)tegevus	17
5. Kaplanaat	18
6. Pühakojad	19
7. Ingliskeelne kokkuvõte.....	19
III. Teised religioonivaldkonda reguleerivad seadused	20
1. Eesti Vabariigi lastekaitse seadus.....	20
2. Põhikooli- ja gümnaasiumiseadus	20
3. Erakooliseadus.....	21
4. Isikuandmete kaitse seadus.....	22
5. Isikut tõendavate dokumentide seadus	22
6. Avaliku teenistuse seadus	23
7. Kaitseväeteenistuse seadus	24
8. Kaitseväge distsiplinaarseadus	24
9. Riigikaitse sundkoormiste seadus.....	25
10. Vangistuseseadus	25
11. Riikliku pensionikindlustuse seadus.....	27
12. Tulumaksuseadus	27
13. Riigilõivuseadus	28
14. Loomakaitseseadus	29
15. Välismaalaste seadus	31
16. Väljasõidukohustuse ja sissesõidu keelu seadus	31
17. Välismaalasele rahvusvahelise kaitse andmise seadus.....	32
18. Õiguskantsleri seadus	32
19. Tsiviilkohtumenetluse seadustik	33
20. Kriminaalmenetluse seadustik.....	33
21. Karistuseseadustik	34
22. Soolise võrdõiguslikkuse seadus	35
23. Võrdse kohtlemise seadus	35
24. Reklaamiseadus	36
25. Avaliku koosoleku seadus	36
26. Kalmistuseadus.....	36
27. Meediateenuste seadus	37
28. Perekonnaseisutoimingute seadus	37
29. Maamaksuseadus	39
30. Ingliskeelne kokkuvõte.....	40
IV. Üksikisiku õigused <i>versus</i> kollektiivne usuvabadus	41
1. Sissejuhatus	41
2. Õigus usuvabadusele	42
3. Õigus võrdsele kohtlemisele ja mittediskrimineerimisele.....	43
4. Õigus austusele era- ja perekonnaelu vastu.....	45
5. Sõnavabadus	46
6. Laste õigused	46

7. Ingliskeelne kokkuvõte.....	47
V. Muud küsimused.....	48
1. Sissejuhatus	48
2. Religioossed sümbolid avalikus ruumis	48
3. Tööõigus	49
4. Ümberlõikamine ja laste õiguste kaitse	49
5. Ingliskeelne kokkuvõte.....	50
VI. Kokkuvõte	51
VIII. Kohtulahendite loetelu.....	52
Riigikohtu lahendid	52
Euroopa Inimõiguste Kohtu lahendid.....	52
Euroopa Inimõiguste Komisjon.....	53
Euroopa Liidu Kohtu ja Esimese Astme Kohtu lahendid	54
IX. Kirjanduse loetelu.....	54

Sissejuhatus

Käesoleva analüüsi koostamise vajadus on tingitud asjaolust, et Eestis pole viimase kümne aasta jooksul tehtud põhjalikku, süsteemset juriidilist analüüsi religiooni puudutavatele seadustele, sh. Euroopa kontekstis. Samas on tehtud olulisi ettepanekuid seaduste muutmiseks. Samuti on vajalik välismõjutustest, nt. immigratsioonist tuleneva olukorra hindamine ja probleemide ennetamine. Toimunud on olulised arengud Euroopa õigusruumis, mis otseselt mõjutavad Eesti religiooniõigust. Vajalik on selle koostoime lahtimõtestamine Eesti jaoks.

Töö eesmärk on Kirikute ja koguduste seaduse ning teiste religiooni reguleerivate õigusaktide analüüs ja nende võimaliku koosmõju hindamine. Eestis religiooni puudutavate seaduste vastavuse hindamine Euroopa Liidu õigusega, Euroopa inimõiguste konventsiooni (edaspidi EIÕK) ja Euroopa Inimõiguste Kohtu (edaspidi EIK) lahenditega. Töö keskmeks on probleemide kaardistamine ja lahendusvariantide hindamine. Analüüsi käigus tuuakse välja ka potentsiaalsed probleemid, s.t. probleemid, mis on väga aktuaalsed teistes Euroopa riikides ja nende kohtupraktikas ning millele jõudmine Eestisse on tõenäoline. Sellesse valdkonda kuuluvad immigratsioonist ning religioosset-kultuurilisest mitmekesisusest põhjustatud väljakutsed nt. religioossete sümbolite kandmine avalikus ruumis, sealhulgas haridusinstitutionides, kohtutes ja teistes riigiasutustes. Samuti tuleb mainida üksikisiku õiguste ja kollektiivse usuvabaduse konflikti. Eesti kohtupraktikas veel ei esine kaasusi, mis neid konflikte puudutavad. Mitmetes Euroopa riikides ja ka Euroopa Inimõiguste Kohtus on nende kaasuste hulk aasta aastalt üha kasvanud. Oma osa selles on võrdse kohtlemise alase diskussiooni, seadusandluse ja kohtupraktika arengul Euroopas, mis otseselt mõjutab kollektiivse usuvabaduse sisustamist. Konflikte on tekkinud mitte ainult võrdsusõiguste pinnalt vaid ka teiste üksikisiku õiguste pinnalt. EIK praktika näitab kasvutendentsi kaasustes, mis käsitlevad nt. sõnavabaduse, era- ja perekonnaõiguse, ühinemisvabaduse konflikti kollektiivse usuvabadusega ja religioossete ühenduste autonoomiaga. Tuleb ette mainida, et ka Euroopa praktika ja seisukohad on paljudel juhtudel alles kujunemisejärgus. Käesolevas töös on lahenduste väljapakumisel appi võetud ka teiste Euroopa riikide kogemus ja praktika. Vajadusel viidatakse ka teistele rahvusvahelise õiguse normidele. Töö eesmärk ei ole konkreetsete seaduseparanduste sõnastamine, kuid võimaluse korral on sõnastus välja pakutud.

Käesolev töö on jagatud neljaks osaks. Esimene osa annab lühikese sissejuhatava ülevaate usuvabaduse kaitsest Eesti põhiseaduses ning Euroopa õiguses, mille konteksti käesolev analüüs tuleb asetada (ptk. I). Teine osa hindab Kirikute ja koguduste seadust (edaspidi KKS) ja selle muutmisevajadust (ptk. II). Analüüsitakse Kirikute ja koguduste seaduse muutmiseks laekunud parandusettepanekuid 1. oktoobri 2012 seisuga. Kolmas osa analüüsib religiooni puudutavaid sätteid teistes seadustes, nende koostoimet Kirikute ja koguduste seaduse ja teiste Eestis seda valdkonda reguleerivate õigusaktidega ning ka praktikaga Euroopas (ptk. III). Neljas osa kaardistab peamised (potentsiaalsed) probleemvaldkonnad (ptk. IV ja V). Iga teemapunkt sisaldab ülevaadet Eesti seadusandlusest ning selle puutumusest EIÕK praktikaga ja Euroopa Liidu õigusega. Analüüsi koostamisel on kasutatud viiteid teadustöödele ja teiste Euroopa riikide praktikale. Iga teemabloki lõppu on lisatud ingliskeelne kokkuvõte. Töö kokkuvõte sisaldab üldhinnangut religiooni puutuvatele seadustele Eestis. Töö tulemuste kasutajasõbralikkuse huvides on lisatud kohtulahendite ja allikate loetelu.

I. Súdametunnistuse-, usu- ja mõttevabaduse põhiseaduslik kaitse

Igäihel on südametunnistuse-, usu- ja mõttevabadus.

Kuulumine kirikutesse ja usuühingutesse on vaba. Riigikirikut ei ole.

Igäihel on vabadus nii üksinda kui ka koos teistega, avalikult või eraviisiliselt täita usutalitusi, kui see ei kahjusta avalikku korda, tervist ega kõlblust.

Alljärgnev annab lühikese sissejuhatava ülevaate südametunnistuse-, usu- ja mõttevabaduse (edaspidi usuvabaduse) põhiseaduslikust kaitsest, et oleks kergem mõista konteksti, milles täna religiooni reguleerivad seadused toimivad. Selle osa koostamisel on teatud ulatuses abiks võetud Eesti Vabariigi põhiseaduse kommentaarid, mille koostamisel analüüsi autor osales ning autori poolt inglise keeles avaldatud raamat religioonist ja õigusest Eestis (EV Põhiseadus. Kommenteeritud väljaanne, Juura 2012; M. Kiviorg, *Law and Religion in Estonia*, Kluwer Law International, 2011).

Religiooniõiguse olulisemad põhimõtted on sätestatud ülal tsiteeritud põhiseaduse §-is 40, aga ka §-is 41, mis sätestab igäihe õiguse jääda truuks oma arvamustele ja veendumustele. Põhiseaduse §-ide 40 ja 41 kõrval on põhiseaduses mitmeid teisi paragrahve, mis on usuvabaduse sisustamisel olulised, sh. § 11 (põhiõiguste piiramise alused), 12 (diskrimineerimise keeld), 19 (igäihe õigus eneseteostusele), 42 (veendumuse kohta andmete kogumise ja talletamise keeld), 45 (sõnavabadus), 47 (kogunemiste ja koosolekute vabadus) ja 48 (ühinemisvabadus), 124 (asendusteenistus), 130 (põhiõiguste piiramine erakorralise või sõjaseisukorra ajal).

Põhiseaduse § 3 teine lause sätestab, et rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud põhimõtted ja normid on Eesti õigussüsteemi lahutamatu osa. Põhiseaduse § 123 sätestab: kui Eesti seadused või muud aktid on vastuolus Riigikogu poolt ratifitseeritud välislepingutega, kohaldatakse välislepingu sätteid. Sellega on kehtestatud rahvusvaheliste lepingute, nt. Euroopa inimõiguste konventsiooni, prioriteet siseriikliku õiguse ees.

Euroopa Nõukogu raames vastu võetud ja 1953. aastal jõustunud Euroopa inimõiguste konventsioon on Eestile siduv alates 1996. a. 16. aprillist. Usu- ja veendumusvabadust käsitlevate kaasuste hulk Euroopa Inimõiguste Kohtus on alates 1993. aastast plahvatuslikult kasvanud. Selleks, et mõista konventsiooni artiklisse 9 kätkeatud usu- ja veendumusvabaduse põhimõtet, tuleb tähelepanu pöörata ka selle tõlgendamisele EIK poolt. Seetõttu on ka käesoleva analüüsi koostamisel vajalik pöörata tähelepanu EIK praktikale. Siiani ei ole EIK-le Eesti vastu esitatud ühtegi usuvabadust puudutavat kaebust.

Lisaks eeltoodule ühines Eesti Euroopa Liiduga 1. mail 2004. Enne ühinemist täiendati põhiseadust 14. septembri 2003. a. rahvahääletusel. Eesti Vabariigi põhiseadust tuleb lugeda koos Eesti Vabariigi põhiseaduse täiendamise seadusega, kohaldades põhiseadusest üksnes seda osa, mida põhiseaduse täiendamise seadus ei muuda. Põhiseaduse täiendamise seaduse § 2 järgi kohaldatakse põhiseadust arvestades liitumislepingust tulenevaid õigusi ja kohustusi. Põhiseaduse täiendamise seaduse vastuvõtmise tulemusena muutus Euroopa Liidu õigus üheks põhiseaduse tõlgendamise ja rakendamise aluseks.¹

Nagu Riigikohus on märkinud tähendab see põhiseaduse olulist ja läbivat muutmist osas, milles see ei vasta Euroopa Liidu õigusele. „Selgitamaks välja, missugune osa põhiseadusest on kohaldatav, tuleb seda tõlgendada koosmõjus Eesti jaoks liitumislepingu kaudu siduvaks muutunud Euroopa Liidu õigusega. Kohaldada saab seejuures üksnes seda osa põhiseadusest,

¹ RT I 2003, 64, 429.

mis on Euroopa Liidu õigusega kooskõlas või reguleerib suhteid, mida Euroopa Liidu õigus ei reguleeri. Põhiseaduse nende sätete toime, mis pole Euroopa Liidu õigusega kooskõlas ja mida seepärast kohaldada ei saa, aga peatub. Teisisõnu tähendab see seda, et Euroopa Liidu ainupädevuses või Euroopa Liiduga jagatud pädevuses olevates valdkondades kohaldatakse Eesti seaduste, sealhulgas põhiseaduse vastuolu korral Euroopa Liidu õigusega Euroopa Liidu õigust.”²

Seega formeerub Eesti religiooniõigus põhiseadusele ning rahvusvahelistele normidele ja üldtunnustatud printsiipidele ning Euroopa Liidu õigusele toetudes.

Mis puutub Euroopa Liitu, siis peab mainima, et inimõiguste, sh. usuvabaduse kaitse ei ole olnud algselt tema prioriteetide hulgas. Võib öelda, et Euroopa Liidul ei ole ka praegu spetsiifilist poliitikat ega täpset pädevust religiooni vallas. Euroopa Liit tunnustab religiooni kultuurilist ja institutsionaalset rolli liikmesriikides. Näiteks võib tuua töö- ja puhkeaja reguleerimise vastavalt religioossele/kultuurilisele traditsioonile. Samuti on tunnustatud religiooni roll rahvusliku identiteedi osana. Samas ei peetud kohaseks Lissaboni lepingu väljatöötamise käigus tehtud ettepanekut lisada lepingusse viide kristlikule traditsioonile. Euroopa Liidu põhiväärtused formeeruvad mitte ainult religioossele, vaid ka kultuurilisele ja humanistlikule traditsioonile toetuvalt. Kaitstavate väärtuse hulka kuuluvad üksikisiku autonoomia ja iseotsustusõigus usuküsimustes (*self-government*), mille algallikaks ei pruugi olla kristlik/religioosne traditsioon (kuigi ka seda on üksikud autorid püüdnud väita). Need väärtused piiravad (raamistavad) religiooni rolli Euroopa Liidus ja tema liikmesriikide avalikus ruumis. Tuleb rõhutada, et üksikisiku õiguste kõrval on oluline roll kollektiivsel usuvabadusel (religioossete ühenduste autonoomial), mis on oluline üksikisiku usuvabaduse kaitseks. Nii, et Euroopa Liit tunnustab liikmesriikide religioosset traditsiooni, kuid siiski on rõhuasetus üksikisiku õiguste kaitsele ja autonoomial. Ülaltoodud raamistik mõjutab spetsiifilisi valdkondi, mis otseselt mõjutavad usuvabaduse ulatust ja riigi ning religiooni suhet Eestis. Üheks selliseks on kindlasti mittediskrimineerimist käsitlevad õigusaktid töösuhete valdkonnas ja kaupade ning teenuste pakkumisel.

Lissaboni lepingu kaudu tehti õiguslikult siduvaks ka Euroopa Liidu põhiõiguste harta (edaspidi ELPH), mis muuhulgas sisaldab artiklit usuvabaduse kaitseks.³ Põhiõiguste harta artikkel 10 sätestab: „Igaühel on õigus mõtte-, südametunnistuse- ja usuvabadusele. See õigus käsleb vabadust muuta oma usku või veendumust, samuti vabadust kuulutada usku või veendumusi nii üksi kui ka koos teistega, avalikult või eraviisiliselt kultuse, õpetamise, tava ja kombetalituse kaudu.“ Selgesõnaliselt on kirja pandud ka õigus keelduda sõjaväeteenistusest oma veendumuse tõttu. Harta eesmärk on kaitsta inimeste põhiõigusi ja vabadusi meetmete suhtes, mille on võtnud Euroopa Liidu institutsioonid või liikmesriigid EL-i õiguse rakendamisel. Usuvabadust puudutavat on käsitlenud ka Euroopa Kohus. EL-i raames on oluline roll ka Euroopa inimõiguste konventsioonil. Euroopa Liidu lepingu artikli 6 lõike 3 kohaselt on selle konventsiooniga tagatud põhiõigused ühtlasi liidu õiguse üldpõhimõtted.

On selge, et teatud juhtudel võib olla raske mõista, kuidas toimub inimõiguste, antud juhul usuvabaduse kaitse kahe erineva institutsiooni raames – ühelt poolt Euroopa Liit ja tema institutsioonid ning teiselt poolt Euroopa Nõukogu, Euroopa inimõiguste konventsiooni ja Euroopa Inimõiguste Kohus. On selge ka see, et tavainimesele tekitab segadust, et Euroopa inimõiguste konventsioon omab rolli Euroopa Liidu õiguse tõlgendamisel. Praktikas on esinenud ka erisusi sisuliselt sarnaste kaasuste lahendamisel Euroopa Liidu Kohtu ja Euroopa Inimõiguste

² Riigikohtu põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegium, 3-4-1-3-06.

³ Samuti tehti võimalikuks Euroopa Liidu kui institutsiooni ühinemine EIÕK-ga. Käesoleva töö ülesanne ei ole selgitada, mida need muutused täpselt tähendavad. Informatsiooni saamiseks võib pöörduda Euroopa Liidu portaali poole.

Kohtu poolt. Usuvabaduse alaseid kaasuseid on seni Eesti kohtutes olnud suhteliselt vähe ning kaasuseid, mis oleks puudutanud Euroopa õiguse rakendamist usuvabaduse kontekstis pole olnud. Samas on tõenäoline, et sellised kaasused ka Eesti kohtutesse jõuavad. Kohtuskäimine on kallis ja ei ole Eestis ka kombeks. Samas pole ka inimeste teadlikkus oma õigustest eriti kõrge. Üsna kindlalt võib väita, et enamusel ei ole piisavat arusaamist oma või teiste õigustest usuvabadusele. Eriti puutuvalt õigustesse, mis tulenevad rahvusvahelisest või Euroopa Liidu õigusest. See ei ole midagi unikaalset. Samasugune protsess on aset leidnud ka teistes riikides. On tõenäoline, et inimeste teadlikkus ajapikku kasvab ning asju hakkab ka kohtutesse rohkem jõudma. Tuleb lihtsalt nentida, et tekkivate probleemide lahendus peitub probleeme ennetavas töös.

Alljärgnev käsitleb kokkuvõtvalt olulisemat, mida Eesti põhiseaduse tõlgendamisel tuleb silmas pida. Nagu eelpool täheldatud, on Eesti põhiseaduse, ELPH ja ka EIÕK-i usuvabadust puudutavad sätted sõnastuse poolest üsna sarnased. Samas on ka väikseid erisusi. Eesti Vabariigi põhiseaduse § 40 lg. 1 koos lõikega 3 on sarnane EIÕK artikliga 9, mis kehtestab samuti õiguse mõtte-, südametunnistuse- ja usuvabadusele. EIÕK art. 9 sätestab, et see õigus kätkeb vabadust muuta oma usku või veendumusi, samuti vabadust kuulutada oma usku või veendumusi. Seega käsitletakse konventsioonis veendumusi koos mõtte-, südametunnistuse- ja usuvabadusega. Põhiseaduses on veendumuste kaitse (koos õigusega jääda truuks oma arvamustele) paigutatud eraldi paragrahvi (§ 41). Tegemist on siiski pigem terminoloogilise kui sisulise erinevusega. §-de 40 lg. 1 ja 41 lg. 1 piiritlemine põhiseaduses on problemaatiline. Sisuliselt räägib ka põhiseadus usu- ja veendumusvabaduse kaitsest. EIÕK art. 9 lõikega 1 peaaegu samane regulatsioon sisaldub ka Kodaniku- ja poliitiliste õiguste rahvusvahelise pakti art. 18 punktis 1, Lapse õiguste konventsiooni art. 14 p. 1 ning ÜRO inimõiguste ülddeklaratsiooni art. 18 ning juba mainitud Euroopa Liidu põhiõiguste harta artiklis 10 lg. 1.

Põhiseaduse § 40 lg. 3 viitab *forum externum*'ile (s.t. aktiivsele, eelkõige tegevuse läbi teostatud vabadusele). Vaadete väljendamise või nende levitamise eelduseks on õigus ja võimalus neid vaateid omada. Viimast õigust kaitsevad § 40 lg. 1 ja § 41 lg., 1. Tegemist on reservatsioonita põhiõigusega, s.t. õigusega, mida piirata ei tohi. Nimetatud sätted viitavad *forum internum*'ile (s.t. passiivsele, seesmisele vabadusele). Nii nagu on kaitstud absoluutne õigus vaateid omada, on kaitstud ka õigus vaateid mitte omada, neist loobuda või neid muuta. Paragrahvi 40 lg. 1 kaitseb nii religioosseid kui ka mittereligioosseid vaateid. Samuti on kaitstud õigus mitte uskuda. Sama kehtib § 41 kohta. Paragrahvi 40 lg. 1 ja § 41 lg. 1 kaitseala eristamisel ei ole praktilist tähtsust, sest mis tahes vaadete omamise (*forum internum*) ei tohi riik sekkuda. Kui isiku vaated ja sisemised veendumused kasvavad üle vaadete väljendamiseks või mõtete realiseerimiseks, võivad kõne alla tulla põhiseadusest tulenevad või põhiseadusega lubatud (nt. § 40 lg. 3, § 41 lg. 2, § 45 lg. 1) piirangud. Sarnane regulatsioon sisaldub ka Euroopa inimõiguste konventsioonis. Teoreetiline ja praktiline vahetegemine *forum internum*'il ja *forum externum*'il võib aga vahel olla väga problemaatiline. Seega tuleb piirangute kehtestamisel olla tähelepanelik, et absoluutne õigus usuvabadusele kannatada ei saaks.

Põhiseaduse § 40 lg. 3 tagab õiguse täita usutalitusi. Üldiselt tuleb usu ja usutalituse mõisteid sisustada avaralt ning mitte piirduda vaid traditsiooniliste ja harjumuspäraste uskude ja usutalitustega. Vastasel juhul võidakse diskrimineerida vähetuntud või uusi usundeid. Usu- ja usutalituse täitmise vabadus võib hõlmata näiteks sakraalehitiste rajamist, teatud riietuse kandmist, toidu tarvitamist jne. EIK rõhutas kaasuses Kokkinakis vs. Kreeka (25.05.1993), et EIÕK artiklis 9 sätestatud mõtte-, südametunnistuse- ja usuvabadus on üks demokraatliku ühiskonna alustalasid. See on eluliselt vajalik kaitsmaks uskujate identiteeti ja elukontseptsiooni, kuid võrdselt väärtuslik on see ka ateistidele, agnostikutele, skeptikutele ja ükskõiksetele ning sellest sõltub demokraatlikust ühiskonnast lahutamatu pluralism. Kaasuses Päästearmee vs. Venemaa (05.10.2006) rõhutas EIK, et pluralism on ehitatud kultuuriliste traditsioonide, etniliste

ja kultuuriliste enesemääratluste, uskumuste, kunstiliste, kirjanduslike ja sotsiaal-majanduslike ideede ja kontseptsioonide mitmekesisuse ja dünaamika siirale tunnustamisele ja austamisele. EIK on korduvalt rõhutanud, et usuvabadus konventsiooni mõttes välistab igasuguse riigipoolse diskretsiooni otsustada, kas usk või selle väljendamise viis on legitiimsed (vt. nt. Manoussakis vs. Kreeka, 26.09.1996; Saientoloogia Kirik vs. Venemaa, 24.09.2007).

Õigus täita usutalitusi ei ole piiramatult. Usutalituse täitmine ei tohi põhiseaduse § 40 lg. 3 kohaselt kahjustada avalikku korda, tervist ega kõlblust. Kirikute ja koguduste seaduse § 8 lg. 1 lisab, et ei tohi kahjustada teiste inimeste õigusi ja vabadusi. Selline piirang tuleneb põhiseaduse §-st 19 lg. 2. Nii Eesti põhiseaduse kui ka EIÕK puhul on piirangute aluste sisustamine problemaatiline. EIÕK ja ka põhiseaduse puhul taandub küsimus usuvabaduse ulatusest piirangute proportsionaalsuse kindlakstegemisele. Sellega seoses kontrollib kohus 1) abinõu sobivust, 2) vajalikkust ja 3) vajadusel proportsionaalsust kitsamas mõttes.

Põhiseaduse §-des 40 ja 41 kaitstavaid õigusi tagab täiendavalt § 12, mille esimene lõige keelab muu hulgas diskrimineerimise usutunnistuse ja veendumuste tõttu. Selline keeld sisaldub ka rahvusvahelistes inimõigusaktides (nt. EIÕK art. 14 ja 12. lisaprotokoll; Kodaniku- ja poliitiliste õiguste rahvusvaheline pakt art. 2 p. 1 ja art. 26; Majanduslike, sotsiaalsete ja kultuuriliste õiguste rahvusvaheline pakt art. 2 p. 2; Lapse õiguste konventsioon art. 2 p. 1; ÜRO inimõiguste ülddeklaratsioon art. 2 lg. 1). Põhiseaduse § 12 lg. 2 keelab usulise või poliitilise vihkamise, vägivalda ja diskrimineerimise õhutamise ning kohustab seadusandjat neid tegusid kriminaliseerima. Karistusseadustikuga ongi seadusandja kehtestanud vastutuse sotsiaalse vaenu ja võrdõiguslikkuse rikkumise eest, samuti usuvabaduse rikkumise ja usulisse ühendusse astuma ja selle liikmeks olema sundimise eest.

Kaasuses *Thlimmenos vs. Kreeka* (06.04.2000), mis puudutas ebavõrdset kohtlemist usu tõttu, rõhutas EIK, et võrdsusõigust ei ole rikutud mitte ainult siis, kui riik kohtleb analoogses situatsioonis olevaid isikuid erinevalt ilma objektiivse ja mõistliku põhjendusega, vaid ka siis, kui riik ilma objektiivse ja mõistliku põhjendusega ei kohtle oluliselt erinevates situatsioonides olevaid isikuid erinevalt. Sellest tulenevalt võib teatud juhtudel olla nõutud usuvabaduse ja võrdsusõiguse kaitsmiseks erandite tegemine üldkehtivatest seadustest. Selline nõue puudutab eelkõige süümekeeldujaid. Näiteks on Eesti Vabariigis usulisel või kõlblisel alusel võimalik keelduda kaitseväeteenistusest. Samas sätestab põhiseaduse § 124 lg. 2, et usulistel või kõlblistel põhjustel kaitseväeteenistusest keelduja on kohustatud läbi tegema asendusteenistuse seaduses ettenähtud korras. Riigikohtu kriminaalkolleegium on märkinud, et põhiseaduse §-s 40 garanteeritav usuvabadus ei sisalda õigust keelduda asendusteenistusest (Riigikohtu kriminaalkolleegium, 27.08.1996, 3-1-1-82-06). Selline lahend on kooskõlas rahvusvahelise praktikaga.⁴ Loomakaitse seaduses ning Vabariigi Valitsuse kehtestatud määrustes on ette nähtud erandid looma tapmisele religioosel eesmärgil. Samas tuleb ka looma religioosel eesmärgil hukkamise puhul valida hukkamisviis, mis põhjustab loomale võimalikult vähe füüsilisi ja vaimseid kannatusi. Soolise võrdõiguslikkuse seadust ei kohaldata registrisse kantud usuühendustes usu tunnustamisele ja viljelemisele või vaimulikuna töötamisele. Lisaks erandi tegemisele soolise võrdõiguslikkuse põhimõttest viitab see sätestus religioosete organisatsioonide autonoomia austamisele.⁵

Põhiseaduse § 40 lg. 2 sätestab, et kuulumine kirikutesse ja usuühingutesse on vaba. Mõisteid “kirik” ja “usuühing” tuleb tõlgendada laialt, hõlmatud on kõikvõimalikud religioossed organisatsioonid (kloostrid, kogudused jne). Riik on usuvabaduse tagamiseks kehtestanud Kirikute ja koguduste seaduse. KKS eristab kaht liiki religioosseid organisatsioone: usulisi

⁴ Bayatyan vs. Armeenia (App. No. 23459/03), 07.07.2011; Savda vs Türgi (App. No. 42730/05), 12.06.2012.

⁵ Probleemide kohta nimetatud seadustega vt. allpool.

ühendusi ning usuühinguid.⁶ Vahetegemine baseerub vastava organisatsiooni põhitegevusel. Usulised ühendused on kirikud, kogudused, koguduste liidud ja kloostrid. Nende põhitegevuse hulka kuulub muu hulgas oma usu tunnistamine ja viljelemine eeskätt jumalateenistuste, usuliste koosolekute ja talituste vormis. Tegemist on eraõiguslike juriidiliste isikutega, mis omandavad õigusvõime nende kandmisega usuliste ühenduste registrisse. Muid religioosseid organisatsioone käsitleb seadus usuühingutena ning sätestab, et need kantakse mittetulundusühingute registrisse. Seadus annab küll eraldi usulise ühenduse ja usuühingu definitsioonid, kuid enese ühe või teise organisatsioonina määratlemine on ennekõike seda moodustavate isikute otsustada.

Eesti seadused ei nõua, et religioosne kooslus peab ilmtingimata olema registreeritud ja omama juriidilise isiku staatust. Selline regulatsioon on vastavuses Euroopa Inimõiguste Kohtu praktikaga.⁷ Mittetulundusliku iseloomuga isikute ühendused, mis ei ole kantud registrisse, ei ole juriidilised isikud ja Mittetulundusühingute seaduse § 2 kohaselt kohaldatakse neile seltsingute kohta sätestatud (vt. lisaks Võlaõigusseaduse⁸ poolt sätestatud). Seaduse kohaselt sellise ühenduse nimel tehtud tehingute eest vastutavad tehingu teinud isikud isiklikult ja solidaarselt. Kirikute ja koguduste seadus annab võimaluse kirikute ja koguduste liitude olemusest tulenevate erisuste arvestamiseks. Nimelt ei pea kiriku ja koguduste liidu kogudus olema juriidiline isik ning spetsiifilised vastutusega seotud küsimused on võimalik põhikirjaga reguleerida.

Põhiseadus sätestab, et kirikutesse ja usuühingutesse kuulumine on vaba. Sellest tuleneb, et vaba on nii kirikutesse ja usuühingutesse astumine kui ka nendest lahkumine. Kirikust või usuühingust võib isiku tema oma tahte vastaselt välja arvata vaid seaduses või ühingu põhikirjas nimetatud alustel ja korras (Riigikohtu põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegium 10.05.1996, 3-4-1-1-96). KKS-i § 10 seab lapse iseseisva otsustusõiguse ulatuse kogudusse kuulumise küsimuses sõltuvusse tema vanusest. Kirikutesse ja usuühingutesse astumise vabadus ei tähenda seda, et usulisel ühendusel on põhiseaduslik kohustus isik oma ridadesse vastu võtta kui isik seda soovib. Usulisel ühendusel on õigus seada kriteeriume oma liikmetele. Samuti võib põhikirjas täpsustada usulisest ühendusest lahkumise korda. See kord ei saa olla takistuseks isikule usulisest ühendusest lahkumiseks.

Riigikirikut Eestis ei ole. Juriidilise isiku staatust omavad kirikud ja usuühingud on eraõiguslikud juriidilised isikud. See aga ei tähenda, et riik ei võiks religioossete organisatsioonidega koostööd teha ning anda neile avalikke ülesandeid. Riigi selline tegevus tuleb kõne alla eelkõige usuvabaduse tagamise eesmärgil. Nii on siseministrilt Perekonnaseaduse kohaselt abielu sõlmimise õiguse saanud kiriku, koguduse või koguduste liidu vaimulik abielu sõlmimisega seonduvate ülesannete täitmisel võrdsustatud perekonnaseisuametiga. Kaitseväe ning vanglate teenistuses on kaplanid, kelle ülesandeks on oikumeeniliselt nõustada inimesi hingehoiu küsimustes jne. Koostöö riigiga võib kõne alla tulla ka teistes valdkondades, kus riik ja religioossed ühendused tegutsevad avalikes huvides (nt. sotsiaalhoolekanne, kriminaalpreventsioon vms.). Avalike ülesannete andmisel religioossetele ühendustele ja nende täitmisel tuleb järgida, et igäühe põhiõigus usuvabadusele oleks garanteeritud.

Euroopa Inimõiguste Kohus on oma lahendites korduvalt rõhutanud, et riik peab usuküsimustes olema neutraalne ja erapooletu. Neutraalsus ja erapooletus, nagu on mõistetud EIK praktikas, ei too endaga kaasa kohustust riigi ja religioossete organisatsioonide rangele lahutatusele või sekulaarsusele, nagu näiteks *laïcité* printsiip Prantsusmaal või riigi ja kiriku lahutatuse põhimõte Ameerika Ühendriikides. Neutraalsuse ja erapooletuse printsiip EIK praktikas viitab nii kollektiivse kui ka individuaalse autonoomia austamisele. EIK on korduvalt märkinud, et riigi kohustus on olla neutraalne ja erapooletu usuelu korraldaja („neutral and impartial organiser of

⁶ Legaaldefiniitsioonide kohta vt. allpool.

⁷ *Masaev v Moldova* (App no 6303/05) ECHR 12 May 2009.

⁸ RT I 2001, 81, 487; viimati muudetud RT I, 08.07.2011, 6.

the exercising of various religions, faiths and beliefs”⁹). See roll on oluline avaliku korra, harmoonia ja tolerantsuse säilitamiseks demokraatlikus ühiskonnas (*Leyla Sahin vs. Türgi*, 10.11.2005; *Hassan ja Chaush vs. Bulgaaria*, 26.10.2000). EIÕK austab riikide kultuurilisi ja usulisi traditsioone, samas peab olema kaitstud igauhe usu- ja veendumusvabadus. Samuti tuleb silmas pidada, et iga üksikjuhtumi puhul tuleb arvestada selliste printsiipidega nagu pluralism, võrdne kohtlemine ning usu- ja veendumusvabaduse tõhus kaitse. Eesti põhiseaduse printsiipi “riigikirikut Eestis ei ole” tuleb tõlgendada selles võtmes. Mitmed neutraalsuse printsiibiga seotud küsimused on Eestis läbi vaidlemata ja lahendamata. Eriti puudutab see religiooni kohta ja usuliste talituste läbiviimist avalikes institutsioonides. Lisaks sellele ei seisa Eesti veel vastakuti probleemidega, mis on tõusetunud teistes Euroopa riikides seoses immigratsiooni ja religioosse mitmekesisusega. Religioossete sümbolite nagu nt. pearättide ja krutsifikside kandmine või väljapanek avalikus ruumis ei ole Eestis veel aktuaalne teema. Samas tuleb need teemad Eestil enda jaoks lahti mõtestada. Lahenduste otsimisel peab silmas pidama ülaltoodud PS, EIÕK ja EL-i õigusest tulenevaid printsiipe.

1. Ingliskeelne kokkuvõte

The Estonian Constitution expressly provides protection to freedom of religion. Article 40 sets out that:

Everyone has freedom of conscience, religion and thought. Everyone may freely belong to churches and religious associations. There is no state church.

Everyone has the freedom to practise his or her religion, both alone and in community with others, in public or in private, unless this is detrimental to public order, health or morals.

Article 40 is deemed to protect a wide variety of beliefs. Even during a state of emergency or a state of war, rights and liberties in Article 40 of the Constitution may not be restricted (Article 130 of the Estonian Constitution). The religious freedom guarantee of Article 40 of the Constitution has to be interpreted in conjunction with the other articles of the Constitution as one reflects on freedom of religion or belief. Article 41 on freedom of belief and Article 42 on privacy of one’s religion and belief add strength to the commitment to freedom of religion. In addition, other constitutional provisions complement basic freedom of religion. For example, Article 45 concerning the right to freedom of expression, Article 47 concerning the right to assembly, and Article 48 concerning the right to association: each provides specific protection for different aspects of religious freedom.

The right to freedom of religion in Estonia is also protected by international law. Article 3 of the Estonian Constitution stipulates that universally recognized principles and standards of international law shall be an inseparable part of the Estonian legal system. Under Article 3 of the Estonian Constitution the universally recognized principles and standards of international law have been incorporated into the Estonian legal system and do not need further transformation. They are superior in force to national legislation and binding for legislative, administrative and judicial powers. It should be noted that Article 3 incorporates both international customary norms and general principles of law into the Estonian legal system. International treaties (ratified by Parliament) are incorporated into the Estonian legal system by Article 123(2) of the Constitution. Article 123 states that if Estonian legal acts or other legal instruments contradict

⁹ *Leyla Sahin v Turkey* (App. no. 44774/98) (2005) 41 EHRR 8 para 107; *Manoussakis and Others v Greece* (App. no. 18748/91) (1996) 23 EHRR 387 para 47; *Hasan and Chaush v Bulgaria* (App no 30985/96) (2000) 34 EHRR 55 para 78; *Refah Partisi (The Welfare Party) and Others v Turkey* (App. nos. 41340/98, 41342/98, 41343/98 and 41344/98) (2003) 37 EHRR 1.

foreign treaties ratified by the *Riigikogu* (Parliament), the provisions of the foreign treaty shall be applied. Estonia is a party to most European and universal human rights documents.¹⁰ Estonia is a member of many international organizations, including the United Nations, Council of Europe, OSCE and NATO, and has ratified key conventions protecting freedom of religion or belief.¹ In the European context the most important instrument guaranteeing freedom of religion or belief is probably the ECHR. Estonia became a member of the Council of Europe on 14 May 1993. The same day Estonia signed the European Convention for Fundamental Rights and Freedoms. The Estonian Parliament ratified the ECHR on 13 March 1996.² The letters of ratification were deposited on 16 April 1996. The Convention became legally binding for Estonia from that date. Estonia joined the EU on 1 May 2004. Prior to joining the EU, Estonia needed to amend its constitution. With the referendum on 14 September 2003, the people of Estonia adopted the following amendments to the Estonian Constitution:

Estonia may belong to the European Union in accordance with the fundamental principles of the Constitution of the Republic of Estonia. The Constitution of the Republic of Estonia applies taking account of the rights and obligations arising from the Accession Treaty.¹¹

Before 1 May 2004, European law affected Estonia by means of the association agreement (Europe Agreement) concluded between the European Community (and its Member States) and the Estonian Republic, which came into force on 1 February 1998.¹² Because it was ratified by Parliament, the Europe Agreement, according to Article 123(2) of the Constitution, took precedence over domestic legislation. It was viewed as an ordinary international treaty.¹³² Apart from the agreement, European Community law was not directly applicable before Estonia achieved membership status in the EU. Nevertheless, even before membership in the EU was finalized, Estonia assumed the obligation to bring Estonian law in line with European Community legislation, making decisions of the European Court of Justice an important consideration.

¹⁰ *Inter alia*, the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (1950), and the International Covenant on Civil and Political Rights (1966). European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms (adopted 4 Nov. 1950, entered into force 3 Sep. 1953) 213 UNTS 221 (ECHR); International Covenant on Civil and Political Rights (adopted 16 Dec. 1966, entered into force 23 Mar. 1976) 999 UNTS 171 (ICCPR).

¹¹ Amendments to the Constitution of the Estonian Republic, RT I 2003, 64, 429.

¹² Europe Agreement, RT II 1995, 22–27, 120.

¹³ See J. Laffranque, 'Eesti assotsiatsioonileping Euroopa Liiduga' [Estonia's Association Agreement with the European Union: Legal and Constitutional Aspects], *Juridica* IV (2000): 233.

II. Kirikute ja koguduste seadus ja selle muutmise

Alljärgnev analüüsib Kirikute ja koguduste seaduse hetkeseisukorda ning vajadust selle seaduse muutmiseks. Peamine tähelepanu on usuliste ühenduste poolt siseministeriumi usuasjade osakonnale esitatud ja analüüsi koostajale edastatud ettepanekutel seisuga 1. oktoober 2012. Etteruttavalt tuleb märkida, et 2002. aastal vastu võetud Kirikute ja koguduste seadus on viimase kümne aasta vältel toimunud rahuldavalt ja ilma oluliste pingeteta, eriti kui võrrelda Eestit kasvõi lähimate naabritega Euroopa riikide seas. Samas ei tähenda see seda, et vajadus seaduse korrigeerimiseks puudub. Seadus vajab korrigeerimist, parandamist ja teiste seadustega kooskõlla viimist, sest täiesti uue seaduse väljatöötamiseks ei näe analüüsi autor vähemalt lähiajal olulist vajadust. See periood, kus Eestis iga minut seadusi muudeti peab jääma seljataha. Kümme aastat seaduse toimimiseks ei ole pikk aeg. Iga seadus, uus või vana, tahab tõlgendamist. Tundub, et Eestis on tekkinud vajadus mitmete seadusesse kätketud paragrahvide selgitamiseks ja sisustamiseks. Kohtupraktika, mis aitaks seadust sisustada on senini praktiliselt olematu. Seetõttu vajavad mitmed küsimused arutelu käigus läbimõttlemist ning vajadusel tuleb seadust muuta. Mitmed muudatusettepanekud seonduvad erinevate usuliste ühenduste praktikas esinenud probleemidega, mille lahendamine on n.ö. juriidilis-tehnilist laadi ja ei peaks olema seaduse muutmise küsimus (nt. pangaarvete avamine mittejuriidilisest isikust kogudustele). Samas on esitatud ka olulisi põhimõttelisi ettepanekuid, mille lahkamine on allpool ette võetud. Parandusettepanekud on jagatud teemablokkideks.

1. Kirikute ja koguduste seaduse pealkiri ja mõisted (§ 2, 3, 4)

1.1. Kirikute ja koguduste seaduse pealkiri ja seaduses kasutatud usuliste ühenduste definitsioonid on olnud vaidlusobjektiks pikka aega. Ka käesoleva analüüsi autor on oma varasemates töedes korduvalt juhtinud tähelepanu probleemidele, mis seonduvad usuliste ühenduste legaaldefinitsioonidega KKS-is (vt. nt. M. Kiviorg, „Religiooniõigus: individuaalne ja kollektiivne usuvabadus“ (Magistritöö, Tartu 2000), lk. 37-44).

Maavalla Koda on teinud märkuse, et seaduse praegune nimi ei ole täpne. Esiteks käsitleb seadus usulisi ühendusi, mida nimetus ei maini: kodasid ning kloostreid. Samuti jätab Maavalla Koja selgituse kohaselt nimetus ekslikult mulje, et seadus käsitleb ainuüksi usuorganisatsioone, kuid 2. peatükk reguleerib ka üksikisiku usuvabadust. Teiseks on märgitud, et seadus on vastuolus põhiseaduse §-ga 12, mille kohaselt ei või kedagi usutunnistuse alusel diskrimineerida. Sisuliselt on Maavalla Koda juhtinud tähelepanu kahele täiesti erinevale probleemile: normitehnilisele ja sisulisele, võrdsusõigust puudutavale küsimusele. Tõesti, ideaalis peaks seaduse nimetus olema vastavuses sellega, millest seaduses juttu tuleb. Samas ei ole alati realselt võimalik kajastada pealkirjas kõike, mida seadus käsitleb. Tuleb leida optimaalne lahendus. Milline pealkiri normitehnilisest aspektist oleks kõige õigem on kompromissi küsimus. Mõlemad Maavalla Koja poolt pakutud alternatiivid („usuasjade seadus“; „usuühenduste seadus“) on kaalumist väärt.

Hoopis sisulisem märkus puudutab võrdset kohtlemist seaduse terminoloogia kontekstis. See on ka küsimus, mida käsitleb EIÕK. Euroopa Liidu õigus otseselt küsimust ei reguleeri. Maavalla Koda juhib tähelepanu asjaolule, et mõiste „kogudus“ ei ole erapooletu, tegemist on kristliku terminiga ning on seetõttu solvav ning diskrimineeriv maausuliste suhtes. Nagu selgituses märgitud on analoogsele järeltulele mõiste erapoolikuse suhtes jõudnud ka õiguskantsler¹⁴ ning keeleksperdid. Ainuüksi fakt, et koguduse mõiste on täna juriidilise vaidluse objektiks näitab, et

¹⁴ Vt ka. Käesoleva töö autori poolt koostatud ekspertarvamust (Õiguskantsleri Kantsleil, 2003).

termin ei ole neutraalne. Koda soovib seaduses mõisted „kogudus“ ning „koguduste liit“ asendada mõistetega „usuline ühendus“ ning „usuliste ühenduste liit“.¹⁵ Ettepanek ei ole Eesti kontekstis ennekuulmatu. Sarnased mõisted olid kasutusel juba 1925. aastal. 1925. aasta usuühingute ja nende liitude seadus kasutas kõigi usuliste ühenduste märkimiseks mõisteid „usuühing“ ja „usuühingute liit“. 1934. aasta kirikute ja usuühingute seaduses legaalseaduse definitsioonid puudusid. Koguduse mõistet kasutati kiriku osa tähenduses. 1992. aasta põhiseaduse väljatöötamise ja vastuvõtmise ajal kasutati usuühingu mõistet kõigi religioossete ühenduste tähenduses.

Juhtida tuleb tähelepanu ka asjaolule, et Eesti Vabariigi põhiseadus kasutab mõisteid „kirik“ ja „usuühing“ („kuulumine kirikutesse ja usuühingutesse on vaba“). KKS-is kasutatavad mõisted on vastuolus põhiseaduse terminoloogiaga. Saab olla vaid üks järeldus, põhiseaduse mõttest ja sõnastusest lähtuvalt kasutatakse põhiseaduses „usuühingu“ mõistet soomõistena mõistetele „kogudus“, „koguduste liit“, „usuühing“ (kitsamas KKS-i mõttes) jne. Teistsugune tõlgendamine (nt. kogudusse ja koguduste liitu kuulumine ei ole vaba) oleks religioossetesse ühendustesse kuulumise vabaduse kontekstis mõeldamatu ja kindlasti vastuolus EIÖK-ga. Seega on põhjust terminoloogia üle aru pidada, mitte ainult võrdsusõigusi silmas pidades vaid ka usuvabaduse enda kontekstis. Samuti oleks vajalik harmoonia põhiseaduse terminoloogia ja KKS-i legaalseaduse definitsioonide vahel.

Mis täpsemalt puutub võrdsusõigustesse, siis 2004. aastal pärast vaidlusi ja ekspertiise vastu võetud KKS-i muudatus oleks just nagu probleemi leevendanud.¹⁶ Nimelt on selle muudatuse kohaselt usulisel ühendusel võimalik oma nimes sõnade „kogudus“ või „koguduste liit“ asemel kasutada vastavat omanimetust, kui see tuleneb usulise ühenduse ajalooliselt väljakujunenud nimekasutusest (KKS § 7). Juhul kui vaidlusküsimus peaks jõudma Euroopa Inimõiguste Kohtusse on kaheldav, et kohus tuvastab diskrimineerimiskeelu rikkumise Maavalla Koja suhtes, eriti arvestades eeltoodud võimalust omanimetuse kasutamiseks. Samas tuleb nentida, et EIK on just kollektiivset usuvabadust puudutavates kaasustes rõhutanud, et riigipoolne diskretsioon (*margin of appreciation*) on piiratud ja EIK-l on kohustus teostada ranget järelevalvet kehtestatud piirangute üle.¹⁷ Konventsiooni ja ka põhiseaduse puhul taandub küsimus usuvabaduse ulatusest piirangute proportsionaalsuse kindlakstegemisele. Sellega seoses kontrollitakse 1) abinõu sobivust, 2) vajalikkust ja 3) vajadusel proportsionaalsust kitsamas mõttes. Nagu juba eelpool nimetatud, kaasuses *Thlimmenos vs. Kreeka* (06.04.2000), mis puudutas ebavõrdset kohtlemist usu tõttu, rõhutas EIK, et võrdsusõigust ei ole rikutud mitte ainult siis, kui riik kohtleb analoogses situatsioonis olevaid isikuid erinevalt ilma objektiivse ja mõistliku põhjendusega, vaid ka siis, kui riik ilma objektiivse ja mõistliku põhjendusega ei kohtle oluliselt erinevates situatsioonides olevaid isikuid erinevalt.

Kuigi on kaheldav, et antud juhul võrdsusõiguse rikkumine tuvastatakse, tuleks siiski küsida, mis on KKS-is sätestatud legaalseaduse definitsioonide mõte või otstarve. Viimase kahekümne aasta jooksul on legaalseaduse definitsioone mitmeti põhjendatud ja kritiseeritud.¹⁸ Täna oludes tuleks asi uuesti üle vaadata. Koguduse ja koguduse liidu mõistetest kinnihoidmist ei pea analüüsi autor põhjendatuks, eriti arvestades asjaolu, et KKS-i § 7 annab võimaluse omanimetuse kasutamiseks.

¹⁵ Taarausulistele ja Maausuliste Maavalla Koja ettepanekud kirikute ja koguduste seaduse asjus, Tartu, 17.12.10223 (2010);

¹⁶ RT I 2004, 54, 391.

¹⁷ *Manoussakis and Others vs. Kreeka* (App no 18748/91) (1996) 23 EHRR 387 para 44; *Church of Scientology Moscow v Russia* (App no 18147/02) (2008) 46 EHRR 16; *Svyato-Mykhaylivska Parafiya v Ukraine* (App no 77703/01) ECHR 14 June 2007.

¹⁸ Ülevaate kohta legaalseaduse definitsioonidest vt. nt. M. Kiviorg, „Religiooniõigus: individuaalne ja kollektiivne usuvabadus“ (Magistritöö, Tartu 2000), lk 37-44; M. Kiviorg, *Law and Religion in Estonia*, Kluwer Law International, 2011.

Samuti on näha, et legaaldefiniitsioonid on muutunud piiravaks, mitte ainult Maavalla Kojale vaid ka teistele usulistele ühendustele, eriti puutuvalt ühenduste asutamisse ja struktuuri. Eesti Apostlik Õigeusu Kirik (EAÕK) viitab piiskopkonna kui struktuuriüksuse äramärkimisele kiriku definiitsioonis. Piiskopkonna kui üksuse äramärkimist on soovinud ka Moskva Patriarhaadi Eesti Õigeusu Kirik. Nii EAÕK kui ka Eesti Jehoova Tunnistajate Koguduste Liit (EJTKL) viitavad koguduste juriidilise isiku staatuse probleemile, mis sisuliselt seondub ebaselgusega, mis seaduses algab legaaldefiniitsioonidest. Käesoleva töö autor on korduvalt väljendanud kahtlust detailsete legaaldefiniitsioonide praktilise vajaduse järele KKS §-is 2. Palju küsimusi saab põhikirja tasandil lahendada, milleks on seaduses, küll mitte väga selgelt, võimalus jäetud. Kui mingil (nt. ajaloolis-kultuurilisel) põhjusel peetakse legaaldefiniitsioone endiselt vajalikuks, siis ikkagi tuleks nad vastavusse viia teiste KKS-i §-dega ning eelkõige §-ga 5 lg. 2, 7 lg. 1, 11, 13 ja 16 ning ideaalis Eesti Vabariigi põhiseaduses kasutatava terminoloogiaga.

Legaaldefiniitsioonide teema võib olla pikema arutelu objekt. Esiialgu soovitan parandada kiriku mõistet lisades sinna piiskopkonna kui võimaliku struktuuriüksuse. Täpsustada tuleks, et kiriku või koguduste liidu kogudus ei pea olema juriidiline isik. See on seaduse selguse huvides väga oluline. Selline täpsustus ei pea ilmtingimata olema lisatud legaaldefiniitsiooni. Võimalik on küsimus lahendada parandustega KKS-i kolmandas peatükis. Edaspidi (uue seaduse väljatöötamise käigus) soovitan kaaluda, kas detailseid legaaldefiniitsioone on üldse vaja ning loobuda koguduse ja koguduste liidu nimetusest asendades need vähem vaidlust tekitavate üldnimetustega. Samasuguse soovitusena teen ka seaduse pealkirja suhtes.

1.2. Lisaks eeltoodule on KKS-i 1. peatüki kohta laekunud täpsustav parandus, mis puudutab usuliste ühenduste põhitegevust. Nimelt on EJTKL teinud ettepanku KKS-i §-is 3 põhitegevuste kirjeldustes rõhutada koolituste, sh. rahvusvaheliste korraldamist: „Mõte selles, et tekitada asjaosalistele ametkondadele veendumus, et välismaalaste koolituse eesmärgil taotletud viisad on põhjendatud ja ei vaja lisa kaalutusotsust.“ Soovitan parandusettepanekuga arvestada. Tegemist on lihtsalt selgitava parandusega ning tegemist ei ole erandi kehtestamisega usulistele ühendustele viisade andmise korras, mida käesoleva töö autor ei pea ka põhjendatuks.

2. Üksikisiku õigused (§ 8 ja 9)

2.1. KKS-i § 8 lg. 6 sätestab: Igale isikule on tagatud õigus saada maetud vastavalt oma usutunnistusele. Siseministeriumile esitatud ettepanekud sisaldasid Kalmistuseaduse täiendamist, mis muudaks usutunnistuse fikseerimise ravi- ja hoolekandeesutustes ning krematooriumides kohustuslikuks.¹⁹ Samuti on soovitud, et kohalikul omavalitsusel oleks seaduses ettenähtud juhtudel isikute matmise korral kohustus teha päringuid nende usutunnistuse kohta. Mainitud on ka vajadust kohustada krematooriume informeerima omaseid (omakseid) usutunnistustest, mis ei tunnusta tuhastamist. Soovitud on sätestada KKS-i § 8 lg. 6 rikkumise eest sanktsioonid.²⁰

Parandusettepanekud Euroopa Liidu õigusega otseselt seotud ei ole. Usutunnistuse kohast matmist käsitles Euroopa Inimõiguste Komisjon²¹ kaasuses X vs. Saksamaa. Kaebaja ei soovinud olla maetud kalmistule, mis oli täis kristlikke sümboleid. Ta soovis, et tema tuhk tema

¹⁹ Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku vastus, 27.03.2012, nr. 26.

²⁰ Ibid.

²¹ Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni kohaldamist jälgis algselt kaks organit: Euroopa Inimõiguste Komisjon ja Inimõiguste Kohus. Seoses EIÕK Protokoll nr. 11 jõustumisega 1998. aastal asendati Komisjon ja Kohus uue Kohtuga. Vt. nt. R. Hanski ja M. Suksi, *Rahvusvahelised inimõigused ja nende kaitse* (Åbo Akademi University, 2001).

oma maa peal laiali pillutataks. Komisjon otsustas, et kuigi on tegemist tugeva isikliku motivatsiooniga ei olnud tegemist usuvabaduse teostamisega konventsiooni artikkel 9 mõttes.²² Seega EIÕK ei paku abi küsimuse lahendamiseks, kuna usutunnistuse kohane matmine ei pruugi olla EIÕK usuvabadust käsitleva artikli kaitsealas.²³ Samas on KKS selle õiguse sätestanud. Eesti seadustega ei või kitsendada konventsioonis sätestatud, laiendada üksikisiku õigusi võib aga alati. Seega tuleb lahti mõtestada KKS-is sisalduv õigus ning täpsustada õiguste ja kohustuste mahtu.

Tuleb võtta seisukoht, et KKS-i § 8 lg. 6 sätestatud õiguse realiseerimine eeldab surija vaba tahte väljendust. Kõigepealt on vajalik, et isik mingil viisil ise soovi avaldaks ja alles seejärel tekib alus selle soovi fikseerimiseks. Sellest loogikast lähtuvalt ei saa kohalikule omavalitsusele teha kohustuslikuks pärast isiku surma tema usutunnistuse kohta järelepärimisi teha. Riik või kohalik omavalitsus ei saa ega ka pea võtma vastutust kõigi isiku eraelu ja usuvabadusega seotu korraldamiseks ja seadusega reguleerimiseks. Juhul kui kohaliku omavalitsuse kohustusi isiku usutunnistuse kindlakstegemise suhtes laiendatakse, ei ole välistatud probleemide tekkimine konkreetse liikmelisuse kindlakstegemisel. Erinevatel usulistel ühendustel võib olla erinev arusaam liikmelisusest. Samuti ei pruugi liikmelisus veel tähendada, et isik on soovinud just selle usutunnistuse kohaselt maetud olla. Arvestades nii Euroopas kui Eestis asetleidvat nn. usu individualiseerumist võib tekkida nii teoreetilisi kui ka väga praktilisi probleeme isiku usu tuvastamisega. Riigil ja kohalikul omavalitsusel ei ole otstarbekas siduda ennast võimalike vaidlusküsimustega. Tuleb juhtida ka tähelepanu, et piisav garantii sisaldub KKS-i §-is 8 lg. 7, mis sätestab, et sugulaste, eestkostjate või hooldajate puudumisel viib usutunnistusekohase matusetalituse läbi lahkunu kogudus, kui on teada surnu kuuluvus kogudusse. Sisuliselt on seadus viidanud ka koguduse kohustusele oma liikmete eest hoolt kanda.

Mis puudutab ettepanekut teha kohustuslikuks ravi- ja hoolekandetasutustes usutunnistuse fikseerimine, siis jällegi on eelduseks isiku soov. Samuti ei tohiks selle soovi fikseerimine kaasa tuua ülemääraseid kohustusi ega kulutusi vastavaid teenuseid osutavatele asutustele. KKS-is sätestatud õigus ei tähenda teistele isikutele automaatset finantsilist kohustust isiku usutunnistuse kohase matmise kindlustamiseks. Seetõttu usutunnistuse fikseerimine võiks olla reguleeritud vastava asutuse sisekorrareeglites või lepingutes. Kalmistuseaduse paragrahv 10 juba määrab tellija ja tuhandaja vahelise lepingu sõlmimise, milles nähakse ette vabal tahtel antud usutunnistuse andmete fikseerimine.²⁴ Samas olen nõus, et kui ei ole märgitud konkreetset kohustust isiku või tema omaste soovi fikseerimiseks, siis võib juhtuda (ja tõenäoliselt juhtubki), et soov jääb märkimata. KKS-i §-i 8 võib lisada täpsustava löike kohustusest isiku või omaste soovi korral selliste andmete fikseerimiseks. Kohustust küsida usutunnistust ei soovita fikseerida. Selline andmete kogumine ei ole Eesti ja Euroopa õiguse kohaselt õiguspärane.

Problemaatiline on ettepanek kohustada krematooriume omaseid informeerima usutunnistustest, mis ei tunnusta tuhandamist. See ettepanek eeldab, et krematooriumil on olemas vastavad spetsiifilised teadmised kõikvõimalike usundite kohta. Nende teadmiste olemasolu on kaheldav. Juhul kui sellise ettepanekuga soovitakse edaspidi arvestada, tuleb mõelda, kuidas praktiliselt on võimalik seda korraldada. See aga ei ole juriidilise analüüsi teema. Igal juhul, ei saa kogu kohustus lasuda krematooriumil (Kalmistuseaduse kohta vt. ka allpool ptk. III).

2.2. KKS-i § 9 sätestab usutalituse täitmise ravi-, õppe-, hoolekande- ja kinnipidamisasutustes ning kaitseväge struktuuriüksustes. Ettepanekute kohaselt reguleerib KKS ebapiisavalt üksikisiku usuvabadust usutalituste täitmisel nendes avalikes asutustes. Maavalla Koda on juhtinud

²² *X v. Germany* (App no 8741/79) (1981) 24 DR 137.

²³ Samas ei ole täielikult välistatud, et teistsuguste faktiliste asjaolude ilmnmisel kui *X vs. Saksamaa* jõuaks kohus teistsugusele järeldusele.

²⁴ RT I, 15.03.2011, 14.

tähelepanu asjaolule, et KKS ei kindlusta nendel juhtudel üksikisiku usuvabaduse kaitset ega võrdset kohtlemist. Märgitud on, et tuleks täpsustada vastavasisuline kohustus. Kohe soovitan ettepanekuga arvestada osas, mis näeb ette täiendada §-i 9 kohustusega, et nimetatud asutustes toimivate jumalateenistuste ja usutalituste korraldajad peavad osavõtjaid teavitama, et teenistusest või talitusest osavõtt on vabatahtlik. Edaspidi tuleb tekkida võivate probleemide vältimiseks selgeks vaielda religiooni roll ja koht avalikes institutsioonides.

2.3. Lisaks tehtud ettepanekutele tuleb juhtida tähelepanu, et problemaatiline on KKS-i § 8 lg-s 1 toodud õiguste loetelu, mida võib piirata. Nimelt sätestatakse, et igal isikul on õigus vabalt valida, tunnistada ja kuulutada oma usulisi veendumusi, kui see ei kahjusta avalikku korda, tervist, kõlblust ega teiste inimeste õigusi ja vabadusi. Põhiseadus võimaldab neil alustel piirata vaid usutalituse täitmise õigust (eelkõige siis, kui see kuulub *forum externum*'i, usuvabaduse väljendamise valdkonda), mitte aga õigust usulisi veendumusi vabalt valida ja tunnistada (*forum internum*). KKS-i § 8 lg. 1 tuleb tõlgendada kooskõlas põhiseadusega. Soovitan KKS-i § 8 lg-s 1 toodud sõnastus põhiseadusega kooskõlla viia.

2.4. Täiendavalt tuleb juhtida ka tähelepanu, et KKS-i § 9 kehtestab teatud erisused seoses usuliste talituste täitmisega ravi-, õppe-, hoolekande- ja kinnipidamisasutustes ning väeosades. Nimelt lisaks põhiseaduses sätestatud piirangutele on lisatud, et lubatud on usutalituse täitmine, kui see ei kahjusta nendes asutustes kehtestatud korda ning teiste seal viibivate isikute õigusi. Iseenesest KKS-i § 9 ei ole vastuolus Euroopa inimõiguste konventsiooni praktikaga. Ka Euroopa Inimõiguste Kohtu praktikas on tuntud (olguigi, et väga palju kritiseeritud²⁵) nn. olemuslikud/lisa piirangud või, teisiti öeldes, spetsiifilisest situatsioonist tulenevad piirangud (*inherent limitations*). Eelkõige peetaksegi siin silmas kinnipidamisasutusi ja kaitseväge. Sellesse konteksti tuleb asetada ka Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku ettepanek täpsustada KKS-i § 9 usutalituste pidamise lubamisest keeldumise aluseid ja lisada põhjendamise kohustus. Euroopa Inimõiguste Kohtu praktika selle ettepanekuga arvestamist otseselt ei nõua. Samas Eesti põhiseaduse kontekstis ei tohi KKS-i regulatsiooni tõlgendada põhiseaduses lubatud piirangutega võrreldes lisapiirangute kehtestamisena. Iga põhiõiguse riive peab olema põhiseadusega kooskõlas, demokraatlikus ühiskonnas vajalik ega tohi moonutada piiratavate õiguste ja vabaduste olemust. Selline nõue tuleneb põhiseaduse §-st 11. Sellest lähtuvalt soovitan võtta parandusettepanek arvesse.

3. Juhatus ja koguduse vaimulik (§ 20 ja 23)

3.1. Moskva Patriarhaadi Eesti Õigeusu Kirik ning Rooma Katoliku Kirik on teinud sisuliselt samased ettepanekud KKS-i paragrahvide 20 ja 23 muutmiseks. Tehtud on ettepanek tühistada nõue, et usulise ühenduse vaimulik peab olema isik, kellel on hääleõigus kohalike omavalitsuste valimistel. Rooma Katoliku Kirik on juhtinud ka tähelepanu vastuolule Mittetulundusühingute seaduse ja Kirikute ja koguduste seaduse vahel, mis puudutab juhatuse koosseisu. MPEÕK on sellele lisanud viite loogilisele vastuolule Äriseadustiku ja Kirikute ja koguduste seaduse vahel. Nimelt on KKS sätestanud piirangu, et juhatuse liikmel peab olema hääleõigus kohaliku omavalitsuste valimistel. Mittetulundusühingute seadus sätestab, et vähemalt poolte juhatuse liikmete elukoht peab olema Eestis, mõnes teises Euroopa Majanduspiirkonna liikmesriigis või Šveitsis. Mõlemad kirikud on oma ettepanekuid väga veenvalt põhjendanud ning õigesti juhtinud tähelepanu, et seadus ei arvesta Euroopa Liidu liikmeksolekust tulenevaid muutusi. Nende põhjenduste kordamist ei pea siinkohal vajalikuks. Kirikute poolt toodud selgitustele tuleb lisada, et vajadus eelnimetatud KKS-is eksisteerivate erisätetuste järele puudub ning on selge, et need

²⁵ M. Kiviorg, *Freedom of Religion or Belief - the Quest for Religious Autonomy* (University of Oxford, 2011); J. Martínez-Tórron, 'Limitations on Religious Freedom in the Case Law of the European Court of Human Rights' (2005) 19 Emory Int Law Rev 587, 594.

sätted põhjendamatult piiravad usuliste ühenduste tegevust. Välismaalaste viibimine Eestis on piisavalt reguleeritud teiste eriseadustega. Need KKS-i erisätted viidi sisse juba 1993. aasta Kirikute ja koguduste seadusesse (§ 15).²⁶ Tollel ajal mõjutasid seda otsust tõenäoliselt ajaloolistest faktoritest põhjendatud või põhjendamata hirmud. Need hirmud ei tohiks täna kujundada KKS-is sätestatut. Juhtida tuleb tähelepanu ka asjaolule, et Perekonnaseadus (vt. allpool ptk. III) defineerib vaimulikku erinevalt KKS-i § 20 lg-st 1.

Soovitan tunnistada kehtetuks KKS-i § 20 lg. 1 esimene lause ning teises lauses kustutada sõna „muud”. Soovitan tühistada KKS-i § 23 lg. 2 ning lisada uus lõige 2 Rooma Katoliku Kiriku poolt pakutud sõnastuses: „(2) Vähemalt poolte juhatuse liikmete elukoht peab olema Eestis, mõnes teises Euroopa Majanduspiirkonna liikmesriigis või Šveitsis.”

4. (Majandus)tegevus

Kirikud ja kogudused, mis on registreeritud juriidiliste isikutena on kohustatud täitma mitmeid muid seadusi, mis reguleerivad raamatupidamist, majandustegevust, maksundust jne. Kirikutel ja kogudustel on ettepanekuid, mis sisaldavad nende muutmist või täpsustamist või erisuste väljatoomist KKS-s.

4.1. Siseministeriumile esitatud ettepanekutes on näiteks soovitud, et enam arvestataks usuliste ühenduste eripära ja ei käsitletaks neid pelgalt kui üht liiki mittetulundusühinguid. Ettepanek puudutab eelkõige koguduste asjaajamist, registreerimist, registriandmete muutmist ja majanduslikku aruandlust. Eesti Apostlik-Õigeusu Kirik on põhjenduseks toonud, et need toimingud on väiksemate koguduste jaoks muutunud keerukaks nõudes nendelt liiga suurt vaeva, aja- ja rahakulu. Inimlikult on see mure arusaadav. Põhjendus ei ole siiski piisav. On väikseid heategevuslikke mittetulundusühinguid, kellel on samasugused probleemid. Usulistele ühendustele erandite tegemine nendes küsimustes võrreldes teiste mittetulundusühingutega nõuab paremat põhjendust. Juhtida tuleb ka tähelepanu, et mitmed eelnimetatud probleemid on põhikirja tasandil lahendatavad. Samuti ei pea kirikud ja koguduste liidud hoidma kõiki oma kogudusi juriidilise isiku staatuses. Aruandlust ja majandustegevust võib ka organisatsiooni sees lihtsustada. Kuidas seda täpselt teha ei ole käesoleva töö teema. Mitmetes siseministeriumile usuliste ühenduste poolt esitatud ettepanekutes ei ole küll otseselt mainitud, kuid siiski kõlab läbi, et koguduse kui juriidilise isiku likvideerimisprotsessi kui sellist ei soovita läbi viia, sest seda peetakse keeruliseks ja seetõttu otsitakse muid võimalusi kuidas asjaajamist ja aruandluskohustust riigiga lihtsamaks teha. Alternatiivina võib soovitada Mittetulundusühingute seaduse §-des 28 ja 29 sätestatud reorganiseerimist, kui põhikiri seda võimaldab. On selge, et juriidilistest nüanssidest on vahel raske aru saada (seda ka juristidel endil). Siiski annavad ka praegused seadused võimaluse usuliste ühenduste eripäraga arvestamiseks ning kiireteks muudatusteks ei ole põhjust.

4.2. Mitmetes ettepanekutes mainitud maksusoodustuste kehtestamine või nt. ravikindlustuse andmine ei ole otseselt juriidilise analüüsi teema. Tegemist saab olla peamiselt poliitilise otsusega. Õiguslikud küsimused võivad kerkida ainult siis, kui tekib küsimus, miks peaks seadus kohtlema usulisi ühendusi maksusoodustuste osas erinevalt teistest mittetulundusühingutest. Erineval kohtlemisel peab olema mõistlik ja objektiivne põhjendus. Nagu esimeses peatükis mainitud on võrdsusõigust rikutud mitte ainult siis, kui riik kohtleb analoogses situatsioonis olevaid isikuid erinevalt ilma objektiivse ja mõistliku põhjendusega, vaid ka siis, kui riik ilma objektiivse ja mõistliku põhjendusega ei kohtle oluliselt erinevates situatsioonides olevaid isikuid

²⁶ RT I 1993, 30, 510.

erinevalt. Mõningatel juhtudel, nt. kloostreriipära arvestamisel, võib kõne alla tulla, et erinev kohtlemine on vajalik kollektiivse usuvabaduse realiseerimise võimaldamiseks/garanteerimiseks. Argumente võib olla teisigi, nt. teatud avalik õiguslike ülesannete täitmine usuliste ühenduste poolt. Nende argumentide detailne formuleerimine ei ole käesoleva töö teema. Euroopa Liidu õigus, ega Euroopa inimõiguste konventsioon erikohtlemist maksusoodustuste näol ei nõua.

Juriidiline küsimus võib tõusetuda ka põhiseaduse §-i 40 kätkevad neutraalsuse ja erapooletuse printsiibi tasandil („Riigikirikut ei ole”). Riik peab olema kindel, et ta maksusoodustuste näol seda printsiipi ei riku. Maksusoodustuste kehtestamine usuvabaduse garanteerimise nimel ei tähenda seda, et riigil on vabad käed usuliste ühenduste aktiivseks toetamiseks (*promotion*) või eeliskohtlemise sisse seadmiseks. Soovitan iga maksusoodustust käsitleva ettepaneku puhul kaaluda, mis on need põhjused, miks soodustust kehtestada ja kas soodustus on kooskõlas võrdse kohtlemise põhimõttega ning neutraalsuse printsiibiga põhiseaduses. Selguse mõttes tuleb rõhutada, et neutraalsuse printsiip ei tähenda täielikku keeldu usulisi ühendusi toetada. Selline tõlgendamine ei oleks ka sisuliselt neutraalne.

4.3. Vajadust auditit puudutavate sätete täpsustamiseks ei ole. KKS võimaldab põhikirja tasandil asja reguleerida. Pühakodadega seonduvat on käsitletud mitmed usulised ühendused. Mis puudutab pühakodade maamaksust vabastamist, siis vt. täpsemalt allpool Maamaksuseaduse kohta käivat. Konkreetsetest ja kiiremini realiseeritavatest ettepanekutest soovitan võtta arvesse Eesti Jehoova Tunnistajate Koguduste Liidu (JTKL) täpsustav ettepanek täiendada KKS-i § 19 punktiga 5¹ järgmiselt: „majandusaasta algus ja lõpp, kui see erineb kalendriaastast“.

5. Kaplanaat

5.1. Erinevad usulised ühendused on teinud ettepaneku luua kaplaniteenistust reguleeriv ühtne seadus. Selle ettepanekuga peab nõustuma, sest vastavat teenistust puudutav regulatsioon on killustatud ja ebapiisavalt reguleeritud ametkondlike aktidega olenemata sellest, et kaplaniteenistusel on ühtne olemus. Praegune ametkondlik regulatsioon ja tegevus baseerub Vabariigi Valitsuse ja Eesti Kirikute Nõukogu vahelisel ühishuvide protokollil 17. oktoobrist 2002. Kaplanite tegevust, staatust ja alluvust puudutav regulatsioon ei ole piisavalt selge. Näitena võiks tuua ühtse kutsestandardi puudumist, mis takistab kaplanite üleminekut ühest ametkonnast teise või pihisaladuse ning hingehoidlikul vestluseses kaplanite poolt saadud informatsiooni avaldamist. Kaplaniteenistust reguleeriva seadusega tuleks täpsustada kaplaniteenistuse aluseid, eesmärke, kaplanite õigusi ja kohustusi ning ka üksikisikute õiguste kaitset kaplaniteenistusega hõlmatud institutsioonides. Selle seaduse väljatöötamine annaks ka võimaluse laiemalt arutleda probleemide üle, mis puudutavad usuvabaduse realiseerimist kinnistes institutsioonides, nt. vanglas, kaitsevæes, jne. Vajadus sellele diskussiooni järele on olemas. Sellega oleks tõenäoliselt võimalik vältida ka potentsiaalseid juriidilisi konflikte. Euroopa Inimõiguste Kohtus on olnud kaasused, mis käsitlesid usuvabaduse rikkumist sõjaväe hierarhias kõrgemal positsioonil olevate ohvitseride poolt. Kaasuses *Larissis vs. Kreeka* tuvastas kohus rikkumise.²⁷ Sellistes piiratud vabadusega institutsioonides on usuvabaduse rikkumised lihtsad tekkima ning tihtilugu (ja see ei ole ainult Eesti probleem) ei julgeta probleemidest alluvussuhete tõttu rääkida. Riigil ei ole mõistlik probleemi ignoreerida ja oodata konfliktide tekkimist. Eeltoodut ei tule mõista, et probleem on ilmingimata seotud kaplaniteenistusega. Probleem on keerulisem ja seonduv usuvabaduse kaitsega avalikes institutsioonides ja riigi rolliga selles.

²⁷*Larissis v Greece* (App no 140/1996/759/958-960) (1999) 27 EHRR 329.

6. Pühakojad

6.1. Maavalla Koda on rõhutanud, et praegu ei ole maausulistele ja teistele Eesti ajaloolise loodususu tavade järgijatele tagatud võimalused oma usutavade järgimiseks. Tagatud ei ole juurdepääs pühapaikadele ega võimalus seal usutalituste pidamiseks. Koja hinnangu kohaselt ergutab kehtiv maamaksu kord maaomanikke pühapaikasad majandama, ehk rüüstama ja rüvetama. Valdav enamus pühapaikadest ei kuulu loodus- ega muinsuskaitse alla ning nende sihipärane kaitsmine nende seaduste alusel on problemaatiline. Seetõttu on Maavalla Koda leidnud, et oleks otstarbekas reguleerida pühapaikade usulise kasutamise seotud küsimused Kirikute ja koguduste seadusega. Selliste muudatuste tegemine on laiem, põhimõttelist laadi teema, mis otseselt puudutab omandisuhete olemust ning seetõttu seadusemuudatuste tegemisega antud juhul tormata ei saa. Kindlasti võib jätkata diskussiooni. Maavalla Koda on ka ise rõhutanud, et soovitakse algatada mõttevahetus.

Ühelt poolt võib väita, et KKS-is ei saa ja ei ole mõttekas reguleerida nii põhimõttelisi omandisuheteid, loodus – ja muinsuskaitsealaseid küsimusi. Need on piisavalt reguleeritud hoopis teiste õigusaktidega. Näiteks ei saa eraomanikku seadusega kohustada lubama oma maadel korraldada usulisi üritusi ilma maaomaniku loata või vastava lepinguta. Teiselt poolt võib olla loodusobjekti piiritlemine, omandiküsimuste lahendamine, kaitse alla võtmine pikk ja materiaalseid kulusid nõudev protsess, mis on väikesearvulisele organisatsioonile ülejõukäiv. Siiski on see realiseeritav ja seetõttu ei riku olemasolev seadusandlus Taara ja maausuliste õigusi. Euroopa Liidu õigus ja Euroopa Inimõiguste Kohus küsimuse lahendamiseks abi ei paku. Looduskaitse seadusega²⁸ võib määratleda üksiku loodusobjekti kaitse alla võtmise põhjustena religioosset tähendust, muutes nimetatud seaduse § 4 lg. 6 praegu kehtivat sõnastust järgnevalt: „Kaitstav looduse üksikobjekt on teadusliku, esteetilise, ajaloolis-kultuurilise või religioosse väärtusega elus või eluta loodusobjekt, nagu puu, allikas, rändrahn, juga, karestik, pank, ahang, paljand, koobas, karst või nende rühm, mida kaitstakse käesoleva seaduse alusel.“ Juhtida tuleb tähelepanu asjaolule, et religioosse (usulise) väärtusega objekti kaitse alla võtmine ei saa toetuda vaid subjektiivsetele (nt. usulise ühenduse poolsele) hinnangutele selle väärtuse ja kaitse alla võtmise vajalikkuse kohta. (Pühakodade maamaksust vabastamise kohta vt. ptk. III, p. 29).

7. Ingliskeelne kokkuvõte

In addition to constitutional law and international human rights law, Estonia regulates freedom of religion and belief and church-state relations by a number of statutes and regulations. The principal statutes for church-state relations are the Non-Profit Organisations Act, and the 2002 Churches and Congregations Act. These two laws relate to each other as *lex generalis* and *lex specialis*. The relationship between religious communities and the State is generally amicable and cooperative. This is also reflected in the fact that the Churches and Congregations Act has been operating without major problems and court cases since 2002. However, some changes are needed, for example, to guarantee non-discrimination regarding the use of terminology in law. The (Christian) terminology used in law has been contested by non-Christian communities. There are a few further amendments needed to make the law meet the specific needs of religious organisations as regards their structure, establishment, governing etc. compared to ordinary non-profit associations in order to better guarantee collective freedom of religion or belief /autonomy of religious communities. There is no immediate need for a new Churches and Congregations Act, however, discussion needs to begin for its preparation. The majority of proposed amendments to the law do not concern European Union law or are not in contradiction with it.

²⁸ [RT I 2004, 38, 258](#); viimati muudetud [RT I, 29.12.2011, 1](#).

III. Teised religioonivaldkonda reguleerivad seadused

Alljärgnevalt on välja toodud probleemid teistes religiooni reguleerivates seadustes ning antud hinnang nende koosmõjule Kirikute ja koguduste seadusega. Samuti antakse hinnang nende vastavusest Euroopa Liidu õigusele ja Euroopa inimõiguste konventsioonile. Parema ülevaate võimaldamiseks valdkonda reguleerivatest seadustest on struktuuris ära toodud ka seadused, mille puhul probleeme ei tuvastatud. Sellisel juhul on märgitud vaid seaduse pealkiri ja toodud ära religioonivaldkonda reguleeriv säte.

1. Eesti Vabariigi lastekaitse seadus

RT 1992, 28, 370; viimati muudetud RT I, 21.03.2011, 3

§ 11 Lapsel on mõtte-, südametunnistuse-, usu- ja sõnavabadus. Lapsel on õigus ja tal peab olema võimalus otsida, saada ja jagada mitmekülgset humanistlikku informatsiooni, osaleda organisatsioonides ja liikumistes

2. Põhikooli- ja gümnaasiumiseadus

RT I 2010, 41, 240; viimati muudetud RT I, 02.07.2012, 1

§ 15 (4) (4) Lisaks sisaldavad põhikooli riiklik õppekava ja gümnaasiumi riiklik õppekava usundiõpetuse ja karjääriõpetuse ning gümnaasiumi riiklik õppekava ka riigikaitseõpetuse ja majandus- ja ettevõtlusõpetuse ainekavasid. Põhikooli riiklikus õppekavas ja gümnaasiumi riiklikus õppekavas võib sätestada ka teiste valikõppeainete ainekavasid.

Kehtib alates 01.09.2012

Põhikooli- ja gümnaasiumiseaduse alusel on vastu võetud:

Põhikooli riiklik õppekava, RT I, 14.01.2011, 1

§ 13 (3) Riiklikus õppekavas on esitatud järgmised valikõppeainete ainekavad:

1) usundiõpetuse ainekava (lisa 9)...

(4) Usundiõpetust õpetatakse vaid riiklikus õppekavas toodud ainekava järgi.

Gümnaasiumi riiklik õppekava RT I, 14.01.2011, 2

§ 8. Ainevaldkonnad ja õppeained

Riiklikus õppekavas on esitatud järgmised õppeainete ning kursuste ainekavad:

8) usundiõpetuse valikkursused – „Inimene ja religioon”, „Eesti usuline maastik” (lisa 8);

§ 11 (5) ... Usundiõpetuses ja riigikaitstes toimub õpe vastavalt riiklikus õppekavas toodud ainekavadele.

Usuõpetusega seonduv oli Eestis pikka aega vaidlusobjektiks. Hetkel on kired lahtunud. Teatud kompromiss on saavutatud. On tervitatav, et haridus religioonidest on seadusega võimaldatud. Praegu on vara ennustada, millised probleemid praktikas tekkima hakkavad. Kuigi nii põhikooli kui ka gümnaasiumi usuõpetuse ainekava võib lugeda rahuldavaks ja Euroopa Inimõiguste Kohtu praktikaga kooskõlas olevaks, ei ole välistatud konfliktid, mis tekivad õpetamise käigus. Näiteks annab seadus võimaluse, et valikaineiks võetud usuõpetus muutub õpilasele kohustuslikuks. Kuigi ainekava on enam-vähem arvestanud erinevate maailmavaadetega ei ole välistatud, et usuõpetuse mingid aspektid konflikte esile ei kutsu. Üldvalemit nende konfliktide lahendamiseks pakkuda ei saa. Iga konflikt tuleb konkreetse kaasuse asjaoludest lähtuvalt lahendada. Igal juhul tuleb riigi- ja munitsipaalkoolides vältida usku pööramist (*indoctrination*)

ja järgida põhiseadusesse ning Euroopa inimõiguste konventsiooni kätketud neutraalsuse printsiipi.²⁹

Praktilised probleemid usuõpetuse õpetamisel (õpetajate puudus, õpikute puudus jne.) ei ole käesoleva analüüsi teema.

Soovitav oleks nii Põhikooli- ja gümnaasiumiseaduse kui ka KKS-i kontekstis täpsustada, kas usutalitustel on kohta riigi- või munitsipaalkoolides ning igaljuhul rõhutada vabatahtlikkuse printsiipi nendes osalemisel. Näiteks on küsimusi tekitavad Eesti ajakirjanduses ilmunud teated lõputunnistuste kätteandmisest kirikutes.³⁰

3. Erakooliseadus

RT I 1998, 57, 859, viimati muudetud RT I, 12.12.2011, 1

§ 11 (5) Erakoolis võib anda konfessionaalset usuõpetust erakooli nõukogu kehtestatud tingimustel ja korras. Konfessionaalse usuõpetuse õppimine on vabatahtlik. [RT I 2010, 41, 240 - jõust. 01.09.2010]

Religiooni roll hariduses on terves Euroopas kuuma arutelu objekt. Eriti on vaatluse alla tulnud religioossete koolide roll ja autonoomia.³¹ Ekslikult võib arvata, et probleemid on tõusetunud vaid suurte moslemikogukondade ja nende koolidega seoses. Nii Inglismaal, Belgias, Hollandis ja ka Saksamaal on diskussiooni objektiks katoliiklikud ja protestantlikud koolid, kellel on suur roll riigi haridussüsteemis. Eestis esialgu probleeme ei ole. Religioossete (üldharidus) koolide roll Eestis on ka väga väike. Mujal on tekitanud küsimusi nendes koolidesse vastuvõtt, õpilastele ning õpetajatele esitatavad nõuded jne. Nimelt, kas need koolid võivad diskrimineerida teatud alustel. Samuti on vaieldud religioossete koolide järelevalve ja ainekavade üle. Üldistuste tegemine mujal tekkinud probleemidest on keeruline, sest religioosseid koole on mitmesuguse õigusliku staatusega. Neid koole on nii era- kui avalik õigusliku staatusega. Nad võivad olla riigi poolt finantseeritud ja riigi poolt mitte finantseeritud. Ühe üldistusena võib märkida, et üldjuhul on enam autonoomiat nendel koolidel, mis on eraõigusliku staatusega ja mis ei saa riigi või kohaliku omavalitsuse poolt vahendeid oma tegevuseks.

Võib oletada, et religioossete koolidega seonduv tuleb Eestis mingi aja pärast päevakorda. Juba on Eesti ajakirjanduses ilmunud kirjutis kristliku lasteaiarühma avamisest munitsipaallasteaias.³² Religioosseid riigi- ja munitsipaalkoole (ka koolieelseid lasteasutusi) ei pea käesoleva töö autor Eesti Vabariigi põhiseadusest tulenevate printsiipide kohaselt võimalikuks. Iseküsimus on see, kas põhiseadus võimaldab avada soovijate olemasolul ja teiste huvisid kahjustamata (nt. lasteaiakohtade garanteerimisel) konfessionaalsetel alustel põhinev lasteaiarühm või näiteks õpetada islamiusulistele või kristlastele nende usku riigi- ja munitsipaalkooli ruumides ja/või riigi või kohaliku omavalitsuse finantseerimisel. Tuleb rõhutada, et praegune regulatsioon lubab konfessionaalset usuõpetust läbi viia ainult erakoolides ja sedagi vabatahtlikuse printsiipi järgides. Samuti annab Erakooliseadus võimaluse religioossete koolide eripäraga arvestada. Religioossete koolide eripäraga ja autonoomiaga arvestamine kuulub ka kollektiivse usuvabaduse kaitse alla. Samas ei ole välistatud Euroopaga sarnaste küsimuste tõusetumine, eriti puutuvalt võrdsusõigustesse õpilaste vastuvõtul ja koolipersonali valikul. Küsimusi võivad tekitada konkreetsed õppe- ja ainekavad ning järelevalve kooli tegevuse üle.

²⁹ Vt. nt. *Folgerø v Norway* (App no 15472/02) ECHR 29 Jun 2007.

³⁰ T. Ärtis, „Kambjas peeti koolilõpuaktus kirikus“, Õhtuleht, 22.06.2004; E. Vilgats, „Riigikaitset õppinud noored said lõputunnistuse kätte Toris“, ERR.Uudised, 07.05.2012.

³¹ Vt. nt. Kiviorg, M., ‘Autonomy of Faiths Schools in Europe’ in Jan de Groof and Charles L. Glenn (eds.), *Finding the Right Balance: Comparative Studies on Freedom, Autonomy and Accountability in Education* (forthcoming 2012).

³² M. Teder, „Viljandisse kavandatakse kristlikku lasteaiarühma“, Postimees, 18.04.2012.

4. Isikuandmete kaitse seadus

RT I 2007, 24, 127; viimati muudetud RT I, 30.12.2010, 2

§ 4 Isikuandmed

- (1) Isikuandmed on mis tahes andmed tuvastatud või tuvastatava füüsilise isiku kohta, sõltumata sellest, millisel kujul või millises vormis need andmed on.
- (2) Delikaatsed isikuandmed on:
 - 1) poliitilisi vaateid, usulisi ja maailmavaatelisi veendumusi kirjeldavad andmed, välja arvatud andmed seadusega ettenähtud korras registreeritud eraõiguslike juriidiliste isikute liikmeks olemise kohta.

5. Isikut tõendavate dokumentide seadus

RT I 1999, 25, 365; viimati muudetud RT I, 29.12.2011, 1

§ 9³. Foto või näokujutise dokumenti kandmine

(1) Dokumenti kantakse dokumendi kasutaja foto või näokujutis, mis võimaldab dokumendi kasutaja isikusamasust üheselt kontrollida. Foto peab võimaldama näokujutise kandmist dokumenti ja näokujutise töötlemist. Fotol või näokujutisel peab isiku nägu alalõuast kuni otsmiku ülemise osani ning paremast kõrvast kuni vasaku kõrvani olema selgelt nähtav ning minimaalsete varjudega.

(2) Dokumenti kantud fotol või näokujutisel võib isik olla peakattega usulistel põhjustel tingimusel, et peakatte kandmine on usulises ühenduses kohustuslik ja on täidetud käesoleva paragrahvi lõikes 1 sätestatud nõuded.

(3) Isiku religioossetest tõekspidamistest tuleneva peakatte kandmise kohustuslikkuse kohta annab kirjaliku arvamuse Siseministeerium. Avalduses Siseministeeriumi arvamuse saamiseks esitatakse isiku nimi, sünniaeg või isikukood ja usulise ühenduse nimetus. Siseministeerium võib nõuda usuliselt ühenduselt andmeid, mis on vajalikud isiku usulisse ühendusse kuulumise kindlakstegemiseks.

(4) Käesoleva paragrahvi lõikes 2 sätestatud juhtudel esitab isik dokumendi väljaandjale koos dokumendi taotlusega käesoleva paragrahvi lõikes 3 nimetatud arvamuse. [RT I 2009, 27, 166 - jõust. 30.07.2009]

Vastavalt Isikut tõendavate dokumentide seaduse §-le 9³ lg. 2 võib isik dokumenti kantud fotol või näokujutisel olla peakattega usulistel põhjustel tingimusel, et peakatte kandmine on usulises ühenduses kohustuslik ja on täidetud seaduse nõue, et fotol või näokujutisel peab isiku nägu alalõuast kuni otsmiku ülemise osani ning paremast kõrvast kuni vasaku kõrvani olema selgelt nähtav ning minimaalsete varjudega (§-le 9³ lg. 1).

Eesti Vabariigi põhiseaduse § 42 sätestab, et „riigiasutused, kohalikud omavalitsused ja nende ametiisikud ei tohi Eesti kodaniku vaba tahte vastaselt koguda ega talletada andmeid tema veendumuste kohta”. Kirikute ja koguduste seaduse § 8 lg. 2 sätestab, et „keegi ei ole kohustatud andma andmeid oma usutunnistuse või kogudusse kuulumise kohta, välja arvatud kriminaalmenetluse käigus kahtlustatav, süüdistatav, kohtualune ja kannatanu”. Isikut tõendavate dokumentide seaduse § 9³ lg. 3 sätestab, et „isiku religioossetest tõekspidamistest tuleneva peakatte kandmise kohustuslikkuse kohta annab kirjaliku arvamuse Siseministeerium. Avalduses Siseministeeriumi arvamuse saamiseks esitatakse isiku nimi, sünniaeg või isikukood ja usulise ühenduse nimetus. Siseministeerium võib nõuda usuliselt ühenduselt andmeid, mis on vajalikud isiku usulisse ühendusse kuulumise kindlakstegemiseks.”³³ Isikuandmete kaitse seadus määratleb delikaatsete isikuandmetena ka usulised – ja maailmavaatelised veendumused, välja arvatud andmed seadusega ettenähtud korras registreeritud eraõiguslike juriidiliste isikute liikmeks olemise kohta.³⁴

Euroopa Liidu õigusega kehtiv regulatsioon vastuolus ei ole. Samas on Euroopa Inimõiguste Kohus leidnud, et usuvabadus sisaldab üksikisiku õigust mitte avaldada oma usku ja mitte olla

³³ RT I 1999, 25, 365; RT I, 29.12.2011, 178.

³⁴ RT I 2007, 24, 127; RT I, 30.12.2010, 2.

sunnitud käituma selliselt, mis tema usu kindlakstegemist võimaldab.³⁵ Alljärgnev vaatleb, kas asjaolu, et isiku religioossetest tõekspidamistest tuleneva peakatte kandmise kohustuslikkuse kohta annab kirjaliku arvamuse Siseministeerium ning asjaolu, et ministeerium on õigustatud usuliselt ühenduselt nõudma andmeid isiku usulise kuuluvuse kindlakstegemiseks on vastavuses Eesti Vabariigi põhiseadusega ja Euroopa õigusega. Kahjuks tuleb võtta seisukoht, et teatud vastuolu põhiseaduse §-ga 42 siiski esineb. Vastavalt Isikut tõendavate dokumentide seaduse §-le 5 peab Eestis püsivalt viibival Eesti kodanikul olema isikutunnistus. Seega kodanikul, kellel peab olema isikutunnistus ja kelle usk nõuab peakatte kandmist, on sisuliselt kohustus avaldada oma veendumus ja kohustus lasta riigiasutustel oma veendumuste kohta andmeid koguda. Kuivõrd on põhiseaduse mõistes sellisel juhul võimalik rääkida „Eesti kodaniku vabast tahtest” on kaheldav.

Lisaks tuleb juhtida tähelepanu asjaolule, et kui seadus peab isiku tuvastamiseks piisavaks (nt. julgeoleku kaalutlustel), et peakatte kandmisel on fotol või näokujutisel isiku nägu alalõuast kuni otsmiku ülemise osani ning paremast kõrvast kuni vasaku kõrvani selgelt nähtav ning minimaalsete varjudega, siis on isiku usulise veendumuse tuvastamine ebaoluline. Seega andmete nõudmine ja kogumine ei pruugi olla õigustatud. Vastuolule põhiseaduse §-ga 42 osutas seaduse väljatöötamise käigus ka õiguskantsler.³⁶ Soovitan tõsiselt kaaluda, millist praktilist tähtsust omab asjaolu kindlakstegemine, et isik soovib peakatet oma isikut tõendaval dokumendil kanda just usulistest veendumustest lähtuvalt.

Lisaks ülaltoodud põhimõttelisele vastuolule esineb praeguses regulatsioonis vastuolu KKS-i § 8 lg. 2 ning Isikut tõendavate dokumentide seaduse §9³ lg. 3 vahel. KKS-i § 8 lg. 2 annab isikule õiguse keelduda oma usu avaldamisest v.a. kriminaalmenetluse käigus. Isikut tõendavate dokumentide seadus laiendab juhtumite ringi, kus usulise veendumuse avaldamine muutub sisuliselt kohustuslikuks. Soovitada võib KKS-i § 8 lg. 2 lisada viide Isikut tõendavate dokumentide seaduse §-le 9³ või lähtuvalt eeltoodust muuta Isikut tõendavate dokumentide seadust, et vastuolu likvideerida.

Mis puudutab usu mittemärkimist isikut tuvastavatel dokumentidel, siis selles osas on Eesti seadusandlus Euroopa õigusega kooskõlas. Mitmetes Euroopa riikides oli (nt. Kreeka ja Türgi) ning Araabia riikides on religiooni märkimine dokumendil kohustuslik. Euroopa on kindlalt läinud seda teed, et usku dokumendil ei märgita. Välistatud ei ole muidugi võimalus, et isik soovib oma usu äramärkimist isikut tuvastaval dokumendil. Üldiselt ei ole riik kohustatud sellega arvestama. Näiteks on Euroopa inimõiguste kohus ID kaartide küsimust arutanud lahendis *Sinan Isik vs. Türgi* (02.02.2010), mis käsitles asjaolu, et ID kaardil oli lahter isiku religiooni märkimiseks. Kuni 2006. aastani oli Türgis nõutud, et isiku usk kajastuks ID kaardil. Alates 2006. aastast oli võimalik lahter tühjaks jätta. Sinan oli alevi. (Alevi usk on mõjutatud sufismist ja islami-eelsetest uskumustest. Alevismi on arvatud ka shia islami vormide hulka). Enamus Türgi moslemitest on sunni moslemid. 2004. aastal vaidlustas Sinan Türgi kohtutes asjaolu, et tema ID kaardile märgiti moslem, mitte alevi. EIK leidis, et EIÕK artiklis 9 sisalduvaid õigusi Sinani suhtes rikuti. Kohtu seisukohalt ei seisnenud rikkumine mitte selles, et Türgi võimud keelasid sõna „moslem” asemel „alevi” kirjutamast vaid, et religiooni lahter üleüldse ID kaardil esines. Sellest võib järeldada, et riigil ei ole kohustust märkida isiku usku dokumendil kui isik seda nõuab. Lahendi loogika peitub ka selles, et kui näiteks lahter tühjaks jätta viitab see ikkagi inimese veendumustele (nt. ateist, uskmatu, vms.).

6. Avaliku teenistuse seadus

RT I 1995, 16, 228, viimati muudetud RT I, 06.07.2012, 1

³⁵ Vt. nt. *Sinan Isik vs. Türgi* (App. Nr. 21924/05), 02.02.2010.

³⁶ Isikut tõendavate dokumentide seaduse seletuskiri.

§ 36¹. Õigus võrdsele kohtlemisele

(1) Riigi- ja kohaliku omavalitsuse ametiasutused peavad tagama isikute kaitse diskrimineerimise eest ning järgima võrdse kohtlemise põhimõtet vastavalt võrdse kohtlemise seadusele ja soolise võrdõiguslikkuse seadusele.

(2) **Keelatud on teenistuja või teenistusse soovija diskrimineerimine** soo, rahvuse (etnilise kuuluvuse)..., **usutunnistuse või veendumuste**..., teenistujate huvide esindamise või teenistujate ühingusse kuulumise tõttu. Ükskõik missuguse nimetatud tunnuse tõttu diskrimineerimise korral kohaldatakse võrdse kohtlemise seadust või soolise võrdõiguslikkuse seadust.

7. Kaitseväeteenistuse seadus

RT I 2000, 28, 167, viimati muudetud RT I, 29.06.2012, 2

§ 3. Kaitseväeteenistuskohustus

(1) Meessoost Eesti kodanik on kohustatud teenima kaitseväes – täitma kaitseväeteenistuskohustust.

...

(6) **Usulistel või kõlbelistel põhjustel kaitseväeteenistusest keeldumine ei vabasta kaitseväeteenistuskohustuse täitmisest.**

§ 4. Asendusteenistus

(1) Usulistel või kõlbelistel põhjustel kaitseväeteenistusest keeldunud kutsealune on kohustatud läbi tegema asendusteenistuse seaduses ettenähtud korras.

(2) Asendusteenistuses teenimine toimub käesolevas seaduses sätestatud ja selle alusel antud õigusaktidega kehtestatud korras.

§ 39. Kaitseressursside Ameti kaitseväeteenistuse korraldamisel

(5) Kaitseressursside Ameti töötaja ei või avaldada talle tööalaselt teatavaks saanud kaitseväekohustuslaste, kaitseväelaste, reservväelaste ja eruväelaste veendumusi, majanduslikku, sotsiaalset ja tervislikku seisundit ning muid nende eraelu puudutavaid andmeid.

Nagu eelpool mainitud on mitmed põhiseadusest tuleneva neutraalsuse printsiibiga seotud küsimused Eestis läbi vaidlemata ja lahendamata. Eriti puudutab see religiooni kohta ja usuliste talituste läbiviimist avalikes institutsioonides (nt. ravi-, õppe-, hoolekande- ja kinnipidamisasutustes ning kaitseväes).

Kaplaniteenistuse kohta vt. ptk. II. punkt 5.

8. Kaitseväe distsiplinaarseadus

RT I 1997, 95, 1575, viimati muudetud RT I, 08.07.2011, 8

§ 23. Distsiplinaararestiga karistatud kaitseväelase õigused ja tema suhtes rakendatavad piirangud

(1) Distsiplinaararestis oleval kaitseväelasel on õigus:

- 1) kohtlemisele ja distsiplinaararesti tingimustele, mis ei alanda tema väärikust;
- 2) saada tavapärasest toitu samadel alustel teiste kaitseväelastega;

...

5) **kohtuda väeosa kaplaniga (vaimulikuga) ning osaleda väeosa territooriumil toimivas tema usutunnistusele vastavas usuteenistuses;**

6) **lugeda kaitseväe määrustikke, ajakirjandust, vaimulikku ja juriidilist kirjandust ning õpikuid.**

Kaitseväe distsiplinaarseadus sätestab, et distsiplinaararestis oleval kaitseväelasel on õigus kohtlemisele ja distsiplinaararesti tingimustele, mis ei alanda tema väärikust ning saada tavapärasest toitu samadel alustel teiste kaitseväelastega. Seadus ei reguleeri/kaitse piisavalt distsiplinaararestis oleva kaitseväelase õigusi oma usust tuleneva toidu tarbimisele. Arvestades Euroopa Inimõiguste Kohtu praktikat võib riik jääda kohtus kaotajaks, kui piirang ei ole proportsionaalne ja ei vasta legitiimsele eesmärgile (vt. lisaks Vangistusseaduse kommentaari allpool).

Kaplaniteenistuse kohta vt. ptk. II. punkt 5.

Seaduse § 23 lg. 5 kasutab mõistet „usuteenistus“, mida KKS-is ei esine. Kasutatavad mõisted tuleb omavahel kooskõlla viia.

9. Riigikaitse sundkoormiste seadus

RT I 1995, 25, 352, viimati muudetud RT I, 08.07.2011, 8

§ 16. Sundvõõrandamisele mittekuuluv vara

Sundvõõrandamisele ei kuulu:

...

2) kirikute ja koguduste, usuühingute ning nende liitude vara, mida kasutatakse riitusteenistuseks;

...

4) vara, mis rahvusvaheliste kokkulepete või rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud normide alusel ei kuulu sundvõõrandamisele;

Riigikaitse sundkoormiste seaduse terminoloogia ei ole kooskõlas KKS-i ja põhiseadusega. Praegusest redaktsioonist on välja jäänud mitmed usulised ühendused (nt. koguduste liit, klooster), kelle vara just nagu on võimalik selle seaduse kohaselt sundvõõrandada. Seaduse sõnastus annab põhjuse kahelda, et teatud usuliste ühenduste välja jätmise oli seadusandja tõeline soov. Soovitan viia mõisted kooskõlla KKS-ga ja Põhiseadusega. Juhin ka tähelepanu asjaolule, et kehtiv KKS ei tunne mõistet „usuühingute liit“. Samuti tuleks täpsustada, mida peeti silmas „riitusteenistuse“ all. Tõenäoliselt on siin jällegi tegemist segadusega mõistete kasutamisel. Juhul kui on tegemist probleemiga terminis, siis soovitan kasutada „riitusteenistuse“ asemel KKS-ist tulenevat sõnastust järgnevalt: „usuliste ühenduste vara, mida kasutatakse usu tunnistamiseks ja viljelemiseks eeskätt jumalateenistuste, usuliste koosolekute ja talituste vormis.“ Juhul kui seadusandja pidas riitusteenistuse all silmas midagi muud, siis tuleks see ka seaduses täpsustada.

10. Vangistuseseadus

RT I 2000, 58, 376, viimati muudetud RT I, 04.07.2012, 1

§ 26. Kinnipeetava kokkusaamised kaitsja, advokaadist esindaja, vaimuliku, notari ja oma riigi konsulaartöötajaga

Kinnipeetaval on **õigus piiramatult kohtuda** oma kaitsja, advokaadist esindaja, **vaimuliku** ja oma riigi konsulaartöötajaga ning tõestamistoimingu tegemiseks notariga. Kokkusaamised toimuvad segamatult.

§ 27. Kinnipeetava kokkusaamise jälgimine

2) Lühiajalisi kokkusaamisi kinnipeetavaga võimaldatakse vanglateenistuse ametniku juuresolekul. **Kokkusaamisi** kaitsja, advokaadist esindaja, **vaimuliku**, notari ja konsulaartöötajaga on vanglateenistuse ametnikul **lubatud jälgida, kuid mitte pealt kuulata**.

§ 47. Kinnipeetava toitlustamine

(3) Arsti ettekirjutusel kindlustatakse kinnipeetavale dieettoitlustamine. **Võimaluse korral lubatakse kinnipeetaval järgida oma religiooni toitumistavasid.**

§ 62. Religioonialane tegevus vanglas

Vanglateenistus tagab kinnipeetavale tema usuliste vajaduste rahuldamise.

[RT I 2009, 39, 261 - jõust. 24.07.2009]

§ 105. Vangla

(1) Vangla on Justiitsministeeriumi valitsemisalas olev valitsusasutus, mille ülesandeks on vangistuse, eelvangistuse ja karistusjärgse kinnipidamise täideviimine käesolevas seaduses sätestatud korras.

[RT I 2009, 39, 261 - jõust. 24.07.2009]

...

(2) Vangla moodustab ning vangla põhimääruse, koosseisud ja vangla sisekorraeeskirjad kehtestab justiitsminister määrusega. [RT I 2006, 63, 466 - jõust. 01.02.2007]

(2¹) **Vangla kodukorras sätestatakse** kinnipeetava, vahistatu või karistusjärgselt kinnipeetava: [RT I 2009, 39, 261 - jõust. 24.07.2009]

...

8) **usulistest vajadustest rahuldamine**;

...

(2²) Vangla kodukord tehakse allkirja vastu teatavaks vanglasse saabuvale kinnipeetavale, vahistatule või karistusjärgselt kinnipeetavale samuti avaldatakse vangla kodukord vangla veebilehel. [RT I 2009, 39, 261 - jõust. 24.07.2009]

(3) Vangla kodukorra kinnitab vangla direktor kooskõlastatult Justiitsministeeriumiga.

Vangla sisekorraeeskiri

Justiitsminister, vastu võetud 30.11.2000 nr 72RT I, 12.10.2012, 11

§ 10. Päevakava

(1¹) **Kinnipeetaval on õigus vangla päevakavas ettenähtud ajal osaleda usutalitusel. Vaimulikul on õigus kasutada usutalituse pidamiseks vajalikke vahendeid, sealhulgas armulauaveini.**

§ 60. Kartseris lubatud asjad

(1) Kartseris võivad kinnipeetaval olla kaasas **pühakiri**, tema õiguste kaitseks vajalikud õigusaktid (eelkõige «Eesti Vabariigi põhiseadus», «Vangistusseadus», «Vangla sisekorraeeskiri» ja «Vangla kodukord»), abielusõrmus, **ususümbolid**, mõistlikus koguses õppe- või **usukirjandust**,...

Vangistusseaduse § 47 lg. 3 sätestab, et võimaluse korral lubatakse kinnipeetaval järgida oma religiooni toitumistavasid ning § 62 sätestab, et vanglateenistus tagab kinnipeetavale tema usulistest vajadustest rahuldamise. Eesti Vabariigi põhiseaduse kommentaarides on kirjas, et „usuja usutalituse täitmise vabadus võib hõlmata näiteks sakraalehitiste rajamist, teatud riietuse kandmist, toidu tarvitamist jne.“³⁷ Oma usulistest tõekspidamistest tuleneva toidu valik ja tarvitamine kuulub usutalituse täitmise, st. *forum externumi* valdkonda, mida võib teatud juhtudel piirata. Teisisõnu, kui isiku vaated ja sisemised veendumused kasvavad üle vaadete väljendamiseks (nt. toidu tarvitamine), võivad kõne alla tulla põhiseadusest tulenevad või põhiseadusega lubatud (nt. § 40 lg. 3, § 41 lg.2) piirangud. Vangistusseaduse § 47 lg. 3 sätestatud piirangut „võimaluse korral“ ei tohi tõlgendada lisapiirangu kehtestamisena põhiseaduses sätestatule. Edaspidiste probleemide ärahoidmiseks tuleb rõhutada, et pelgalt viide sellele, et võimalus puudub ei ole piisav usuvabaduse väljendamise piiramiseks. Piirang peab olema proportsionaalne ja tal peab olema põhiseaduses sätestatud legitiimne eesmärk (avalik kord, tervis, kõlblus ning teiste inimeste õigused ja vabadused). Euroopa Inimõiguste Kohus käsitles vanglatoidu küsimust oma hiljutises kaasuses *Jakóbski vs. Poola*.³⁸ Jakóbski esitas EIK-le kaebuse konventsiooni artikli 9 rikkumise tuvastamiseks. Kaebaja puhul oli tegemist kinnipeetavaga, kes palus vanglaametnikel tagada talle taimetoit põhjusel, et ta on budist ning tema usulistest tõekspidamistest tulenevalt ei ole tal võimalik süüa lihatoite. Ametivõimud keeldusid tema soovi rahuldamast põhjendusega, et ainult taimetoidu söömine ei ole kaebaja usutunnistuse olemuslik element. EIK selgitas, viidetega oma kohtulahenditele, et toitumisreeglite järgimine on otseselt isiku usulistest tõekspidamistest väljendus. Seetõttu tuli hinnata, kas ametivõimude keeldumine tagada kaebajale taimetoit oli vajalik meede demokraatlikus ühiskonnas. EIK ei nõustunud valitsuse seisukohaga, et taimetoidu valmistamine toonuks kaasa lisakulutusi ja olnuks eaproportsionaalne. Seda põhjusel, et avaldaja ei esitanud mingeid lisanõudmisi taimetoidu soovile, sh. ei palunud tuua talle kindlaid toiduaineid ning ei nõudnud toidu valmistamist mingil kindlal viisil. EIKi arvates ei põhjusta tavalise taimetoidu valmistamine vangla köögis arvestatavaid lisakulutusi. Seetõttu leidis EIK, et

³⁷ Eesti Vabariigi Põhiseadus. Kommenteeritud Väljaanne (2012).

³⁸ *Jakóbski vs. Poola* (App. no. 18429/06), 7 December 2010.

ametivõimud ei taganud tasakaalu avaldaja usuliste tõekspidamiste ning vangla administreerimise ülesannete vahel. EIK märkis, et Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee on soovitanud tagada vangistuses viibivatele isikutele toit, mis vastab nende usulistele tõekspidamistele.³⁹ Järeldus EIK lahendist saab olla üks: iga konkreetse juhtumi puhul tuleb faktidest asjaoludest lähtuvalt hinnata piirangu proportsionaalsust ja eesmärki.

Lähtuvalt eeltoodust soovitan selguse mõttes Vangistusseaduses täpsustada piirangute aluseid (kajastades põhiseaduses sätestatud), mille puhul on võimalik usulistest tõekspidamistest tuleneva toidu pakkumisest keelduda. Sellega saab juhtida tähelepanu asjaolule, et keelustamine peab baseeruma kaalutletud otsusele. Sätestus „võimaluse korral“ avab võimaluse usuvabaduse põhjendamatuks piiramiseks. Riigil ei ole mõistlik seda probleemi ignoreerida ja riskida asjade jõudmisega Euroopa Inimõiguste Kohtusse.

Lisaks eeltoodud põhimõtteliste küsimustele on Vangistusseaduses ka väike terminoloogiline probleem. Oluliseks probleemiks ei saa seda pidada, aga ära tuleb see siiski märkida. Nimelt kasutab Vangistusseadus mõistet „oma religioon“. Ei põhiseadus ega KKS ei kasuta mõistet „religioon“. Teiste valdkonda reguleerivate seaduste puhul on märgata varieeruvat sõnastust. Vajalik on õiguselguse ja -kindluse garanteerimiseks ühtse terminoloogia kasutuselevõtt.

11. Riikliku pensionikindlustuse seadus

RT I 2001, 100, 648, viimati muudetud RT I, 02.07.2012, 8

§ 28. Pensioniõigusliku staaži hulka arvatava tegevuse aeg

(1) Pensioniõigusliku staaži hulka arvatakse tegevuse aeg, kui tööandja oli kohustatud maksma sotsiaalmaksu.

(2) Pensioniõigusliku staaži hulka arvatakse samuti:

...

9) töötamise aeg **kirikus (koguduses)** või **muus registreeritud usuorganisatsioonis**. 1991. aasta 1. jaanuarist arvatakse nimetatud töötamise aeg staaži hulka juhul, kui maksti sotsiaalmaksu;

Riikliku pensionikindlustuse seaduse terminoloogia ei ole kooskõlas mõistetega, mis on kasutusel Kirikute ja koguduste seaduses ning Põhiseaduses. Soovitan terminoloogia seaduste lõikes kooskõlla viia.

12. Tulumaksuseadus

RT I 1999, 101, 903, viimati muudetud RT I, 10.07.2012, 2

§ 11. Tulumaksusoodustusega mittetulundusühingute, sihtasutuste ja usuliste ühenduste nimekirja [RT I, 18.11.2010, 1 - jõust. 01.01.2011]

(1) Tulumaksusoodustusega mittetulundusühingute, sihtasutuste ja usuliste ühenduste nimekirja (edaspidi *nimekirja*) kinnitab pärast asjatundjate komisjonilt soovitusel Vabariigi Valitsus korraldusega. [RT I, 18.11.2010, 1 - jõust. 01.01.2011]

(2) Nimekirja kantakse mittetulundusühing, sihtasutus ja **usuline ühendus** (edaspidi *ühing*), kes vastab järgmistele nõuetele: [RT I, 18.11.2010, 1 - jõust. 01.01.2011]

1) ühing tegutseb avalikes huvides;

2) ühing on heategevuslik, see tähendab pakub sihtrühmale, mille toetamine tuleneb tema põhikirjast, kaupa või teenust peamiselt tasuta või muul kasumit mittetaotleval viisil või maksab sihtrühma kuuluvatele isikutele toetust;

3) ühing ei jaga oma vara või tulu ega anna materiaalset abi või rahaliselt hinnatavaid soodustusi oma asutajale, liikmele, juhtimis- või kontrollorgani liikmele (§ 9), temale annetusi teinud isikule või sellise isiku juhtimis- või kontrollorgani liikmele ega nimetatud isikutega § 8 lõike 1 punktis 1 loetletud seotud isikutele; [RT I, 18.11.2010, 1 - jõust. 01.01.2011]

³⁹ Recommendation of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules (Rec(2006)2) (“the European Prison Rules”), adopted on 11 January 2006.

4) ühingu lõpetamise korral antakse pärast võlausaldajate nõuete rahuldamist alles jäänud vara üle nimekirja kantud või lõikes 10 nimetatud ühingule või avalik-õiguslikule juriidilisele isikule; [RT I, 18.11.2010, 1 - jõust. 01.01.2011]

5) ühingu halduskulud vastavad tema tegevuse iseloomule ja põhikirjalistele eesmärkidele;

6) ühingu töötajale ja juhtimis- või kontrollorgani liikmele (§ 9) makstav tasu ei ületa samasuguse töö eest ettevõtluses harilikult makstavat tasu.

(3) Lõike 2 punktis 3 nimetatud nõuet ei kohaldata sotsiaalhoolekandega tegelevale **ühingule, usulisele ühendusele** ega juhul, kui seotud isik kuulub ühingu toetatavasse sihtrühma ega saa võrreldes teiste sihtrühma kuuluvate isikutega täiendavaid hüvesid ega soodustusi. Lõike 2 punktis 4 nimetatud nõuet ei kohaldata Eestis asutatud usulisele ühendusele ega muus Euroopa Majanduspiirkonna lepinguriigis (edaspidi *lepinguriik*) asutatud usulisele ühendusele, kes vastab kirikute ja koguduste seaduse §-le 27. [RT I, 18.11.2010, 1 - jõust. 01.01.2011]

...

Riik võib usuvabaduse tagamise eesmärgil kehtestada religioossetele organisatsioonidele soodustusi. Soodustuste andmisel tuleb kontrollida, kas see vastab põhiseaduse §-s 12 kehtestatud võrdse kohtlemise põhimõttele. Kuni 1. jaanuarini 2011 loeti Tulumaksuseaduse § 11 kohaselt KKS-i alusel asutatud ning registrisse kantud juriidiline isik tulumaksusoodustusega mittetulundusühinguks, ilma et sellisel ühingul oleks olnud vaja taotleda enda kandmist tulumaksusoodustusega mittetulundusühingute nimekirja. 1. jaanuaril 2011 jõustunud seadusemuudatus (RT I, 18.11.2010,1) tühistas selle privileegi. Kehtiva tulumaksuseaduse kohaselt on KKS-i alusel asutatud usulised ühendused seatud võrdsesse olukorda teiste mittetulundusühingutega. TuMS § 11 lg. 1 kohaselt kinnitab tulumaksusoodustusega mittetulundusühingute, sihtasutuste ja usuliste ühenduste nimekirja Vabariigi Valitsus pärast asjatundjate komisjonilt soovitusel küsimist. Vastav seadusemuudatus ei tulenenud otseselt põhiseaduse §-st 12, vaid asjaolust, et Euroopa Komisjon algatas Eesti suhtes rikkumismenetluse. Komisjon leidis, et Eesti riik ei täida oma kohustusi käsitledes annetusi teiste riikide organisatsioonidele vähem soodsalt kui Eestis asutatud organisatsioonidele tehtud annetusi. Sarnast keeldu, anda soodustusi vaid oma riigis tegutsevatele mittetulundusühingutele, on väljendanud ka Euroopa Liidu Kohus. Riik võib kehtestada tingimused, millele ühing peab maksusoodustuse saamiseks vastama. Need tingimused peavad võrdse kohtlemise tagamiseks kehtima nii Eestis kui teistes Euroopa Majanduspiirkonna lepinguriikides asutatud ühendustele (sh. usulistele ühendustele). KKS alusel asutatud usulise ühenduse automaatne arvamine tulumaksusoodustusega mittetulundusühinguks tühistati kartusest, et ilma sisulise kontrolli võimaluseta tuleb laiendada tulumaksusoodustust automaatselt ka teistes riikides registreeritud usulistele ühendustele. Uuele regulatsioonile üleminekul kanti 31.12.2010. a. seisuga usuliste ühenduste registris olevad juriidilised isikud automaatselt tulumaksusoodustusega mittetulundusühingute nimekirja. Usulised ühendused, mis luuakse alates 01.01.2011, peavad nimekirja saamise soovi korral esitama taotluse, sest nimekirjast tulenevad soodustused neile enam automaatselt ei laiene. Kõigil nimekirja kantud mittetulunduslikel ühingutel ja usulistel ühendustel on aruandluskohustus, mille puhul on arvestatud usuliste ühenduste eripära.

Arengut, mis muudab maksusoodustuste andmise kõigile mittetulunduslikele ühingutele võrdselt läbipaistvaks ja kontrollitavaks, tuleb lugeda positiivseks ja vastavaks nii põhiseaduse §-le 12 kui ka §-le 40. TuMS § 11 on jätnud alles erisused usuliste ühenduste vara üleandmise nõuete osas võrreldes teiste mittetulundusühingutega. Samuti kehtib võrreldes teiste mittetulundusühingutega usulistele ühendustele erand, mis võimaldab neil anda materiaalselt abi ja soodustusi oma liikmetele ja muudele seotud isikutele. Need erandid tulenevad usuliste ühenduste tegevuse iseloomust, sh. heategevusest oma liikmeskonna seas. Soovitan säilitada need erandid.

13. Riigilõivuseadus

RT I 2010, 21, 107, viimati muudetud RT I, 04.07.2012, 20

§ 64. Usuliste ühenduste registri kande tegemine

- (1) **Usulise ühenduse** registrisse kandmise eest tasutakse riigilõivu 6,39 eurot.
(2) **Usulise ühenduse** kohta registrisse kantud andmete muutmise või täiendamise eest tasutakse riigilõivu 3,19 eurot.

14. Loomakaitseadus

RT I 2001, 3, 4 viimati muudetud RT I, 29.12.2011, 1

§ 10. Looma lubatud hukkamine

(1) Looma lubatud hukkamine on:

...

5) looma tapmine religioosel eesmärgil;

...

§ 17. **Looma tapmine religioosel eesmärgil**

(1) Looma võib religioosel eesmärgil tappa väljaspool tapamaja. Looma religioosel eesmärgil tapmise juures peab viibima järelevalveametnik.

(2) Looma religioosel eesmärgil tapmise korraldamise ja läbiviimise korra kehtestab Vabariigi Valitsus.

Looma religioosel eesmärgil tapmise korraldamise ja läbiviimise kord

VV määrus vastu võetud 31.07.2001 nr 266

Määrus kehtestatakse «Loomakaitseaduse» (RT I 2001, 3, 4) § 17 lõike 2 alusel.

§1. Looma religioosel eesmärgil tapmise korraldamise kord

(1) Looma religioosel eesmärgil tapmisest tuleb 10 päeva enne nimetatud toimingut kirjalikult teatada Veterinaar- ja Toiduametile.

(2) Esitav teatis peab sisaldama andmeid tappa kavatsetavate loomade liigi, arvu, tapmise meetodi, aja ja koha kohta.

(3) Veterinaar- ja Toiduameti kohalik asutus peab tagama järelevalveametniku viibimise looma tapmise juures. Järelevalveametnik peab kontrollima loomakaitseõuete täitmist tapmise ajal.

§2. Looma religioosel eesmärgil tapmise läbiviimise kord

(1) Looma võib religioosel eesmärgil tappa üksnes kägiveenide ja trahhea läbilõikamisega. Loom tuleb tappa terava vahendiga, mis on selle loomaliigi jaoks lubatud ja töökorras.

(2) Looma religioosel eesmärgil tapmisel tuleb täita nõudeid, mis on toodud «Loomakaitseaduse» § 13 lõigetes 3 ja 4.

(3) **Religioosel eesmärgil tohib looma tappa väljaspool tapamaja.**

(4) Looma religioosel eesmärgil tapmise ajal tuleb tema liikumist piirata, et looma kannatused ja valu oleksid võimalikult väikesed. Veise liikumist piiratakse selleks sobiva mehaanilise seadmega.

(5) Loom tuleb uimastada kohe pärast trahhea ja kägiveenide läbilõikamist. Looma tohib uimastada «Loomakaitseaduse» § 13 lõike 6 alusel lubatud uimastamisvahendiga.

(6) Looma tohib tappa üksnes vajalike oskustega isik.¹ Euroopa Liidu Nõukogu direktiiv 93/119/EÜ.

Välja on töötatud ja käesoleva töö kirjutamise ajal teisele lugemisele saadetud Loomakaitseaduse muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seadus. Seadusemuudatus on vajalik Loomakaitse seaduse vastavusse viimiseks Euroopa Liidu õigusega (EÜ nr. 1099/2009) selles osas, mis lubab põllumajandusloomade tappa ainult tapamajas. Selles osas oli Eesti seadusandlus vastuolus ka varem kehtinud direktiiviga 93/119/EÜ. Samas tuleb juhtida tuleb tähelepanu asjaolule, et eelnõu kehtestab rangemad piirangud looma religioosel eesmärgil tapmisele, kui on nõutud Euroopa Liidu Nõukogu määruse 1099/2009 artiklis 4 lg. 4, mis kehtestab erandi nõudest, et loomi tohib surmata üksnes pärast uimastamist. Artikkel 4 lg. 4 sätestab, et uimastamise nõuet ei kohaldata loomade suhtes, kelle puhul teatud religioosete rituaalide tõttu kasutatakse erilisi tapmisviise, tingimusel et tapmine toimub tapamajas. Loomakaitseaduse muutmise seaduse eelnõu punkt 10 lisab nõude: „Kui põllumajandusloom tapetakse eelnevalt uimastamata, tuleb usulise ühenduse religiooset traditsiooni arvesse võttes uimastada põllumajandusloom viivitamata pärast mõlema jugulaarveeni ja karotiidartri läbilõikamist.“ Seletuskirjas viidatakse nii Riigikohtu kui ka rahvusvahelisele praktikale selgitamiseks, et viivitamata ei tähenda „kohe“ vaid „esimesel võimalusel“. Näitena tuuakse

Holland, kus viivitamata tähendab mitte rohkem kui 40 sekundit. Käesoleva töö autor ei pea vajalikuks selle lisanõude kehtestamist. Selge on see, et loomakaitsjate lobitöö on nii Euroopas kui Eestis tugev. Eriti Eestis on nende usuorganisatsioonide hääl nõrk, keda see regulatsioon puudutab ning nad ei ole harjunud oma õiguste eest võitlema. Eelnõu seletuskirjast ei tulene, kuidas täpselt on nt. arvestatud juudikogukonna ettepanekutega ning kas on küsitud arvamust ka teiselt oluliselt kogukonnalt (islamiusulistelt), keda seadusemuudatus puudutab. Vajalik oleks dialoog ka Eestis riigisiselt enne, kui midagi olulist reguleerima rutatakse. Eestil ei ole vaja reguleerida rohkem kui on nõutud. Euroopa Liidu Nõukogu määruses endas on rõhutatud, et „Kuna riitusliku tapmise suhtes kohaldatavate ühenduse sätete ülevõtmisel esineb erinevusi, mis on tingitud riigisisestest tingimustest, ning arvestades, et riiklikes eeskirjades võetakse arvesse asjaolusid, mis ulatuvad kaugemale käesoleva määruse eesmärkidest, on oluline säilitada erand loomade tapmise suhtes, jättes igale liikmesriigile teatava subsidiaarsuse. Sellega tagatakse käesoleva määruse puhul usuvabaduse austamine ja õigus väljendada oma usku või uskumusi palvetalitustes, õpetamises, praktilises tegevuses ja kombestikis, nagu on sätestatud Euroopa Liidu põhiõiguste harta artiklis 10.“

Käesoleva analüüsi autor ei ole veendunud, et Loomakaitseseaduse muutmise seaduse eelnõu väljatöötamisel on seda rõhuasetust piisava tähelepanuga järgitud. Seletuskiri viitab ohtralt väga olulisele projektile Dialrel, milles ka käesoleva töö autoril oli võimalik osaleda. Dialrel'i erinevatest aruannetest on aga välja nopitud just see informatsioon, mis Loomakaitseseaduse muudatust toetab. Näiteks rõhutatakse seletuskirjas eaproportsionaalselt nende riikide regulatsiooni, kus religioosel eesmärgil eelnevalt uimastamata looma tapmine on keelatud. Rõhutada oleks tulnud, et enamuses Euroopa riikides on see siiski lubatud. Eelnõus tehtud viite puhul Hollandi 40 sekundi nõudele on märkimata jäänud, et see oli sisuliselt selle riigi parlamentaarsest süsteemist tulenev kompromiss, et siiski võimaldada loomade tapmine religioosel eesmärgil. Ebakohane on ka viidata valdavalt sellistele uurimistöödele, mis just nagu tõestavad seda, et religioossed reeglid lubavad uimastamist. Ainus, mida need uurimused tõestavad on see, et erinevad usulised kooslused tõlgendavad nõudeid erinevalt. Vastavalt Euroopa Inimõiguste Konventsioonile ei ole riigil õigust anda hinnangut usu sisule ja nende väljendusvormidele (*it is incompatible with any power on the State's part to assess the legitimacy of religious beliefs or the ways in which those beliefs are expressed* ⁴⁰). Selles kontekstis tuleks ka läbi mõelda Veterinaar- ja Toiduameti eelnõus sätestatud õigused põllumajanduslooma religioosel eesmärgil tapmise loa andmiseks ja andmisest keeldumiseks. Kui pädev on Veterinaar- ja Toiduamet hindama, et taotluses kirjeldatud eelnevalt uimastamata põllumajanduslooma tapmine ei ole seotud usulise ühenduse religioosse traditsiooniga? Soovitan usuvabaduse paremaks garanteerimiseks lisada võimalus küsida nt. siseministeeriumi vastavalt osakonnalt arvamust. Samas on oluline arvestada ka usulise ühenduse enda arusaamisega, mida tema usk temalt nõuab. Seletuskirjas on õigesti viidatud asjaolule, et eelnevalt uimastamata looma tapmise puhul on tegemist väga problemaatilise valdkonnaga, kus tuleb suure põhjalikkusega kaaluda erinevate poolte õiguste riivet lubades või mittelubades riituse käigus sellise tapmise läbiviimist. „Ühelt poolt on meil kohustus kaitsta loomi kõigi välditavate kannatuste, stressi ja valu eest, teisalt tuleb leida ka kompromiss usuvabaduste tagamiseks.“ Samas tuleb juhtida tähelepanu asjaolule, et on tõsiselt kaheldav, kas loomade heaolu kaitse on sama/võrdväärse kaaluga kui põhiõigusena ja rahvusvaheliselt kaitstud usuvabadus. Tundub, et mitmed küsimused on Eestis riigisiselt läbi mõtlemata. Seletuskiri seadusemuudatusele on eksitav, jättes mulje, et kõik muudatused seaduses ongi Euroopa õigusest tulenevalt vajalikud. Samuti on mitmed usuvabadust puudutavad olulised momendid jäetud läbi arutamata ja selgitamata.

⁴⁰ See eg *Church of Scientology Moscow v Russia* (App no 18147/02) (2008) 46 EHRR 16 para 72.

15. Välismaalaste seadus

RT I 2010, 3, 4 viimati muudetud RT I, 29.06.2012, 5

§ 124. Tähtajalise elamisloa andmisest keeldumine avaliku korra ja riigi julgeoleku tagamise ning rahva tervise kaitse kaalutlustel

(1) Tähtajalise elamisloa andmisest võib keelduda, kui:

1) on alust arvata, et välismaalase Eestisse saabumine või Eestis viibimine võib ohustada avalikku korda;

...

3) on alust arvata, et välismaalase Eestis viibimine võib ohustada kõlblust või teiste isikute õigusi või huve;

7) on alust arvata, et välismaalase Eestisse saabumise tegelik eesmärk ei vasta väidetavale eesmärgile;

...

(2) Tähtajalise elamisloa andmisest keeldutakse, kui:

...

2) välismaalane ei järgi põhiseaduslikku korda ning ei täida Eesti seadusi;

...

4) välismaalane on õhutanud või õhutab või on põhjendatud alus arvata, et ta **on õhutanud või õhutab või võib õhutada rahvuslikku, rassilist, usulist või poliitilist vihkamist või vägivalda;**

...

§ 181. Erisused tähtajalise elamisloa töötamiseks andmise tingimustest

(1) Tähtajalise elamisloa töötamiseks võib anda ilma Eesti Töötukassa loa nõuet ja välismaalasele makstava töötasu suuruse nõuet täitmata, kui esineb üks järgmistest juhtudest:

1) **välismaalase, kes on vaimulik, nunn või munk, kutsub Eestisse usuline ühendus ning see kutse on kooskõlastatud Siseministeeriumiga;**

...

5) töötamine õpetaja või õppejõuna Eestis õigusaktidega kehtestatud nõuetele vastavas õppeasutuses;

6) teaduslik tegevus, kui välismaalasel on selleks erialane ettevalmistus või kogemus ning teadus- ja arendusasutus on temaga sõlminud võõrustamislepingu;

..

(2) Töötamiseks tähtajalise elamisloa võib anda ilma Eesti Töötukassa loa nõuet täitmata:

1) eksperdi, nõustaja või konsultandina, kui välismaalasel on selleks erialane ettevalmistus;

2) Eestis registrisse kantud eraõigusliku juriidilise isiku ja välismaa äriühingu filiaali (edaspidi käesolevas alljaotises *eraõiguslik juriidiline isik*) juhtimis- või järelevalvefunktsiooni täitmise eesmärgil.

[RT I, 29.06.2012, 5 - jõust. 01.07.2012]

(3) Käesoleva paragrahvi lõike 2 punktis 2 nimetatud Eestis registrisse kantud eraõigusliku juriidilise isiku juhtimis- või järelevalvefunktsiooni täitmise eesmärgil võib anda tähtajalise elamisloa töötamiseks täisühingu ja usaldusühingu osanikule, osauhingu, aktsiaseltsi, sihtasutuse ja tulundusühingu juhatuse või nõukogu liikmele, mittetulundusühingu juhatuse liikmele, prokuristile, likvideerijale, pankrotihaldurile, audiitorile, revidendile, revisjonikomisjoni liikmele ja välismaa äriühingu filiaali juhatajale. [RT I, 29.06.2012, 5 - jõust. 01.07.2012]

16. Väljasõidukohustuse ja sissesõidu keelu seadus

RT I 1998, 98, 1575, viimati muudetud RT I, 22.12.2011, 3

§ 26⁶. Väljasaatmiskeskuses kinnipidamise tingimused

...

(4) Väljasaadetaval võimaldatakse **rahuldada usulisi vajadusi**, kui selleks on väljasaatmiskeskuses võimalused ja see ei ole vastuolus sisekorraeeskirjas sätestatuga.

...

§ 29. Sissesõidukeelu kohaldamise alused

(1) Välismaalase suhtes võidakse sissesõidukeeldu kohaldada, kui:

5) **välismaalane õhutab või on põhjendatult alust arvata, et ta õhutab Eestis või välisriigis rassilist, usulist või poliitilist vihkamist;**

...

17. Välismaalasele rahvusvahelise kaitse andmise seadus

RT I 2006, 2, 3, viimati muudetud RT I, 09.12.2010, 1

§ 4 Pagulane ja pagulasseisund ning täiendava kaitse saaja ja täiendava kaitse seisund

(1) Pagulane on välismaalane, kes põhjendatult kartes tagakiusamist **rassi, usu, rahvuse**, poliitiliste veendumuste või sotsiaalsesse gruppi kuulumise pärast viibib väljaspool päritoluriiki ega suuda või kartuse tõttu ei taha saada nimetatud riigilt kaitset ning kelle suhtes ei esine pagulasena tunnustamist välistavat asjaolu.

...

(4) Täiendava kaitse seisund on välismaalasele, keda tunnustatakse täiendava kaitse saajana, antud seisund.

§ 8. Päritoluriik, turvaline kolmas riik ja turvaline päritoluriik

(1) Päritoluriik on kodakondsusjärgne riik või endine asukohariik.

(2) Turvaliseks kolmandaks riigiks peetakse riiki, kus on tagatud järgmised põhimõtted:
1) varjupaika taotleva välismaalase elu ja vabadus ei ole ohus tema **rassi, usu, rahvuse**, sotsiaalsesse gruppi kuulumise või poliitiliste veendumuste tõttu;

...

§ 14. Varjupaigataotluse esitamine

(1) Varjupaigataotlus tuleb esitada Politsei- ja Piirivalveametile viivitamatult pärast Eestisse saabumist.

...

(5) Varjupaigataotleja (edaspidi käesolevas peatükis *taotleja*) on kohustatud pärast varjupaigataotluse esitamist viivitamatult esitama kõik tema valduses olevad:

...

(7) Varjupaigataotluses esitab taotleja käesoleva seaduse § 4 lõigetes 1 ja 3 nimetatud asjaolude esinemise tuvastamiseks muu hulgas **andmed rassi, usu, rahvuse, poliitiliste veendumuste ja sotsiaalsesse gruppi kuulumise kohta**. Perekonna taasühinemise õiguse tuvastamiseks esitab taotleja andmed perekondlike sidemete, sealhulgas elukaaslase kohta.

[RT I 2007, 19, 92 - jõust. 11.03.2007]

§ 19. Tagakiusamise ja tõsise ohu tuvastamise alused

...

(2) Tagakiusamisena käsitatakse muu hulgas järgmisi riigis täheldatavaid asjaolusid:

...

2) diskrimineerivad seadusandliku, täidesaatva või kohtuvõimu meetmed või nimetatud võimude poolt meetmete diskrimineeriv rakendamine;

...

(3) Politsei- ja Piirivalveamet võtab tagakiusamise **põhjuste hindamisel arvesse riigis valitsevat rassilist, usulist ja rahvuse käsitust ning poliitiliste veendumuste või sotsiaalsesse gruppi kuulumise alusel vahe tegemist**.

...

18. Õiguskantsleri seadus

RT I 1999, 29, 406, viimati muudetud RT I, 29.05.2012, 2

§ 19. Õigus pöörduda õiguskantsleri poole

(1) Igaühel on õigus pöörduda oma õiguste kaitseks õiguskantsleri poole taotlusega kontrollida, kas riigiasutus, kohaliku omavalitsuse asutus või organ, avalik-õiguslik juriidiline isik või avalikke ülesandeid täitev füüsiline või eraõiguslik juriidiline isik (edaspidi *järelevalvealune asutus*) järgib põhiõiguste ja -vabaduste tagamise põhimõtet ning hea halduse tava.

(2) Igaühel on õigus pöörduda õiguskantsleri poole lepitusmenetluse läbiviimiseks, kui ta leiab, et füüsiline või eraõiguslik juriidiline isik on teda diskrimineerinud:

...

7) **usutunnistuse või usulise veendumuse**,

8) poliitilise või muu veendumuse,

...

13) muu seaduses nimetatud diskrimineerimistunnuse tõttu.

§ 35⁵. Diskrimineerimisvaidluse lahendamise pädevus

(1) Õiguskantsler kontrollib füüsilise või eraõigusliku juriidilise isiku tegevust ning viib läbi lepitusmenetluse isiku avalduse alusel, kes leiab, et teda on diskrimineeritud § 19 lõikes 2 nimetatud tunnuse tõttu.

(2) Õiguskantsleri pädevusse **ei kuulu** avaldus, mis käsitleb füüsilise või eraõigusliku juriidilise isiku tegevust:

1) **registreeritud põhikirjaga usuühendustes usu tunnistamisel ja viljelemisel või vaimulikuna töötamisel**;

2) perekonna- või eraelu suhetes;

...

Õiguskantsleri seaduses kasutatav mõiste „usuühendused” ei vasta KKS-i ja põhiseaduse mõistetele. Tõenäoliselt on soovitud kasutada mõistet „usulised ühendused”. Õiguskantsleri seadus jätab võimaluse, et õiguskantsleril siiski on pädevus avalduste vastuvõtmiseks puutuvalt usulistesse ühendustesse. Mõisted ja definitsioonid on üldine probleem Eestis religiooni reguleerivate seaduste kontekstis. Soovitan terminoloogia seaduste lõikes kooskõlla viia.

19. Tsiviilkohtumenetluse seadustik

RT I 2005, 26, 197, viimati muudetud **RT I, 04.07.2012, 1**

§ 256. Ütluste andmise keeld

(1) Eestis registreeritud usuühenduse vaimulikku ega tema abipersonali ei või üle kuulata asjaolude kohta, mis talle usaldati seoses hingelise hoolekandega.

Tsiviilkohtumenetluse seadustikus kasutatav mõiste „usuühendused” ei vasta KKS-i ja põhiseaduse mõistetele. Soovitan terminoloogia seaduste lõikes kooskõlla viia. Samuti on Tsiviilkohtumenetluse seadustik sisse toonud uue mõiste („hingeline hoolekanne”) võrreldes KKS-iga („erapiht”, „hingehoidlik vestlus”). Tähelepanu tuleb juhtida ka asjaolule, et KKS sätestab, et vaimulik ei või avaldada ka isikut, kes erapihil või hingehoidlikul vestlusel käis. Menetlusseadustikud jätaavad selle küsimuse aga lahtiseks. Seadused tuleb selles osas omavahel kooskõlla viia.

Kuigi seaduste reguleerimisala on erinev, esineb teatud vastuolu asjaolus, et Tsiviilkohtumenetluse seadustik keelab üle kuulata ka abipersonali. KKS keelab ainult vaimulikul avaldada temale erapihil või hingehoidlikul vestlusel usaldatut, samuti isikut, kes erapihil või hingehoidlikul vestlusel käis. Selles valguses tuleb kaaluda, kas on vajalik KKS-i § 22 täiendamine lisades sinna „vaimulik ja tema abipersonal”. Suuremat probleemi tuleb siiski näha mõiste „abipersonal” tõlgendamises. Selle mõiste tõlgendamisest Tsiviilkohtumenetluse seadustiku §-is 256 võivad sõltuda ka menetlusosaliste õigused. Selle probleemi käsitlemine ei ole käesoleva töö ülesanne.

20. Kriminaalmenetluse seadustik

RT I 2003, 27, 166, viimati muudetud **RT I, 09.07.2012, 2**

§ 72. Ütluste andmisest keeldumine kutse- või muu tegevuse tõttu

[RT I, 21.12.2010, 1 - jõust. 31.12.2010]

(1) Õigus tunnistajana keelduda kutse- või muus tegevuses teatavaks saanud asjaolude kohta ütluste andmisest on:

[RT I, 21.12.2010, 1 - jõust. 31.12.2010]

1) **Eestis registreeritud usuorganisatsiooni vaimulikul;**

(2) Õigus ütluste andmisest keelduda on ka käesoleva paragrahvi lõike 1 punktides 1–3 nimetatud isikute erialasel **abipersonalil**.

...

(3) Käesoleva paragrahvi lõikes 1 nimetatud isikutel ja nende erialasel abipersonalil, samuti lõikes 2¹ nimetatud isikutel ei ole õigust keelduda ütluste andmisest, kui ütluste andmist taotleb kahtlustatav või süüdistatav.

[RT I, 21.12.2010, 1 - jõust. 31.12.2010]

(4) Kui kohus menetlustoimingu põhjal veendub, et käesoleva paragrahvi lõigetes 1 ja 2 nimetatud isiku keeldumine ütluste andmisest ei seonu tema kutsetegevusega, võib ta kohustada nimetatud isikut ütlusi andma.

Kriminaalmenetluse seadustiku terminoloogia ei ole kooskõlas KKS-i ja põhiseadusega. Seadus kasutab mõistet „usuorganisatsioonid”, mis ei esine üheski eelnimetatud seaduses. Tõenäoliselt kasutatakse mõistet „usuorganisatsioonid” usuliste ühenduste tähenduses. Nagu eelpool mainitud on mõisted ja definitsioonid üldine probleem Eestis religiooni reguleerivate seaduste

kontekstis. Soovitan terminoloogia seaduste lõikes kooskõlla viia. Lisaks eeltoodule on selles seaduses ka kaks põhimõttelist probleemi. Küsimusi tekitab nii Tsiviilkohtumenetluse seadustikus kui Kriminaalmenetluse seadustikus toodu, et ütlustest andmisest keelduda võivad **ainult Eestis** registreeritud usuorganisatsioonide vaimulikud ning nende abipersonal. Nimelt ei ole selge, miks selline piirang on kehtestatud ja kas see on ka õigustatud. Samuti ei ole selge, kas nimetatud õigused on ka senini ametkondlike aktidega määratud kaplanitel (vt. samuti ptk. II, p. 5 Kaplanaat).

Tähelepanu tuleb juhtida ka asjaolule, et Kriminaalmenetluse seadustik ei räägi pihisaladusest või asjaoludest, mis on vaimulikule teatavaks saanud hingeoidliku vestluse käigus (nagu on sätestatud KKS-is). Kriminaalmenetluse seadustik räägib kutse- või muus tegevuses teatavaks saanud asjaolude kohta ütluste andmisest keeldumisest. Seega on Kriminaalmenetluse seadustik laiendanud nende juhtude ringi, millal on võimalik vaimulikul ütlustest keelduda. Tuleb teha selgeks, kas selline erinevus oli seadusandja tõeline tahe ja kui oli, siis tuleb seda ka põhjendada. Sellest kellel ja kuipalju on võimalik ütluste andmisest keelduda sõltuvad ka menetlusosaliste õigused.

21. Karistusseadustik

RT I 2001, 61, 364, viimati muudetud RT I, 04.04.2012, 1

§ 90. Genotsiid

Rahvusliku, etnilise, rassilise, **usulise**, okupatsioonirežiimile vastupanu osutava või muu sotsiaalse grupi liikme tapmise, piinamise, talle tervisekahjustuse tekitamise, sellises grupis laste sündi takistavate sunnimeetmete rakendamise või sealt laste vägivaldse äravõtmise eest eesmärgiga hävitada grupp täielikult või osaliselt, samuti grupi liikmete asetamise eest elamistingimustesse, mis on põhjustanud grupi osalise või täieliku hävimise ohu, – karistatakse kümne- kuni kahekümneaastase või eluaegse vangistusega.

...

§ 151. Vaenu õhutamine

(1) Tegevuse eest, millega avalikult on kutsutud üles vihkamisele, vägivaldale või diskrimineerimisele seoses rahvuse, rassi, nahavärvi, soo, keele, päritolu, **usutunnistuse**, seksuaalse sättumuse, poliitiliste veendumuste või varalise või sotsiaalse seisundiga, kui sellega on põhjustatud oht isiku elule, tervisele või varale, – karistatakse rahatrahviga kuni kolmsada trahviühikut või arestiga.

...

(3) Käesoleva paragrahvi lõikes 1 sätestatud teo eest, kui selle on toime pannud juriidiline isik, – karistatakse rahatrahviga kuni 3200 eurot.

[RT I 2010, 22, 108 - jõust. 01.01.2011]

...

§ 152. Võrdõiguslikkuse rikkumine

(1) Inimese õiguste ebaseadusliku piiramise või inimesele ebaseaduslike eeliste andmise eest tema rahvuse, rassi, nahavärvi, soo, keele, päritolu, **usutunnistuse**, seksuaalse sättumuse, poliitiliste veendumuste, varalise või sotsiaalse seisundi alusel – karistatakse rahatrahviga kuni kolmsada trahviühikut või arestiga.

...

§ 154. Usuvabaduse rikkumine

Usulisse ühendusse kuulumise või usutalituse täitmise takistamise eest, välja arvatud juhul, kui usulisse ühendusse kuulumine või usutalituse täitmine kahjustab kõlblust, teiste inimeste õigusi või tervist või rikub avalikku korda, – karistatakse rahalise karistuse või kuni üheaastase vangistusega.

§ 155. Usulisse ühendusse või erakonda astuma ja selle liikmeks olema sundimine

(1) Usulisse ühendusse või erakonda astuma või selle liikmeks olema sundimise eest – karistatakse rahalise karistuse või kuni üheaastase vangistusega.

[RT I, 10.12.2010, 1 - jõust. 01.04.2011]

(2) Sama teo eest, kui selle on toime pannud juriidiline isik, – karistatakse rahalise karistusega.

[RT I, 10.12.2010, 1 - jõust. 01.04.2011]

22. Soolise võrdõiguslikkuse seadus

RT I 2004, 27, 181viimati muudetud RT I, 02.07.2012, 8

§ 2. Seaduse kohaldamisala

[RT I 2008, 56, 315 - jõust. 01.01.2009]

(1) Seadust kohaldatakse kõigis ühiskonnaelu valdkondades.

(2) Seaduse nõudeid **ei kohaldata**:

- 1) registrisse kantud **usuühendustes usu tunnustamisele ja viljelemisele või vaimulikuna töötamisele**;
- 2) perekonna- või eraelu suhetes.
- (3) Seaduses ettenähtud haldusmenetlusele kohaldatakse haldusmenetluse seadust, arvestades käesoleva seaduse erisusi.

Soolise võrdõiguslikkuse seaduse terminoloogia ei ole kooskõlas KKS-i ja põhiseadusega. Seadus kasutab mõistet „usuühendus“, mida KKS-is ega põhiseaduses ei esine. Tõenäoliselt pidas seadusandja silmas usulisi ühendusi KKS-i mõistes. Soovitan terminoloogia seaduste lõikes kooskõlla viia.

Vt. ka ptk. IV ja V.

23. Võrdse kohtlemise seadus

RT I 2008, 56, 315viimati muudetud RT I, 02.07.2012, 8

§ 1. Seaduse eesmärk ja reguleerimisala

(1) Seaduse eesmärk on **tagada isikute kaitse diskrimineerimise eest** rahvuse (etnilise kuuluvuse), rassi, nahavärvuse, **usutunnistuse või veendumuste**, vanuse, puude või seksuaalse sättumuse **alusel**.

...

§ 2. Seaduse kohaldamisala

(2) Isikute diskrimineerimine nende **usutunnistuse või veendumuste**, vanuse, puude või seksuaalse sättumuse tõttu on keelatud:

- 1) töö saamise, füüsilisest isikust ettevõtjaks saamise ja kutsealale pääsemise tingimuste kehtestamisel, sealhulgas värbamis- ja valikukriteeriumide kehtestamisel, samuti edutamisel;
- 2) töö- või teenuste osutamise lepingu sõlmimisel või ametisse nimetamisel või valimisel, töötingimuste kehtestamisel, korralduste andmisel, töötasustamisel, töö- või teenuste osutamise lepingu lõpetamisel või ülesütlemisel, ametist vabastamisel;
- 3) kutseõppes, karjäärinõustamisel, ümber- või täiendusõppe võimaldamisel, praktiliste töökogemuste omandamisel;
- 4) töötajate või tööandjate ühingusse, sealhulgas kutsetühendusse kuulumisel ning nende organisatsioonide poolt soodustuste andmisel.

...

§ 10. Kutsenõuded

(1) Diskrimineerimiseks ei peeta erinevat kohtlemist käesoleva seaduse § 1 lõikes 1 nimetatud tunnuse alusel, kui see tunnus on oluline ja määrav kutsenõue, mis tuleneb kutsetegevuse laadist või sellega seotud tingimustest ning nõude eesmärk on õiguspärane ja nõue proportsionaalne.

(2) **Usulistest ühendustes ja teistes usutunnistusel või veendumustel põhinevates eetosega avalikes või eraorganisatsioonides toimuva kutsetegevuse puhul ei peeta isiku erinevat kohtlemist usutunnistuse või veendumuste alusel diskrimineerimiseks, kui isiku usutunnistus või veendumus on nimetatud tegevuse laadi või sellega seotud tingimuste tõttu oluline, õiguspärane ja põhjendatud, organisatsiooni üldist kõlbelist iseloomu silmas pidav kutsenõue.**

(3) **Käesolev seadus ei piira usuliste ühenduste ja teiste usutunnistusel või veendumustel põhinevate eetosega avalike või eraorganisatsioonide õigust nõuda nende heaks töötavatelt isikutelt tegutsemist heas usus ning lojaalsust organisatsiooni üldisele kõlbelisele iseloomule.**

Vt. ka ptk. IV ja V.

24. Reklaamiseadus

RT I 2008, 15, 108, viimati muudetud RT I, 25.04.2012, 1

§ 3. Reklaami põhinõuded

...

(4) Reklaam ei tohi:

1) olla vastuolus heade kommete ja tavadega;

2) kutsuda üles käituma õigusvastaselt või rikkuma üldisi moraalinorme, õigustada õigusrikkumist ega alavääristada õiguskäitumist;

3) kutsuda üles vägivaldsele käitumisele ega õhutada vägivald kasutamist;

...

8) tugineda inimeste ebausul ega kasutada ära reklaami sihtgrupi vanusest tulenevat kergeusklikkust;

...

10) sisaldada halvustamist ega diskrimineerimist rahvuse, rassi, vanuse, nahavärvuse, soo, keele, päritolu, **usutunnistuse**, poliitilise ega muu veendumuse tõttu, samuti varalise, sotsiaalse seisundi ega muude asjaolude tõttu;

...

18) eirata soolise võrdõiguslikkuse põhimõtet soolise võrdõiguslikkuse seaduse mõistes, alavääristada üht sugu ega kujutada üht sugupoolt domineeriva või allutatuna...

25. Avaliku koosoleku seadus

RT I 1997, 30, 472, viimati muudetud RT I, 23.02.2011, 3

§ 2. Avalik koosolek

Käesolevas seaduses mõistetakse avaliku koosolekuna väljakul, pargis, teel, tänaval või muus avalikus kohas vabas õhus korraldatavat koosolekut, demonstratsiooni, miitingut, piketti, **religioosset üritust**, rongkäiku või muud meelevaldust.

§ 3. Keelatud avalik koosolek

Keelatud on korraldada avalikku koosolekut, mis:

1) on suunatud Eesti Vabariigi iseseisvuse ja sõltumatuse vastu või kehtiva riigikorra vägivaldsele muutmisele;

2) õhutab vägivaldselt rikkuma Eesti Vabariigi territoriaalset terviklikkust;

3) **õhutab vihkamist, vägivalda või diskrimineerimist** rahvuse, rassi, nahavärvuse, soo, keele, päritolu, **usutunnistuse**, seksuaalse sättumuse, poliitiliste veendumuste või varalise või sotsiaalse seisundi **tõttu**; [RT I 2008, 28, 181 - jõust. 13.07.2008]

4) õhutab rikkuma avalikku korda või riivab kõlblust.

Kuigi Avaliku koosoleku seadus kasutab mõistet „religioosne üritus“, mis ei esine Kirikute ja koguduste seaduses ega teistes valdkonda reguleerivates seadustes, ei ole tegemist olulise probleemiga. Seadus on püüdnud defineerida avaliku koosoleku mõistet võimalikult avaralt. Tõenäoliselt on hõlmatud igasugused, mitte ainult KKS-i alusel registreeritud usuliste ühenduste poolt korraldatud üritused. Selline laiem tõlgendus vastab nii põhiseadusele kui ka Euroopa inimõiguste konventsioonile.

26. Kalmistuseadus

RT I, 15.03.2011, 14

§ 4. Kalmistu rajamine ja laiendamine

(1) Surnute ja tuha matmiseks ettenähtud ning vajalike ehitistega maa-ala (edaspidi *kalmistu*) rajamise või laiendamise otsustab kohaliku omavalitsuse volikogu. Usulise **ühenduse omandis oleval maa-alal kalmistu rajamise otsustab kohaliku omavalitsuse volikogu usulise ühenduse ettepanekul.**

§ 6. Kalmistu haldaja

...

(2) Usulise ühenduse omandis oleval maa-alal asuvat kalmistut **haldab usuline ühendus.**

§ 7. Kalmistu kasutamise eeskiri

(1) Kohaliku omavalitsuse hallatava kalmistu kasutamise eeskirja kehtestab kohaliku omavalitsuse volikogu.

(2) **Usulise ühenduse hallatava kalmistu kasutamise eeskirja kehtestab usuline ühendus.**

(3) Kalmistu kasutamise eeskirjas sätestatakse:

1) hauaplatsi kasutusse andmise tingimused ja kord;

...

3) matmise kord;

...

10) muud kalmistu tegevuse korraldamisega seotud asjaolud.

(4) **Kalmistu eeskirjas võib kindlaks määrata tuhapuisteala ja maa-ala, kuhu on lubatud matta, järgides maetava usuliste ja kultuuriliste tavade eripära.**

(5) Kui kalmistu on tunnistatud kultuurimälestiseks või kui kalmistul asub kultuurimälestis või kaitstav loodusobjekt, lisatakse kalmistu kasutamise eeskirja muinsuskaitseadusest ja looduskaitseadusest tulenevad nõuded.

...

§ 10. Tuhastamine

(1) **Tuhastamine peab toimuma väärilt, võimaluse korral surnu usulist ja kultuurilist kuuluvust arvestades.**

...

(3) Enne tuhastamist sõlmivad tuhastamise tellija ja tuhastaja surnu tuhastamise lepingu, mis peab sisaldama järgmisi andmeid:

...

4) **vabal tahtel antud andmed surnu usutunnistuse kohta;**

5) tuhastamise tellija ees- ja perekonnanimi ning isikukood või sünniaeg;

...

(8) Tuhastajal on kohustus koguda ja säilitada tuhastamise kohta järgmisi andmeid:

1) tuhastatu ees- ja perekonnanimi ning isikukood või sünniaeg;

2) tuhastatu surmaaeg;

3) **vabal tahtel antud andmed tuhastatu usutunnistuse kohta;**

...

5) tuhastamise tellija andmed (ees- ja perekonnanimi, isikukood või sünniaeg, sideandmed).

(9) Andmete töötlemisel tuleb lähtuda isikuandmete kaitse seaduses sätestatud nõuetest.

...

(11) Pärast käesoleva paragrahvi lõikes 10 sätestatud tähtaja möödumist peab tuha matma kohalik omavalitsus, kelle territooriumil asus tuhastatu viimane rahvastikuregistris registreeritud elukoht. Kui tuhastatul puudub rahvastikuregistris elukoht, on matmise kohustus kohalikul omavalitsusel, kelle territooriumil asus tuhastatu viimane elukoht. Kui omasteta surnu viimast elukohta ei ole võimalik tuvastada, korraldab tuha matmise kohalik omavalitsus, kelle territooriumilt omasteta surnu leiti.

Kommentaari Kalmistuseaduse kohta vt. ülal ptk. II, p. 2.1.

27. Meediateenuste seadus

RT I, 06.01.2011, 1, viimati muudetud RT I, 25.04.2012, 1

§ 19. Alaealiste kaitse ja kõlbluse ning seaduslikkuse tagamine

(1) Meediateenuseid osutades ei tohi üheski saates õhutada vihkamist soo, rassilise või etnilise päritolu, veendumuste **või usutunnistuse alusel** või alavääristada õiguskuulekat käitumist või kutsuda üles õigusrikkumisele § 28. Tele- ja raadioreklaam ning otsepakkumine

...

(7) **Usutalitust sisaldava saate ajal ei tohi edastada tele- ja raadioreklaami ega otsepakkumist.**

(8) Käesoleva seaduse nõudeid kohaldatakse teleprogrammidele, mis edastavad vaid telereklaami ja otsepakkumist või üksnes enesereklaami niivõrd, kui võrd see ei ole vastuolus edastatava teleprogrammi olemusega.

(9) Tele- ja raadioreklaami hulka ei loeta televisiooni- ja raadioteenuse osutaja poolt avalikes huvides edastatavaid või heategevusele kutsuvaid teateid, kui seaduses ei ole sätestatud teisiti.

28. Perekonnaseisutoimingute seadus

RT I 2010, 30, 177, viimati muudetud RT I, 28.12.2010, 6

2. peatükk. Abielu sõlmimisega seonduvate ülesannete täitmise õiguse andmine vaimulikule

§ 17. Abielu sõlmimisega seonduvate ülesannete täitmise õigus

(1) Regionaalminister võib anda kiriku, koguduse ja koguduste liidu vaimulikule õiguse täita abielu sõlmimisega seonduvaid perekonnaseisuasutuse ülesandeid, kui:

- 1) vaimulik on teovõimeline;
- 2) vaimulik on vähemalt 21-aastane;
- 3) vaimulik valdab eesti keelt kõnes ja kirjas;
- 4) vaimulik on vähemalt keskkharidusega;
- 5) vaimulik on läbinud käesoleva seaduse § 4 lõikes 3 nimetatud koolituse ja sooritanud perekonnaseisumetniku eksami;
- 6) vaimulikul pole karistatust tahtlikult toimepandud kuriteo eest;
- 7) vaimulik pole eeluurimise või kohtu all süüdistatuna kuriteos, mille eest seadus näeb ette vabadusekaotuse;
- 8) vaimulikult pole jõustunud kohtulahendiga ära võetud perekonnaseisumetnikuna tegutsemise õigust;
- 9) vaimuliku pole karistatud haldus- või kriminaalkorras korruptiivse teo eest;
- 10) **vaimulik on Eesti, Euroopa Liidu, Euroopa Majanduspiirkonna liikmesriigi või Šveitsi Konföderatsiooni kodanik.**

(2) Käesoleva paragrahvi lõikes 1 nimetatud õigus antakse viieks aastaks. Viie aasta möödumisel antakse vaimulikule käesoleva seaduse § 18 lõikes 1 nimetatud taotluse alusel käesoleva paragrahvi lõikes 1 nimetatud õigus järgmiseks viieks aastaks uut eksamit tegemata, kui vaimulik:

- 1) on viieaastase perioodi jooksul kinnitanud vähemalt 25 abielu sõlmimist;
- 2) vastab käesoleva paragrahvi lõike 1 punktides 1–4 ja 6–10 sätestatud nõuetele;
- 3) on läbinud käesoleva seaduse § 4 lõikes 3 nimetatud koolituse.

§ 18. Õiguse taotlemine ja esitatavad dokumendid

(1) Usuliste ühenduste registrisse kantud kirik, kogudus või koguduste liit esitab regionaalministrile taotluse vaimulikule abielu sõlmimisega seonduvate ülesannete täitmise õiguse andmiseks.

(2) Käesoleva paragrahvi lõikes 1 nimetatud taotluses märgitakse järgmised andmed:

- 1) taotluse esitanud kiriku, koguduse või koguduste liidu nimi, registrinumber, postiaadress ja sidevahendite andmed;
 - 2) vaimuliku isikunimi, sünniaeg, isikukood, haridus ja kodakondsus;
 - 3) käesoleva seaduse § 4 lõikes 3 nimetatud eksami sooritamise aeg ja koht;
 - 4) käesoleva seaduse § 4 lõikes 3 nimetatud koolituse läbimise aeg ja koht, kui abielu sõlmimisega seonduvate ülesannete täitmise õiguse andmiseks ei ole nõutav eksami sooritamine.
- (3) Taotlusele lisatakse koopiad käesoleva paragrahvi lõike 2 punktides 2 ja 3 nimetatud andmeid tõendavatest dokumentidest ning vaimuliku allkirjanäidis kolmes eksemplaris.
- (4) Taotlusele kirjutavad alla vaimulik ja taotluse esitanud kiriku või koguduste liidu juhatuse esimees. Kui taotluse esitab kogudus, mis ei kuulu kirikusse või koguduste liitu, kirjutab taotlusele alla koguduse juhatuse esimees.

§ 19. Taotluste läbivaatamine

(1) Regionaalminister vaatab esitatud taotlused läbi ja teeb otsuse abielu sõlmimisega seonduvate ülesannete täitmise õiguse andmise või andmisest keeldumise kohta käskkirjaga 30 päeva jooksul pärast taotluse saamist.

(2) Regionaalminister keeldub vaimulikule õiguse andmisest, kui:

- 1) taotluses ei ole andmete esitamiseks antud lisatähtajast hoolimata esitatud kõiki käesoleva seaduse § 18 lõikes 2 nimetatud andmeid;
 - 2) taotluses on teadvalt esitatud valeandmeid.
- (3) Koopia regionaalministri käskkirjast edastatakse vaimuliku koguduse asukohajärgsele maavalitsusele ja taotluse esitajale.
- (4) Regionaalministrilt abielu sõlmimise kinnitamise õiguse saanud vaimulikule väljastab regionaalminister suure riigivapi kujutisega nimelise pitsati. Regionaalministrilt õiguse saanud vaimuliku allkirja ja pitseri näidis edastatakse Välisministeeriumile ja vaimuliku koguduse asukohajärgsele maavalitsusele.

§ 20. Vaimulikule antud õiguse kehtetuks tunnistamine

(1) Regionaalminister tunnistab vaimulikule antud abielu sõlmimise kinnitamise õiguse kehtetuks:

- 1) kui taotluses on esitatud valeandmeid;
- 2) vaimuliku koguduse asukohajärgse maavalitsuse motiveeritud kirjaliku esildise alusel, kui vaimuliku tegevus abielu sõlmimisega seotud ülesannete täitmisel on vastuolus õigusaktidega ja vaimulik on seeläbi pannud toime raske ametialase üleastumise;
- 3) vaimuliku taotluse alusel;
- 4) kiriku, koguduse või koguduste liidu juhatuse põhjendatud ettepaneku alusel.

(2) Vaimulikule antud abielu sõlmimise kinnitamise õiguse kehtetuks tunnistamisel annab vaimulik või kiriku, koguduse või koguduste liidu esindaja vaimuliku pitsati Siseministeeriumile ja käesoleva seaduse § 42 lõikes 8 nimetatud plangid vaimuliku koguduse asukohajärgsele maavalitsusele üle ühe kuu jooksul õiguse kehtetuks tunnistamisest arvates.

Perekonnaseaduse § 17 lg. 1 p. 10 sätestab, et vaimulik on Eesti, Euroopa Liidu, Euroopa Majanduspiirkonna liikmesriigi või Šveitsi Konföderatsiooni kodanik. Seega on perekonnaseaduses laiendatud vaimuliku mõistet Eestis. KKS-i § 20 sätestab, et vaimulik peab olema isik, kellel on hääleõigus kohalike omavalitsuste valimistel. Likvideerida tuleb vastuolu nende seaduste vahel. Eelpool soovitasin tühistada KKS §-is 20 sisalduv nõue (vt. ptk. II, p. 3). Välismaalaste viibimine Eestis on piisavalt reguleeritud teiste eriseadustega. Selge on see, et perekonnaseaduses võib ja peab kehtestama lisanõuded vaimulikele, kellele regionaalminister usaldab perekonnaseisuasutuse ülesannete täitmise. Kaheldav on aga, kas muude nõuete täitmise kõrval peab ta ilmtingimata olema ka Eesti, Euroopa Liidu, Euroopa Majanduspiirkonna liikmesriigi või Šveitsi Konföderatsiooni kodanik.

29. Maamaksuseadus

RT I 1993, 24, 428, viimati muudetud RT I 2010, 22, 108

§ 4. Maksuvaba maa

(1) Maamaksu ei maksta:

1) maalt, millel seadusega või seaduses sätestatud korras on majandustegevus keelatud;

...

5) kirikute ja koguduste pühakodade aluselt maalt;

...

Maamaksuseaduse § 4 kasutab maamaksust vabastamisel pühakoja mõistet. Eesti Jehoova Tunnistajate Koguduste Liit (EJTKL) on juhtinud tähelepanu, et mõistet ei ole defineeritud. Seetõttu sõltub maamaksuvabastus suuresti kohalike omavalitsuste tõlgendusest.

EJTKL on teinud ettepaneku muuta maamaksuseaduse § 4 lg. 1 punkti 5 järgmiselt: „usuliste ühenduste nende ehitiste aluselt maalt, mida kasutatakse Kirikute ja koguduste seaduse § 3 nimetatud eesmärgil oma usu tunnistamisel ja viljelemisel jumalateenistuste, usuliste koosolekute ja talituste vormis“ või „usuliste ühenduste kultus- ja tavandihoonete aluselt maalt“.⁴¹

Küsimusi on ilmselt tekitanud muud kirikute omanduses olevate pastoraatide, kantseleide, hostelite, laagrite ja teiste majandus- ja sotsiaaltegevusele suunatud hoonete aluse maa maksustamine. Maa kasutamise ja maksustamise küsimusi reguleerivate õigusaktidega on pandud kohalikele omavalitsustele kohustus maa sihtotstarbe määramiseks ja maksukohuslaste andmete esitamiseks Maksu- ja Tolliametile.

Siinkohal analüüsi autor ei võta seisukohta eeltoodud ettepaneku formuleeringu kohta, kuid peab tunnustama, et kehtivas seaduses kasutatud pühakoja mõiste on tõepoolest ebaselge ja jätab võimaluse erinevateks tõlgendusteks omavalitsuste poolt. Võimalik, et on oluline, et omavalitsustel on võimalik määrata maa sihtotstarve kaasus kaasuse kaupa, kuid kas see määramine on piisavalt läbipaistev ja objektiivselt testitav? Selge on ka see, et maamaksust vabastamise teema on poliitilise otsustuse, mitte juriidilise analüüsi teema. Näiteks võib ju väita, et usuorganisatsioonide omanduses olev maa pole reeglina tsiviilkäibes ja seda ei kasutata tulu teenimise eesmärgil, seetõttu võiks kaaluda kogu neile kuuluva maa maamaksust vabastamist. Samas on sellel mõju kohaliku omavalitsuse eelarvele. Samuti võib avaneda tee seaduse kuritarvitamiseks.

Probleemile pühakodade mõistega on juhtinud tähelepanu ka teised usulised ühendused. Näiteks on Maavalla Koda tõstatanud küsimuse, et maamaksust vabastamisel valitseb ebavõrdsus, mis väljendub muu hulgas selles, et praegune õigusregulatsioon võimaldab maamaksust vabastada

⁴¹ EJTKL ettepanekud.

üksnes võõrsilt Eestisse tulnud usundite pühapaiksid. Põhimõtteliselt on sellega tõstatatud küsimus, kas maamaksu seadus peaks pühakojana käsitlema ainult hoonetealust (nt. kirikuhoone alust maad) või on see ka loodusobjektist pühapaik. Viimasele probleemipüstitusele on osaline vastus olemas Maamaksuseaduses endas, mis käsitleb kaitse alla võetud maad. Kas pühapaiga mõistet peaks maamaksuseaduse mõttes laiendama ka teistele loodusobjektidele ning kuidas seda laiendada on pikema arutelu teema ning ühest vastust selle küsimusele siin anda ei saa (vt. ka ptk. II, p. 6). Tõepoolest on küsimus ka võrdses kohtlemises. Arutleda tuleb, kas sellel ebavõrdsel kohtlemisel on objektiivne ja mõistlik põhjendus. Euroopa Liidu õigus ega Euroopa Inimõiguste Kohus siin lahendusvariante ei paku.

30. Ingliskeelne kokkuvõte

One of the reoccurring problems in the current law is terminology. Laws regualting religion in Estonia use variable and conflicting terms. There is a need for harmonisation of terminology. It may seem to be a trivial problem. However, the consistent use of terminology is important for guaranteeing clarity of laws and legal cirtainty. There are a few other substantial problems relating to exemptions from generally applicable laws regarding equal treatment and land tax. Some aspects of prisoners rights, for example right to observe religious dietary rules need attention in terms of making it clear that restriction on this right should comply with proportionality test and has to have legitimate aim. There are also some problems relating to rights of people serving in the army. Further remarks on current legislation can be found in the conclusion.

IV. Üksikisiku õigused versus kollektiivne usuvabadus

1. Sissejuhatus

Konfliktid üksikisiku õiguste ja kollektiivse usuvabaduse vahel on rahvusvahelises inimõiguste alases diskussioonis üheks päevateemaks. Eesti suhteliselt rahulikul usulisel maastikul on selleteemaline debatt peaaegu olematu. Puudub ka kohtupraktika. Samas on tõenäoline, et Euroopas üleskerkinud probleemid muutuvad aktuaalseks ka Eestis. Mitmetes Euroopa riikides ja ka Euroopa Inimõiguste Kohtus on neid konflikte käsitlevate kaasuste hulk aasta aastalt üha kasvanud. Nagu sissejuhatuses mainitud on oma osa selles võrdse kohtlemise alase diskussiooni, seadusandluse ja kohtupraktika arengul Euroopas, mis otseselt mõjutab kollektiivse usuvabaduse sisustamist. Konflikte on tekkinud mitte ainult võrdsusõiguste pinnalt vaid ka teiste üksikisiku õiguste pinnalt. EIK praktika näitab kasvutendentsi kaasustes, mis käsitlevad nt. sõnavabaduse, era- ja perekonnaõiguse, ühinemisvabaduse konflikti kollektiivse usuvabadusega ja religioossete ühenduste autonoomiaga.

Eesti Vabariigi põhiseaduse § 40 lg. 3 sätestab, et igaühel on vabadus nii üksinda kui ka koos teistega, avalikult või eraviisiliselt täita usutalitusi, kui see ei kahjusta avalikku korda, tervist ega kõlblust. Seega kaitseb Eesti põhiseadus nii individuaalset kui ka kollektiivset usu- ja veendumusvabadust.⁴² Selline kaitse on sarnane EIÕK⁴³ artikliga 9 (vt. nt. EIK kaasusi Saientoloogia Kirik vs. Venemaa, 24.09.2007 ja Metropoliitlik Kirik vs. Moldaavia 27.03.2002) ning Kodaniku- ja poliitiliste õiguste rahvusvahelise pakti artikliga 18 lg. 1. Individuaalne ja kollektiivne usu- ja veendumusvabadus on kaitstud ka Euroopa Liidu põhiõiguste harta artikliga 10 lg. 1. Võib öelda, et kõige põhjalikuma kirjelduse kollektiivsest usuvabadusest ja usuliste ühenduste autonoomiast annab ÜRO deklaratsioon usulise sallimatuse ja usu või veendumuse tõttu diskrimineerimise kõikide vormide lõpetamiseks (UN Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief 1981).⁴⁴

Kollektiivset usuvabadust omavad nii inimeste grupp kui ka nt. usuline organisatsioon (nt. usuline ühendus ja usuühing KKS-i tähenduses). Selliselt on kaitstud ka ühendused, mis ei oma juriidilise isiku staatust Eesti Vabariigis (vt. nt. Canea Katoliku Kirik vs. Kreeka, 16.12.1997; Jehoova Tunnistajad vs. Bulgaaria, 03.07.1997; Masaev vs. Moldaavia, 12.08.2009). Kollektiivne usuvabadus laieneb teatud määral ka usutunnistusel või veendumusel põhineva eetosega avalikele või eraorganisatsioonidele (nt. koolid, haiglad jne.).

Kuigi kollektiivse usuvabaduse kaitse on paljudel juhtudel oluline individuaalse usuvabaduse kaitseks, ei ole konfliktid vältimatud. Seejuures võib üksikisiku ja kollektiivi vaheline vaidlusküsimus puudutada mitte ainult usuvabadust vaid näiteks üksikisiku õigust era- ja perekonnaelu puutumatusse, sõnavabadusele (nt. usulises ühenduses, usulise eetosega koolis, haiglas jne.), kogunemiste ja ühingute moodustamise vabadust ning õigust võrdsele kohtlemisele ja mittediskrimineerimisele. Nagu eelpool mainitud näitab vastavate kaasuste hulk EIK-s kindlat tõusutendentsi (vt. nt. Rommelfanger vs. Saksamaa, 06.09.1989; Pellegrini vs. Itaalia, 20.10.2001; Schüth vs. Saksamaa, 23.12.2010; Obst vs. Saksamaa, 23.10.2010; Siebenaar vs. Saksamaa, 20.06.2011; Sindicatul "Păstorul cel Bun" vs. Rumeenia, 31.01.2012; Fernández Martínez vs. Hispaania, 15.05.2012, jne.). Kaasused EIK-s on nt. käsitletud üksikisiku

⁴² Vt ka § 40, Põhiseaduse kommenteeritud väljaanne (Tallinn, Juura 2012).

⁴³ European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms (adopted 4 Nov 1950, entered into force 3 Sept 1953) 213 UNTS 221 (ECHR).

⁴⁴ Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief (adopted 25 Nov 1981) UNGA Res 36/35.

usuvabaduse, sõnavabaduse, era- ja perekonnaelu konflikti kollektiivse usuvabadusega. Selgituseks peab märkima, et EIK-s saab kaebuse esitada vaid riigi vastu, mitte otseselt religioosse ühenduse vastu.⁴⁵

Üldistavalt peab märkima, et kui EIK varasemate lahendite kohaselt olid üksikisiku õigused peamiselt kaitstud õigusega lahkuda usulisest ühendusest, siis praegu võib täheldada paradigma muutust. Uuem kohtupraktika viitab vajadusele kontekstist lähtuvalt kaaluda konfliktis olevaid õigusi. Eriti võib seda täheldada kaasustes, mis puudutavad töösuhteid. Varem määratles kaasuse tulemuse nn. vabatahtlikkuse printsiip.⁴⁶ Kui üksikisik, olles teadlik usulistest nõuetest, oli endale võtnud töökohustuse usulises organisatsioonis, pidi ta ka ühenduse eetost järgima või vähemalt sellega mitte vastuollu minema. Sellise lähenemise kohaselt oli konflikti tekkimisel üksikisikul alati võimalus usulisest organisatsioonist lahkuda või töösuhe lõpetada. EIK sisulist erinevate õiguste kaalumist ei teostanud. Uuem kohtupraktika näitab, et kohus on teatud juhtudel valmis oma varasemat lähenemist muutma. Mida see muutus täpselt usuliste ühenduste autonoomiale ja religioossele mitmekesisusele tähendab ei ole ka Euroopa kontekstis siiski veel selge. Igatahes on kohus hakanud kaaluma konfliktis olevaid õigusi ning arvestama konkreetsete kaasuste konteksti.

Arvestades inimõiguste olulisust võib lugeda positiivseks arengut, mis sisuliselt kinnitab, et ka usulised ühendused on seotud inimõiguste kaitse kohustusega. Samas, lahenduste otsimisel nii põhiseaduse kui ka Euroopa kontekstis tuleb silmas pidada, et kaitstud on nii individuaalne kui ka kollektiivne usuvabadus. EIK on ise kaasuses *Hasan ja Chaush vs. Bulgaaria* (26.10.2000) toonitanud, et religioossete ühenduste autonoomia on oluline individuaalse usuvabaduse efektiivsele kaitsele ja pluralismile demokraatlikus ühiskonnas. Seetõttu on kaalumiskohustuse täitmisel oluline arvestada nii üksikisiku õiguste kui ka usulise ühenduse autonoomia olulisusega (nt. teistele ühenduse liikmetele). Allpool vaadeldakse konkreetseid probleemvaldkondi.

2. Õigus usuvabadusele

Teisitimõtlejaid usuliste ühenduste sees on alati olnud. Juriidilise konflikti puhul on Euroopa Inimõiguste Kohus austanud religioossete ühenduste autonoomiat. Selles osas olulist paradigma muutust täheldada ei ole.

Mõned autorid on väitnud, et „vaikida ja edasi teenida“ poliitika („put up and shut up, or leave policy“) ei paku piisavalt kaitset vähemuste usuvabadusele usuliste ühenduste koosseisus. Väidetud on ka seda, et see poliitika takistab reforme usuliste ühenduste sees, nt. võrdsusõigustesse puutuvalt. Kõlanud on ka argument, et kui riik jätab konflikti puhul sekkumata rikub ta neutraalsuse printsiipi väärtustades enam olemasolevate usuliste ühenduste ühtsust ja stabiilsust.

Euroopa Inimõiguste Kohtu praktika kinnitab siiski, et üksikisiku ja kollektiivse usuvabaduse konflikti puhul põhineb lahendus eelnimetatud vabatahtlikuse printsiibil. Teisitimõtlejate õigused on kaitstud ühendusest lahkumisega. Juhul kui riik hakkaks võtma seisukohta usuliste ühenduste sisemiste, usku puudutavate konfliktide suhtes on oht rikkuda neutraalsuse printsiipi. EIK on korduval rõhutanud, et riigil ei ole õigust anda hinnangut usu sisule ja nende väljendusvormidele

⁴⁵ Harris DJ, O'Boyle M, Warbrick C (eds), *Law of the European Convention on Human Rights* (2nd edn OUP, Oxford 2009).

⁴⁶ Vt. nt. *X v Denmark* (App no 7374/76) (1976) 5 DR 15; *E/GR v Austria* (App no 9781/82) (1984) 37 DR 42, mis puudutas kirikumaksu kogumist kiriku liikmetelt; *Williamson v UK* (App no 00027008/95) 17 May 1995, mis puudutas Anglikaani kiriku vaimulikku, kes oli vastu naiste ordineerimisele; *Karlsson v Sweden* (App no 12356/86) (1988) 57 DR 172; *Rommelfanger v the Federal Republic of Germany* (App no 12242/86) (1989) 62 DR 151.

(it is incompatible with any power on the State's part to assess the legitimacy of religious beliefs or the ways in which those beliefs are expressed⁴⁷). EIK on põhimõtteliselt ka kinnitanud teisitimõtlejate õigust moodustada uus ühendus.⁴⁸ Soovitan üksikisiku (või isikute grupi) usuvabaduse konflikti puhul usulise ühenduse usuvabadusega (ühendusega kuhu need isikud kuuluvad) arvestada eeltoodud EIK poolt välja töötatud põhimõtteid.

3. Õigus võrdsele kohtlemisele ja mittediskrimineerimisele

Võrdsusõigused ning kitsamalt diskrimineerimine soolisel alusel on pikemat aega olnud kollektiivset usuvabadust käsitleva inimõiguste alase diskussiooni ning ka juriidiliste vaidluste objektiks Euroopas. Erilise tähelepanu all on olnud usulistele ühendustele tehtud erandid soolise diskrimineerimise keelust. Samuti on käsitletud diskrimineerimist religioossetesse üldhariduskoolidesse vastuvõtul ning kaupade ja teenuste pakkumisel. Peamiseks arutelu küsimuseks on usuliste ühenduste ning nendega seotud institutsioonide (nt. koolid, haiglad, hostelid jms.) autonoomia ulatus. Euroopa Inimõiguste Kohus ei ole seni pidanud lahendama ühtegi kaasust, mis oleks käsitletud isiku diskrimineerimist (muuhulgas soolisel alusel) usulise ühenduse poolt, mille liige ta on. Teisi võrdsusõigusi ning usuvabadust käsitlevaid kaasusi on kohtus olnud mitmeid ning nende hulk kasvab.⁴⁹ Siseriiklikus praktikas võib aga täheldada selliste kaasuste kasvu. Suurbritannia Ülemkohus näiteks leidis, et ortodoksne Juudi kool diskrimineeris rassilisel alusel, kui keeldus vastu võtmast õpilast, kelle ema polnud juut ortodoksi reeglite kohaselt.⁵⁰ Nimelt oli poisi ema endine katoliiklane, kes pöördus juudi usku Masorti koolkonna järgi. Suurbritannias on lubatud koolidel diskrimineerida usulisel, mitte rassilisel alusel. See kahetsusväärne lahend tekitas laialdast vastukaja. Võimalik, et kaasus jõuab ka Euroopa Inimõiguste Kohtusse. Parema lahendini jõudis näiteks Hollandi kohus, kus analoogilises kaasuses jõudis kohus arusaamisele, et tal ei ole pädevust kooli otsusesse sekkuda.⁵¹ Üldiselt on religioossetel koolidel Euroopas õigus seada täiendavaid kriteeriume õpilaste vastuvõtule.⁵² Loomulikult ei ole nad vabastatud rassilise diskrimineerimise keelust. Eelnimetatud kaasuste puhul oli tugevalt vaieldav, et tegemist oli rassilise diskrimineerimisega. Pigem oli tegemist usulise diskrimineerimisega ja vaidlusega uskkonna enda erinevate fraktsioonide vahel juutluse kindlaksmääramisest. Sellesse sisuliselt usulisse vaidlusesse ei oleks tohtinud riik EIK praktika kohaselt sekkuda.

Euroopa Liidu õigusest⁵³ tulenevalt on Eestis vastu võetud kaks olulist seadust, mis võrdset kohtlemist käsitlevad: Võrdse kohtlemise seadus ning Soolise võrdõiguslikkuse seadus (vt. seaduste tekste ülal ptk. III, p. 22 ja 23). Võrdse kohtlemise seadus kehtestab erandi võrdse kohtlemise reeglitest. Nimelt võivad usulised ühendused ja teisted usutunnistusel või veendumustel põhineva eetosega avalikud või eraorganisatsioonid diskrimineerida usutunnistuse või veendumuste alusel, kui isiku usutunnistus või veendumus on selles organisatsioonis kutsetegevuse laadi või sellega seotud tingimuste tõttu oluline ja põhjendatud kutsenõue. Seadus laiendab seda erandit veelgi sätestades, et usutunnistusel või veendumustel põhinevate eetosega avalikel või eraorganisatsioonidel on õigus nõuda nende heaks töötavatelt isikutelt tegutsemist heas usus ning lojaalsust organisatsiooni üldisele kõlbelisele iseloomule.

⁴⁷ See eg *Church of Scientology Moscow v Russia* (App no 18147/02) (2008) 46 EHRR 16 para. 72.

⁴⁸ Eg *Metropolitan Church of Bessarabia and Others v Moldova* (App no 45701/99) (2002) 35 EHRR 13.

⁴⁹ *Eweida and Chaplin v United Kingdom* (App nos. 48420/10 and 59842/10), Communicated 10 Aug. and 29. Sept. 2010; *Ladele and McFarlane v United Kingdom* (Application nos. 51671/10 and 36516/10) Communicated 27 August 2010 and 24 June 2010.

⁵⁰ *R. (E) v Governing Body of JFS and the Admissions Appeal Panel of JFS* [2009] UKSC 15.

⁵¹ The Netherlands, Supreme Court 22 Jan 1988, Dutch Case Law 1988. 891.

⁵² N. Doe, *Law and Religion in Europe* (OUP 2011).

⁵³ Vt. nt. Council Directive (EC) 2000/78 on Employment Equality [2000] OJ L 195/16; Council Directive (EC) 2000/43/ on Racial Equality [2000] OJ L 180/22.

Soolise võrdõiguslikkuse seadus sätestab erandi soolise diskrimineerimise keelust. Nimelt lubab seadus diskrimineerida soolisel alusel, kui see puudutab registrisse kantud usuühendustes usu tunnustamist ja viljelemist või vaimulikuna töötamist. Kuigi need erandid ei ole olnud kõigile inimõiguslastele meeltemööda, kajastavad nad vajadust kaitsta Euroopas väärtustatud ja põhiõigusena kaitstud kollektiivset usuvabadust. Näiteks on sotsiaalministeeriumi poolt tellitud Soolise võrdõiguslikkuse seaduse kommenteeritud väljaandes märgitud, et „tulevikku silmas pidades oleks mõistlik seaduse regulatsiooni siiski laiendada usuühendustele, kus vaimulikena on lubatud töötada mõlemast soost isikutel, nt. Eesti Evangeelsele Luterlikule Kirikule.“⁵⁴ Selliste laiendamistega soovitaks siiski oodata, eriti arvestades eeltoodud vajadust austada kollektiivset usuvabadust (Eesti kontekstis, mis erineb Skandinaavia mudelistest tuleb ka kaaluda, kas ühe usulise ühenduse puhul eriregulatsiooni sisse viimine on lubatud ja otstarbekas). Lisaks tuleb mainida, et mitmed uurimustööd on välja toonud tõsiasja, et pigem võib tekitada selline reguleerimine tugevat vastuseisu, sisulist muutust ühenduste sees ei toimu, sest n-ö diskrimineerimine baseerub usul, mille muutumine ajas võib olla väga pikaldane protsess.⁵⁵ Samuti ei tähenda soolise võrdõiguslikkuse nõude sisseviimine usulistest ühendustest, et ilmtingimata austatakse samaaegselt ka nt. naiste õigust usuvabadusele.

Täiesti kindlalt võib väita, et nii Euroopa tasandil kui ka Eestis on võrdsusõiguste (mitte ainult soolise diskrimineerimise keelu) konflikt usuliste ühenduste või usulise eetosega instiitsioonide autonoomiaga üks tõsiseid potentsiaalse probleemi allikaid. Ka Euroopas ning teiste riikide paraktikas võib öelda, et alles kombitakse, mida tegelikkuses tähendavad need direktiivid, mis on olnud aluseks ka Eesti vastavate seaduste väljatöötamisele. Kindlasti tuleb selles valdkonnas uurimis- ja ennetustööd jätkata.

Ka Eestis on juba ilmnenud küsitavusi nende seaduste kohaldamisel. Siseministeeriumi poolt edastati käesoleva töö autorile sotsiaalministeeriumist saadetud järelepärimine seoses soolise võrdõiguslikkuse seaduse reguleerimisalaga. Küsimus puudutas sisuliselt Soolise võrdõiguslikkuse seadusega usulistele ühendustele kehtestatud erandi ulatust. Euroopa Liidu talitused väljendasid arvamust, et kui tegevust viib ellu usuühendus või sellel on usuline eesmärk, ei ole see piisav nimetatud tegevuse Nõukogu direktiivi 2004/113/EÜ, 13. detsember 2004 reguleerimisalast väljajätmiseks. Direktiiv reguleerib meeste ja naiste võrdset kohtlemist kaupade ja teenuste pakkumisel. Komisjoni talituste arvamusel kuulub näiteks välistegevus, mida usuühendused korraldavad (nagu noorte suvelaagrid või usuühenduste toodetud kaupade müük) direktiivi reguleerimisalasse ning seda tuleks seega reguleerida siseriikliku õigusega.

Käesoleva töö kirjutaja andmetel vastas Sotsiaalministeerium Euroopa Liidu institutsioonide järelepärimisele alljärgnevalt: „Arvestades direktiivi 2004/113/EÜ rakendusala (meeste ja naiste võrdse kohtlemise põhimõtte rakendamine seoses kaupade ja teenuste kättesaadavuse ja pakkumisega) soovime juhtida komisjoni talituste tähelepanu alljärgnevale. Vastavalt Siseministeeriumi usuaegade osakonna selgitusele tuleb Soolise võrdõiguslikkuse seaduse § 2 lõike 2 punkti 1 puhul usu tunnustamist ja viljelemist mõista ainult usuliste talituste kontekstis. See tähendab, et soolise võrdõiguslikkuse seadust kohaldatakse kõigi muude usuliste ühenduste tegevuste osas, mis jäävad väljapoole usulisi talitusi (ja vaimulikuna töötamist), sõltumata sellest, et need tegevused võivad olla usu tunnustamise ja viljelemisega seotud. Seega kohaldatakse soolise võrdõiguslikkuse seadust ka näiteks noorte suvelaagrite korraldamisele ning usuühenduste toodetud kaupade müügi puhul. Usuaegade osakonna kinnitusel ei ole Eestis usuliste ühenduste puhul praktikas esinenud ka ühtegi juhtumit, kus Soolise võrdõiguslikkuse seaduse § 2 lõike 2 punktis 1 sätestatu oleks probleeme tekitanud.“

⁵⁴ Albi K., et al, Soolise võrdõiguslikkuse seadus. Kommenteeritud väljaanne (Tallinn, Juura 2010), 23.

⁵⁵ Vt nt. S. Lagoutte and E.M. Lassen, 'The Role of the State in Balancing Religious Freedom with Other Human Rights in a Multicultural European Context' in F Francioni and M Scheinin (eds), *Cultural Human Rights* (Martinus Nijhoff Publishers, Leiden 2008).

Siseministerium selgitas oma seisukohta järgmiselt „Selle sätte puhul tuleb usu tunnustamist ja viljelemist mõista **koos ja ainult usuliste talituste kontekstis**. Näiteks islami ja judaismi puhul on mõlemas religioonis kohustuslik usutalitus palvetamine ning kui see palvetamine toimub pühakojas, siis on mehed ja naised eraldi ruumides. Teise näitena võib tuua katoliku ja õigeuskirikus olevad usulised talitused, mida nimetatakse sakramentideks (kasutusel ka termin 'salasus'; see on püha toiming, milles vahendatakse inimesele Jumala armu): katoliku kirikus preester (vaimulik), kes on saanud preestripühitsuse sakramendi ja andnud abielutuse töötuse (tsölibaat), ei saa osa abielusakramendist. Samuti nii katoliku kui õigeuskirikus mungad, kes on andnud abielutuse töötuse, ei saa munkluses elades osa abielusakramendist. SoVS kohaldatakse kõigi muude usuliste ühenduste tegevuste osas, mis jäävad väljapoole usulisi talitusi ja vaimulikuna töötamist. Ja kohaldatakse sõltumata sellest, et need tegevused võivad samuti olla usu tunnustamise ja viljelemisega seotud: nt oma usu propageerimine (misjonitöö), laagrite ja õppetöö jmt. korraldamine, teenuste osutamine jne.“

Sisuliselt seisnes probleem selles, et Soolise võrdõiguslikkuse seaduse sõnastus justnagu kehtestab liiga laia erandi religioossetele ühendustele võrreldes sellega, mis direktiivis lubatud. Samas tuleb juhtida tähelepanu asjaolule, et ka direktiivi kohaldamisala on piiratud. Mitte igasuguse tegevuse puhul, mis jääb väljapoole usuliste talituste konteksti, pole alati võimalik direktiivi kohaselt arvestada meeste ja naiste võrdse kohtlemisega. Antud juhul sai eelnimetatud komisjoni mure justnagu lahendatud. Samas ei tähenda see seda, et praktikas konkreetse kaasuse asjaoludest tulenevalt ei hakka probleeme tekkima. Ka direktiiv ise sätestab, et „Diskrimineerimise keelamisel on oluline austada teisi põhiõigusi ja -vabadusi, sealhulgas kaitsta era- ja perekonnaelu ja nendega seotud toiminguid ning usuvabadust.“ Seega on otseselt viidatud erinevate asjasse puutuvate õiguste kaalumiskohustusele.

4. Õigus austusele era- ja perekonnaelu vastu

Euroopa Inimõiguste Kohtus on viimastel aastatel olnud mitmeid kaasuseid, kus sisuliselt olid konfliktis üksikisiku õigus era- ja perekonnaelule ja usulise ühenduse autonoomia. Nende kaasuste puhul on eelpool nimetatud paradigma muutus EIK praktikas eriti selgelt näha. Nagu eelpool mainitud, olid varasemate lahendite kohaselt üksikisiku õigused peamiselt kaitstud õigusega lahkuda usulisest ühendusest. Uuem kohtupraktika viitab vajadusele kontekstist lähtuvalt kaaluda konfliktis olevaid õigusi. Mitmetel juhtudel ongi EIK leidnud, et rikuti õigust austusele era- ja perekonnaelu vastu. Asjaolud, mis on hakanud mõjutama kohtu otsuseid võib kokku võtta järgmiselt. Esiteks ei tohi eeldada, et isik astudes usulise ühenduse liikmeks loobub täielikult oma inimõigustest ja põhivabadustest (sh. õigusest austusele era- ja perekonnaelu vastu jne.). Teiseks omab tähtsust kuivõrd olulise usulise küsimusega konkreetse religiooni puhul või konkreetse usulise ühenduse jaoks on tegemist. Kolmandaks peavad usulise ühenduse poolt esitatavad nõuded üksikisikule olema mõistlikud (*reasonableness test*). Neljandaks on hakanud rolli mängima isiku spetsiifiline situatsioon. Näiteks kaasuses, Schüth vs. Saksamaa⁵⁶, kus kaebajaks oli katoliku kiriku orelimängija ja koorijuht, kes vallandati põhjusel, et ta lahutas oma naisest ning elas kokku uue naisega, kes ootas temalt last. Kirik põhjendas vallandamist asjaoluga, et abielu on katoliku kirikus sakrament ning ei kuulu lahutamisele. Seetõttu süüdistas kirik kaebajat kahe naise pidamises. EIK nõustus asjaoluga, et sõlmides töölepingu sidus kaebaja ennas teatud lojaalsuskohustusega kiriku seisukohtade suhtes. Kohtu jaoks oli siiski määravamaks, et kaebajal oli olenevalt tema töö spetsiifikast (orelimängija) väljaspoolt vastavat kirikut raske tööd leida. Kohus leidis ka, et siseriiklikud kohtud jätsid tähelepanuta asjaolu, et

⁵⁶ *Schüth v Germany* (App no 1620/03) ECHR 23 Sept 2010.

kaebaja funktsioon kirikus ei olnud keskne kiriku missioonile, tema töökoht ei nõudnud kõrgendatud lojaalsuskohustust. Kohus tuvastas EIÕK art. 8 rikkumise (õigus austusele era- ja perekonnaelu vastu). Samal päeval lahendas EIK analoogilise kaasuse *Obst vs. Saksamaa*⁵⁷, kuid jõudis hoopis vastupidisele järeldusele. Nimelt leidis kohus, et kuna kaebajal oli kiriku siseselt oluline töökoht – avalike suhete korralduse Euroopa osakonna direktor - siis oli tal ka kõrgendatud lojaalsuskohustus kaitsta kiriku mainet. Selles kaasuses kohus EIÕK rikkumist ei tuvastanud.

Arvestades kaasuste kasvu Euroopa riikide praktikas ning EIK-s võivad analoogilised küsimused jõuda ka Eestisse. Eriti puudutab see õiguste kaitset töösuhetes usulistes ühendustes. Selline tendents on tõenäoliselt mõjutatud ka Euroopa Liidu õigusest ning juba eelpool käsitletud eranditest, mida ka Eesti seadused annavad kutsetegevusele usulistes ühendustes.

5. Sõnavabadus

Sõnavabaduse küsimus religiooniga seoses on Eestis mitmest aspektis päevakajaliseks muutunud (nt. seoses karistusseadustiku muutmisega). Mis puudutab sõnavabaduse kaitset usulise ühenduse liikmena, usulise üheduse või usutunnistusel või veendumustel põhinevas eetosega avalikus või eraorganisatsioonis töötamisel, siis praegu ei ole olulist paradigma muutust EIK-s täheldada. Siiski kaasused, mis on sõnavabadust puudutanud, nt. *Rommelfanger vs Saksamaa*⁵⁸, on juhtinud tähelepanu vajadusele testida kas ühenduse või organisatsiooni nõuded on olnud mõistlikud (“reasonableness test”). Samuti on oluline kuivõrd avalikuks see sõnavabaduse väljendamine kujunes ning kas sellega kahjustati usulise ühenduse mainet. Kaasuses *Rommelfanger vs Saksamaa* oli kaebajaks katoliku kiriku haigla arst, kes oli meedias võtnud sõna aborti poolt.⁵⁹ Arst vallandati. EIK ei tuvastanud EIÕK artikkel 10 (sõnavabadus) rikkumist. Samas tuleb juhtida tähelepanu, et see kaasus kuulub EIK varasemate kaasuste hulka ning uuem kohtupraktika saab tõenäoliselt olema mõjutatud juba eelnevalt mainitud muutustest. Seda tuleb ka Eesti kontekstis silmas pidada.

6. Laste õigused

EIK ei ole lahendanud ühtegi kaasust, mis otseselt oleks puudutanud laste õiguste konflikti usulise ühenduse autonoomiaga. Palju on olnud usuõpetust käsitlevaid kaasi. Siiski on inimõiguste alases debatis see teema üles võetud. Kahetsusväärset on seda teemat mõjutanud usulisi ühendusi haaranud skandaalid laste ahistamisest, kuid samuti on debatile hoogu andnud immigratsioonist ja religioosset mitmekesisusest tulenevad väljakutsed. Kaasus, mida võib asjasse puutuvaks lugeda oli *Konrad and Others vs. Saksamaa*.⁶⁰ Kaasus puudutas vanemaid, kes soovisid usulistel põhjustel oma algkoolialist last kodus koolitada. EIK nõustus Saksamaa kohtute väitega, et algkooli kohustus on oluline vältimaks n.-õ. paralleelsete ühiskondade teket. Tegemist ei olnud islamivähemusega vaid kristlike vanematega. Samas viitas kohus selles kaasuses oma lahenditele, mis seda vähemust puudutasid. Soovitan mitte kohe kõike Saksamaa eeskujul reguleerima hakata. Koduõppe reguleerimine Saksamaa eeskujul on vastuoluline.

⁵⁷ *Obst v Germany* (App no 425/03) ECHR 23 Sept 2010.

⁵⁸ *Rommelfanger v the Federal Republic of Germany* (App no 12242/86) (1989) 62 DR 151.

⁵⁹ As noted in the second chapter the question of collective religious autonomy does not just concern the main body of a religious community, but also many kinds of affiliated entities, hospitals, schools, rehabilitation centres, publishing houses etc. Ch II at 67.

⁶⁰ *Konrad and Others v Germany* (App no 35504/03) ECHR 11 Sept 2006.

Erinevates riikides on koduõpe reguleeritud erinevalt ja Eesti lahendus on väga hea.⁶¹ Võimalik siiski, et selle teemaga tuleb edaspidi tegeleda.

7. Inglisekeelne kokkuvõte

There is increased attention and pressure at least by part of the human rights community to protect human rights and liberal values within religious communities. This in turn presents the challenging question as to how far the State needs to go in protecting individual rights. In most cases so far, individual rights are primarily protected by persons leaving the community. Thus, when an individual cannot anymore comply with the beliefs of the community, his or her rights are primarily protected by the option to leave (principle of voluntarism). There is gradually increasing case law in the European Court of Human Rights concerning conflicts between individual rights and collective religious autonomy. It could be argued that there is evidence of a new contextual approach in Strasbourg, which places emphasise on the balancing of conflicting rights. However, the way this new approach is applied in different circumstances and how it affects diversity and the internal life of religious communities (right to collective freedom of religion or belief) is not clear. This in itself justifies further research in the area. There is no case law dealing with a conflict between individual rights and collective freedom of religion or belief in Estonia. If such a conflict were to come before the Estonian courts, it is likely that the case law of the European Court of Human Rights would be referred to. So far there have been no major conflicts.

⁶¹ Vt. ka. M. Kiviorg, *Freedom of Religion or Belief – the Quest for Religious Autonomy* (Doctoral Dissertation, University of Oxford, 2011).

V. Muud küsimused

1. Sissejuhatus

Alljärgnev toob välja immigratsioonist ning religioosset-kultuurilisest mitmekesisusest tulenevad potentsiaalsed probleemid.

Kui uskuda OECD raportit⁶², siis on Eesti OECD riikide seas vähemusgruppide suhtes üks mittetolerantsemaid riike. OECD raportit võib mõista selliselt, et Eesti ühiskond on sallimatu juba eksisteerivate vähemusgruppide (nt. immigrantide, etnilite gruppide ja seksuaalvähemuste) suhtes. Immigrandid ja etnilised vähemused Eestis on kirjeldatavad ka religiooni kandjatena (nt. õigeusklikud ja islamiusulised). Ajakirjanduses on avaldatud ka arvamust, et Eesti ühiskond ei ole valmis ulatuslikuks immigratsiooniks nt. islamimaadest. Sisseränne Euroopas tunduks saanud ulatuses praegu Eestis puudub. Kas Eesti ühiskond on sallimatu Euroopas toimuvatest protsessidest mõjutatuna? Kas OECD raport võib anda alust kartusele, et Eesti ühiskonna teatav ükskõiksus religiooni ja religioossete ühenduste suhtes on kergesti pööratav või juba pöördunud sallimatuseks? Milline on Eesti riigi roll nende protsesside ennetajana ja reguleerijana? Kas riik on teinud vajaliku usulise sallimatuse ärahoidmiseks või vähemalt konfliktide ärahoidmiseks? Olenemata konkreetsest OECD raportist ei ole riigil otstarbekas neid küsimusi ignoreerida. Käesoleva töö autor on veendunud, et Eesti riik ei ole valmis potentsiaalseteks konfliktideks.

2. Religioossed sümbolid avalikus ruumis

Erinevatel religioossetel sümbolitel avalikus ruumis on erinev tähendus ja mõju. Mitte kõik sümbolid ei tekita probleeme ja kõigil sümbolitel pole üksikisikute jaoks nende õigusi puudutavat tähendust. Samas on Euroopa üha kirevamal usulis-kultuurilisel maastikul teatud sümbolite kandmine tekitanud vastuolusid ja teinekord tõstatanud ka küsimuse sümbolitest, millega kokku puutumine pole varem probleeme tekitanud. Mitmetest sotsiaalsetest (nt. immigratsioon) ja ehk ka majanduslikest protsessidest tulenevalt on religioossed sümbolid kõrgendatud tähelepanu objektiks. Islamiusuga seotud sümbolid on arutelu ja kohtuvaidluste aineks olnud juba mõnda aega. Teiste sümbolite, ka näiteks enamus-religiooni, kristluse, sümbolite kandmine ja avalikus ruumis väljapanek on jõudnud erinevate riikide kohtutesse ja ka Euroopa Inimõiguste Kohtusse (nt. Lautsi vs. Itaalia, Eweida ja Chaplin vs. Ühendkuningriik).

Religioossete sümbolite kandmine Eesti avalikus ruumis ei ole veel muutunud aktuaalseks. Samas on tõenäoline, et see teema ka Eestisse jõuab. Juhtida tuleb tähelepanu, et ka Euroopa ning nt. EIK seisukohad on alles kujunemisejärgus. Mõned üldistavad tähelepanekud võib siiski teha, mida tuleks ka Eesti kontekstis arvestada.

Võimalik, et Eestil on vajalik sümbolite kandmist reguleerida seadus(t)ega (nt. Avaliku teenistuse seaduses, Põhikooli- ja gümnaasiumiseaduses jne.). Erinevad kontekstid võivad nõuda erinevat regulatsiooni ning erinevate õiguste ja kohustustega arvestamist. Soovitavalt tuleks hoiduda rahvusvaheliselt palju kritiseeritud Prantsusmaa regulatsioonist. Väga kriitiliselt tuleb suhtuda argumenti, et pearättide keelustamine on vajalik soolise võrdõiguslikkuse kaitseks. Samuti tuleb suhtuda kriitiliselt julgeoleku tagamise argumenti. Käesoleva töö autor soovib austusega suhtuda üksikisiku õigustesse religioossete sümbolite kanda - on need siis vähemusreligioonide sümbolid või enamusreligiooni sümbolid. Keelamine saab olla lahend ainult väga põhjendatud juhtudel. Debatt religioossete sümbolite kandmise ja seadusega

⁶² OECD (2011) 'Society at a Glance – OECD Social Indicators' (www.oecd.org/els/social/indicators/SAG).

reguleerimise üle tuleks Eestis üsna pea algatada, et oleks võimalik ühiskonnas ja ka juriidilises plaanis mitmed küsimused läbi arutada enne kui probleemid tekkima hakkavad.

3. Tööõigus

Võrdse kohtlemise seaduse § 2 lg. 2 keelab isikute diskrimineerimise nende usutunnistuse või veendumuste tõttu ka töö saamisel, töötingimuste kehtestamisel, korralduste andmisel, töötasustamisel, töö- või teenuste osutamise lepingu lõpetamisel või ülesütlemisel, ametist vabastamisel. Eesti kohtutes ei ole olnud kaasusi, mis puudutaks diskrimineerimist usutunnistuse alusel nt. töötaja või töökorralduse reguleerimisel. Teistes Euroopa riikides on vastavate kaasuste hulk kasvanud. Erandite tegemine töötajast oli vaatluse all ka EIK kaasuses *Kosteski vs. endine Jugoslaavia Makedoonia Vabariik* (13.04.2006).⁶³ Selles kaasuses ei ilmunud kaebaja tööle põhjendades oma puudumist vajadusega tähistada usupüha. Tööandja määras distsiplinaarkaristuse. Kaebaja väitis, et on islamiusku. Islami usupühad on endises Jugoslaavia Makedoonia Vabariigis avalikud pühad ning vastava usu järgijatel on õigus neid tähistada. Nii siseriiklikes kohtutes kui ka EIK-s tekkis kahtlus, kas kaebaja puhul oli tegemist islamiusulisega. Kohtu arvates ei tõendanud kaebaja piisavalt oma usulist kuuluvust. EIK asus seisukohale, et kuna seadusega on antud islamiusulistele erand üldkehtivast töö- ja puhkeaja regulatsioonist, siis on õigustatud nõuda, et isik tõendaks oma usulist kuuluvust. Sellel põhjusel leidis kohus, et ei rikutud *Kosteski* usuvabadust ning õigust mittediskrimineerimisele.

Usutunnistuse alusel diskrimineerimise keelu järgimine töösuhetes saab tõenäoliselt olema üheks valdkonnaks, kus hakkavad ka Eestis edaspidi konfliktid tekkima. Tegemist on väga mahuka ja kompleksse teemaga. Soovitan selles küsimuses uurimistööd jätkata. Võimalik, et tööseadusandluses on edaspidi vajalik täpsustavate regulatsioonide sisseviimine.

4. Ümberlõikamine ja laste õiguste kaitse

Selle teema lülitamine antud töösse oli tingitud elavast vastukajast, mis tekkis pärast Euroopa ajakirjanduses levinud uudisest Saksamaa Cologne'i kohtu otsusest, mis tunnistas (poiss)laste ümberlõikamise õigusvastaseks. Sisuliselt tekitas Saksamaal probleemi õiguslik vaakum, mis selles küsimuses valitses. Tänapäevaks on algatatud seaduseelnõu, mis tõenäoliselt ka lähiajal seadusena vastu võetakse. Seaduseelnõu lubab teatud kriteerimitele vastava ümberlõikamise. Tegemist on teemaga, mis on mitmes aspektis problemaatiline. Enamuses riikides on küsimusele lähenetud n.-õ. pragmaatiliselt ja väljakujunenud traditsioone austades. Huvitaval kombel on nt. Inglismaa debatis olulisel kohal ümberlõikamise meditsiiniline õigustatus, mitte usuline aspekt. Meedia on osutanud tähelepanu uurimistöödele, mis viitavad ümberlõikamise negatiivsele mõjule laste arengus ja hilisemas sotsialiseerumises. Mõningatel juhtudel on poisslaste ümberlõikamist võrreldud ka naiste ümberlõikamisega (Genital Mutilation), mille vormid on rahvusvaheliselt taunitud. Poisslaste ümberlõikamist praktiseeritakse mitmetes uskkondades. Ekslik on arvata, et tegemist on ainult vanu traditsioonilisi religioone nagu juutlus ja islamiusk puudutava küsimusega. On ka nooremaid uskkondi, kus ümberlõikamist praktiseeritakse (nt. mormoonid). Kuivõrd ümberlõikamise küsimus Eesti kontekstis problemaatiliseks kujuneb sõltub suuresti arengutest Euroopas. Võib osutada vajalikuks ka Eesti seaduste täpsustamine, sest on tegemist reguleerimata küsimusega, mis võib praktikas probleeme tekitada. Pole sugugi selge, kuidas Eesti kohtud küsimuse lahendaksid Cologne'i kohtu ees olnud faktilistest asjaoludest

⁶³ *Kosteski v the Former Yugoslav Republic of Macedonia* (App no 55170/00) ECHR 13 Jul 2006.

lähtuvalt. Küsimus puudutab ka arstide vastutust nimetatud küsimuses (kaasus Saksamaal sai sisuliselt alguse sellest, et ümberlõikamise tagajärjel tekkisid meditsiinilised komplikatsioonid).

5. Inglisekeelne kokkuvõte

Estonia does not consider itself a country of immigration. Currently religion seems to play a minor role in questions relating to integration, immigration or asylum.⁶⁴ Estonia is not yet facing any of the challenges related to the growing Muslim communities or religious diversity generally experienced in other European countries. Estonia may also not be ready to face the challenges of religious diversity. For example, it is not clear how Estonian legal system will react to conflicts which may arise from wearing or displaying religious symbols. There is no law addressing the question. The equal treatment in the employment environment may also become an issue.

⁶⁴ Kiviorg M & Roots, L, 'Immigration, Asylum and Religion Estonia', in *Immigration, Asylum and Religion in Europe*, ed. A. Motilla (Leuven: Peeters, 2013).

VI. Kokkuvõte

2002. aastal vastu võetud Kirikute ja koguduste seadus ning teised usuküsimusi reguleerivad seadused on viimase kümne aasta vältel toimunud täiesti rahuldavalt ja ilma oluliste pingeteta eriti, kui võrrelda Eestit kasvõi lähimate naabritega Euroopa riikide seas. Samuti vastavad need seadused põhijoontes Euroopa Liidu ja rahvusvahelisele õigusele (EIÕK). Samas on olemas selge vajadus seaduste korrigeerimiseks.

Peaks alustama ka uue Kirikute ja koguduste seaduse väljatöötamisega. Sellega kiirustamine aga võib esile kutsuda ka asjatuid pingeid erinevate usuliste ühenduste vahel ja ühiskonnas tervikuna. Eestis on läbi vaidlemata mitmed põhimõttelised laadi probleemid. Eriti puudutab see põhiseaduse § 40 kätkevad neutraalsuse ja erapooletuse printsiibi („riigikirikut ei ole”) sisustamist praktikas. Käsitlemist vajab religiooni koht ja usuliste talituste läbiviimine avalik-õiguslikke funktsioone täitvates institutsioonides (nt. vangla, kaitsevägi, ravi- ja hoolekandeadus, kool) ning riigi roll usuvabaduse kaitsel. Mõningatel juhtudel nõuab see nii ametkondlike kui ka asutusesiseste õigusaktide korrigeerimist. Vajalik on kaplanite institutsiooni reguleerimine seadusega.

Eesti seadustes on probleem mõistetega. Esiteks on vaja Eestis religiooni puudutavates seadustes likvideerida segadus mõistete kasutamisel. Terminite ja mõistete ühtlustamine ei ole ainult juriidilis-tehniline probleem. Erinevate mõistete kasutamine seadustes on ka sisuline probleem, kui seadustest on võimalik mitmeti aru saada (mitmeti tõlgendada). Teiseks soovitan uue Kirikute ja koguduste seaduse väljatöötamise käigus kaaluda, kas detailseid legaldefiniitsioone (nagu nad esinevad kehtivas KKS-is) on üldse vaja ning ühtlasi soovitaksin loobuda koguduse ja koguduste liidu nimetusest asendades need vähem vaidlust tekitavate ja erinevaid uskondi rahuldavate üldnimetustega. Samasugune soovitus sai eelpool tehtud ka KKS-i pealkirja suhtes.

Lisaks eeltoodule on tõenäoline, et Eestis tuleb varem kui arvata võib tegeleda probleemidega, mis on tõusetunud teistes Euroopa riikides seoses immigratsiooni ja religioosse mitmekesisusega. Tuleb tõdeda, et Eesti laiem avalikkus ei ole veel piisavalt teadlik üksikisiku õigustest, võrdsest kohtlemisest ja usuvabadusest. Selle üheks näiteks on vastavasisuliste kohtulahendite praktiline puudumine Eesti kohtutes. Immigratsioon ja religioosse mitmekesisuse kasv, lisaks Eesti ühiskonnale omane suur mittereligioossus eeldavad probleemide kasvu ka Eestis. Käesoleva töö autor on veendunud, et Eesti riik ei ole valmis potentsiaalseteks konfliktideks. Tuleb kaaluda seadusandlike ja muude meetmete kohaldamist eelpool nimetatud põhjustest tõusetuvate probleemide lahendamiseks. Vajalik on ka kohtunike ja ametnike täiendav ettevalmistamine ja koolitus, sidudes selle praktiliste küsimuste ja kaasustega.

VIII. Kohtulahendite loetelu

Riigikohtu lahendid

Riigikohtu põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegiumi otsus nr. 3-4-1-1, 10. mai 1996, „Vabariigi Presidendi 9. aprilli 1996. a. taotluse, tunnistada 1. aprillil 1996.a. vastu võetud mittetulundusühingute seadus põhiseadusega vastuolus olevaks, läbivaatamine“ (RT I 1996, 35, 737).

Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus nr. 3-1-1-82-96, 27. august 1996 (RT III 1996, 23, 312).

Riigikohtu halduskolleegiumi otsus nr. 3-3-1-39-07, 17. oktoober 2007 (RT III 2007, 36, 291).

Euroopa Inimõiguste Kohtu lahendid

Abdulaziz, Cabales and Balkandali v UK (App nos 9214/80, 9473/81, 94741/81) (1985) 7 EHRR 471

Airey v Ireland (App no 6289/73) (1981) 3 EHRR 592

Agga v Greece (No 2) (App nos 50776/99 and 52912/99) ECHR 17 Oct 2002

Agga v Greece (No 4) (App no 33331/02) ECHR 13 Jul 2006

Barankevich v Russia (App no 10519/03) ECHR 26 Jul 2007

Belgian Linguistics Case (App nos 1474/62; 1677/62; 1691/62; 1769/63; 1994/63; 2126/64) (1968) 1 EHRR 252

Buscarini and others v San Marino (App no 24645/94) (2000) 30 EHRR 209

Campbell and Cosans v UK (App nos 7511/76, 7743/76) (1982) 4 EHRR 293

Canea Catholic Church v Greece (App no 25528/94) (1999) 27 EHRR 521

Christian Association of Jehovah's Witnesses v Bulgaria (App no 28626/95) (1998) 24 EHRR 52

Christian Democratic Peoples Party v Moldova (App no 28793/02) ECHR 14 Feb 2006

Church of Scientology Moscow v Russia (App no 18147/02) (2008) 46 EHRR 16

D H and Others v the Czech Republic (App no 57325/00) (2008) 47 EHRR 3

Dahlab v Switzerland (App no 42393/98) 2001-V ECHR

Darby v Sweden (App no 11581/85) (1991) 13 EHRR 774

Dorgu v France (App no 27058/05) (2009) 49 EHRR 8

Dudgeon v UK (App no 7525/76) (1982) 4 EHRR 149

Efstathiou v Greece (App no 24095/94) (1997) 24 EHRR 294

El Morsli v France (App no 15585/06) ECHR 04 Mar 2008

Engel and Others v the Netherlands (App no 5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72) (1976) 1 EHRR 647

Folgerø v Norway (App no 15472/02) ECHR 29 Jun 2007

Gezici v Turkey (App no 34594/94) ECHR 17 Sept 2005

Gorzelik and Others v Poland (App no 44158/98) ECHR 17 Feb 2004

Gül v Switzerland (App no 23218/94) ECHR 19 Feb 1996

Gündüz v Turkey (App no 35071/97) (2005) 41 EHRR 5

Handyside v UK (App no 5493/72) (1979) 1 EHRR 737

Hasan and Chaush v Bulgaria (App no 30985/96) (2000) 34 EHRR 55

Hoffmann v Austria (App no 12875/87) (1994) 17 EHRR 293

Ignaccolo-Zenide v Romania (App no 31679/96) ECHR 25 Jan 2000

Johnston and Others v Ireland (App no 9697/82) (1986) 9 EHRR 203

Kalaç v Turkey (App no 61/1996/680/870) (1999) 27 EHRR 552

Kjeldsen, Busk Madsen and Petersen v Denmark (App nos 5095/71, 5920/72, 5926/72) (1979) 1

EHRR 71

- Kokkinakis v Greece* (App no 14307/88) (1993) 17 EHRR 397
Konrad and Others v Germany (App no 35504/03) ECHR 11 Sept 2006
Kosteski v the Former Yugoslav Republic of Macedonia (App no 55170/00) ECHR 13 Jul 2006
Lamaiz El Majjaoui and Stichting Touba Moskee v the Netherlands (App no 25525/03) ECHR 20 Dec 2007
Larissis v Greece (App no 140/1996/759/958-960) (1999) 27 EHRR 329
Lautsi v Italy (App no 30814/06) ECHR 18 Mar 2011
Leyla Sahin v Turkey (App no 44774/98) (2005) 41 EHRR 8
Manoussakis and Others v Greece (App no 18748/91) (1996) 23 EHRR 387
Mann Singh v France (App no 24479/07) ECHR 13 Nov 2008
Masaev v Moldova (App no 6303/05) ECHR 12 May 2009
Metropolitan Church of Bessarabia and Others v Moldova (App no 45701/99) (2002) 35 EHRR 13
Murphy v Ireland (App no 44179/98) (2004) 38 EHRR 10
Müller and Others v Switzerland (App no 10737/84) (1991) 13 EHRR 212
Norwood v UK (App no 23131/03) ECHR 16 Nov 2004
Ouranio Toxo and Others v Greece (App no 74989/01) ECHR 20 Oct 2005
Obst v Germany (App no 425/03) ECHR 23 Sept 2010
Otto-Preminger v Austria (App no 13470/87) (1994) 19 EHRR 34
Pretty v UK (App no 2346/02) (2002) 35 EHRR 1
Phull v France (App no 35753/03) ECHR 11 Jan 2005
Refah Partisi and Others v Turkey (App nos 41340/98, 41342/98, 41343/98 and 41344/98) (2003) 37 EHRR 1
Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas and Others v Austria (App no 40825/98) ECHR 31 Jul 2008
Serif v Greece (App no 38178/97) (2001) 31 EHRR 561
Sidiropoulos and Others v Greece (App no 26695/95) (1999) 27 EHRR 633
Silver and Others v UK (App nos 5947/72; 6205/73; 7052/75; 7061/75; 7107/75; 7113/75; 7136/75) (1983) 3 EHRR 475
Smith and Grady v UK (App nos 33985, 339) (1999) 29 EHRR 493
Soering v UK (App no 14038/88) (1989) 11 EHRR 439.
Supreme Holy Council of the Muslim Community v Bulgaria (App no 39023/97) (2005) 41 EHRR 3
Svyato-Mykhaylivska Parafiya v Ukraine (App no 77703/01) ECHR 14 Jun 2007
Schüth v Germany (App no 1620/03) ECHR 23 Sept 2010
The Holy Synod of the Bulgarian Orthodox Church and Others v Bulgaria (App nos 421/03; 35677/04) ECHR 22 May 2007
The Jewish Liturgical Association Cha'are Shalom Ve Tsedek v France (App no 27417/95) ECHR 27 Jun 2000
The Moscow Branch of the Salvation Army v Russia (App no 72881/01) (2007) 44 EHRR 46
The Sunday Times v UK (App no 6538/74) (1979) 2 EHRR 245
Thlimmenos v Greece (App no 34369/97) (2001) 31 EHRR 411
Valsamis v Greece (App no 21787/93) (1997) 24 EHRR 294
Vergos v Greece (App no 65501/01) ECHR 24 Jun 2004
VgT Verein Gegen Tierfabriken v Switzerland (App no 24699/94) (2002) 34 EHRR 10
Wemhoff v Germany (App no 2122/64) (1968) 1 EHRR 55
Wingrove v UK (App no 17419/90) (1996) 24 EHRR 1

Euroopa Inimõiguste Komisjon

Angeleni v Sweden (App no 10491/83) (1986) 40 DR 41
Arrowsmith v UK (App no 7050/75) (1978) 3 EHRR 218
C v UK (App no 10358/83) (1984) 37 DR 142
Chappell v UK (App no 12587/86) (1987) 53 DR 241
Chauhan v UK (App no 11518/85) (1990) 65 DR 41
D v France (App no 10180/82) (1983) 35 DR 199
E/GR v Austria (App no 9781/82) (1984) 37 DR 42
Hazar, Hazar and Acik v Turkey (App no 16311/90, 16312/90 and 16313/90) (1992) 72 DR 200
Iglesia Bautista 'El Salvador' v Spain (App no 17522/90) (1982) 72 DR 256
ISKCON and Others v UK (App no 20490/92) (1994) 76-A DR 90
Karaduman v Turkey (App no 16278/90) (1993) 74 DR 93
Karlsson v Sweden (App no 12356/86) (1988) 57 DR 172
Knudsen v Norway (App no 11045) (1985) 42 DR 247
Lamiye Bulut v Turkey (App no 18783/91) ECommHR 3 May 1993
Rommelfanger v the Federal Republic of Germany (App no 12242/86) (1989) 62 DR 151
Stedman v UK (App no 29107/95) (1997) 23 EHRR CD 168
X and Church of Scientology v Sweden (App no 7805/77) (1979) 16 DR 68
X v Austria (App no 1747/62) 13 Collections 42
X v Austria (App no 1753/63) (1965) 16 Collection 20
X v Denmark (App no 7374/76) (1976) 5 DR 157
X v Germany (App no 8741/79) (1981) 24 DR 137
X v UK (App no 5442/72) (1974) 1 DR 41
X v UK (App no 7992/77) (1978) 14 DR 234
X v UK (App no 8160/78) (1981) 22 DR 27
X v UK (App no 8231/78) (1982) 28 DR 5
X v Sweden (App no 9820/82) (1984) 5 EHRR 297
Yanasik v Turkey (App no 14524/89) (1993) 74 DR 14
Williamson v UK (App no 00027008/95) 17 May 1995

Euroopa Liidu Kohtu ja Esimese Astme Kohtu lahendid

130/75 Prais v Commission [1974] ECR 491
 C-377/98 Netherlands v Council [2001] ECR I-7079
 C-54/99 Association Église de scientology de Paris and Scientology International Reserves Trust
 v The Prime Minister [2000] ECR I-1335
 C-260/04 Commission v Italy [2007] ECR I -07083
 C-65/05 Commission v Greece (judgement of the Court (second chamber)) 26 Oct. 2006
 196/87 Steymann v Staatssecretaris van Justitie [1988] ECR 6159
 C-275/92 Her Majesty's Customs and Excise v Schindler [1994] ECR I-1039
 C-300/04 Eman v College van Burgenmeester en Wethaiders van den Haag [2006] ECR I-8055

IX. Kirjanduse loetelu

Ahdar R, Leigh I, *Religious Freedom in the Liberal State* (OUP, Oxford 2005).
 Ahdar RJ (ed), *Law and Religion* (Ashgate, Aldershot 2000).
 Arai-Takahashi Y, *The Margin of Appreciation Doctrine and the Principle of Proportionality in
 the Jurisprudence of the ECHR* (Intersentia, Oxford 2002).
 Brems E (ed), *Conflicts between Fundamental Rights* (Antwerp, Intersentia 2008).
 Cane P, Evans C and Robinson Z (eds), *Law and Religion in Theoretical and Historical Context*
 (CUP, Cambridge 2008).
 Doe N, *Law and Religion in Europe: A Comparative Introduction* (OUP, Oxford 2011).

- Edge PW, Harvey G (eds), *Law and Religion in Contemporary Society : Communities, Individualism and the State* (Ashgate, Aldershot 2000).
- Edge PW, *Legal Responses to Religious Difference* (Kluwer Law International, The Hague 2002).
- Edge PW, *Religion and Law : An Introduction* (Ashgate, Aldershot 2006).
- Evans C, *Freedom of Religion or Belief under the European Convention on Human Rights* (OUP, Oxford 2001).
- Evans MD, *Religious Liberty and International Law in Europe* (CUP, Cambridge 1997).
- Evans MD, *Manual on the Wearing of Religious symbols in Public Areas* (Martinus Nijhoff Publishers, 2009).
- Ferrari S, Durham WC Jr (eds), *Law and Religion in Post-Communist Europe* (Peeters, Leuven 2003).
- Friender L (ed), *Churches and Other Religious Organisations as Legal Persons* (Leuven, Peeters 2007).
- Harris DJ, O'Boyle M, Warbrick C (eds), *Law of the European Convention on Human Rights* (2nd edn OUP, Oxford 2009).
- Hosen N, Mohr R, *Law and Religion in Public Life: The Contemporary Debate* (Routledge, New York 2011).
- Kiviorg M, *Religion and Law in Estonia* (Kluwer Law International, The Netherlands 2011).
- Kiviorg M, *Freedom of Religion or Belief – the Quest for Religious Autonomy* (Doctoral Dissertation, University of Oxford, 2011).
- Lindholm T, Durham W Cole Jr, Thazib-Lie BG (eds), *Facilitating Freedom of Religion or Belief: A Deskbook* (Martinus Nijhoff Publishers, Leiden 2004).
- Loenen MLP, Goldschmidt JE (eds), *Religious Pluralism and Human Rights in Europe: Where to Draw the Line?* (Intersentia, Antwerp 2007).
- Marshall J, *Personal Freedom through Human Rights Law? Autonomy, Identity and Integrity under the European Convention on Human Rights* (Martinus Nijhoff, Leiden 2009).
- Madood T (ed), *Church, State and Religious Minorities* (Policy Studies Institute, London 1997).
- McCrea, R, *Religion and the Public Order of the European Union* (OUP, Oxford 2010).
- McGoldrick, *Human Rights and Religion – the Islamic Headscarf Debate in Europe* (Hart Publishing, Oxford 2006).
- Renucci J-F, *Article 9 of the European Convention on Human Rights: Freedom of Thought, Conscience and Religion* (Council of Europe Publishing, Strasbourg 2005).
- Robbers G (ed), *State and Church in the European Union* (2th edn Nomos, Baden-Baden 2005).
- Steiner HJ, Alston P, *International Human Rights in Context: Law, Politics, Morals. Text and Materials* (3rd edn OUP, Oxford 2007).
- Tahzib GB, *Freedom of Religion or Belief: Ensuring Effective International Protection* (Kluwer Law International, The Hague 1996).
- Uitz R, *Freedom of Religion in European Constitutional and International Case Law* (Council of Europe Publishing, Strasbourg 2007).
- Van Dijk P, van Hoof GJH, van Rijn A, Zwaak L, *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights* (4th edn Intersentia, Antwerpen 2006).
- Vickers L, *Religious Freedom, Religious Discrimination and the Workplace* (Hart Publishing, Oxford 2008).
- Warnink H (ed), *Legal Position of Churches and Church Autonomy* (Peetes, Leuven 2001).

Artiklid

- Doe N, 'Towards a 'Common Law' on Religion in the European Union' (2009) 37 (1) Religion, State & Society 155.

- Edge PW, 'Current Problems in Article 9 of the European Convention on Human Rights' (1996) *Jurid Rew* 42.
- Evans C, Gaze B, 'Between Religious Freedom and Equality: Complexity and Context' (2008) 49 *Harvard ILJ* 40.
- Evans C, Thomas A, 'Church and State in the European Court of Human Rights' (2006) 3 *Brigham Young U L Rev* 699.
- Evans MD, Petkoff P, 'A Separation of Convenience? The Concept of Neutrality in the Jurisprudence of the European Court of Human Rights' (2008) 36 *Religion, State and Society* 205.
- Kiviorg, M, 'Autonomy of Faith Schools in Europe' in Jan de Groof and Charles L. Glenn (eds.), *Finding the Right Balance: Comparative Studies on Freedom, Autonomy and Accountability in Education* (forthcoming 2012).
- Kiviorg, M, 'Religious Education in Estonia' in D.H. Davis & E. Miroshnikova (eds.), *The Routledge International Handbook of Religious Education* (Routledge, 2013).
- Kiviorg M & Roots, L, 'Immigration, Asylum and Religion Estonia', in *Immigration, Asylum and Religion in Europe*, ed. A. Motilla (Leuven: Peeters, 2013).
- Kiviorg, M, 'Põhiseaduse § 40 (usu-, mõtte- ja südametunnistuse vabadus) ja Põhiseaduse § 41 (veendumusvabadus)'.-Eesti Vabariigi Põhiseadus. Kommenteeritud väljaanne (Tallinn: Juura, 2012).
- Kiviorg, M., 'Religious Autonomy in the ECHR' in *Derecho y Religión Vol. IV 2009*, pp. 131-145.
- Kiviorg, M., 'Religion and Discrimination Law in Estonia' in M. Hill (ed.) *Religion and Discrimination Law in the European Union* (University of Trier, 2012), pp. 111-123.
- Kiviorg, M., 'Religious Education in Estonia' in G. Robbers (ed.) *Religion in Public Education* (University of Trier, 2011), pp. 117-138.
- Kiviorg, M., 'Financing of Religious Communities in Estonia' in *Financing of Religious Communities* (Peeters, Leuven 2009), pp. 137-143.
- Kiviorg, M., 'EU Practices and Approaches to Registration of Religious Organizations' in *Релігійна Свобода*. No. 13 (Kiev, 2008), pp. 180-186. Published by National Academy of Sciences of Ukraine/Centre for Religious Information and Freedom.
- Kiviorg, M., 'Collective Religious Autonomy under the European Convention on Human Rights: The UK Jewish Free School Case in International Perspective', *European University Institute, Working Papers, MWP 2010/40*, 2010.
- Kiviorg, M., 'The Permissible Scope of Legal Limitations on the Freedom of Religion or Belief' in *Emory International Law Review*. Volume 19, Summer 2005, pp. 753-783.
- Kiviorg M, 'Church and State in Estonia' (2000) 7 *European Journal for Church and State Research* 317.
- Kiviorg M, 'Church Autonomy in Estonia' in G Robbers, (ed), *Church Autonomy: A Comparative Survey* (Peter Lang, Frankfurt am Main 2001).
- Kiviorg M, 'Law, Religion and Politics' (2001) *Rechtstheorie. Zeitschrift für Logik, Methodenlehre, Kybernetik und Soziologie des Rechts* (Berlin: Duncker-Humblot).
- Kiviorg M, 'Legal Status of Religious Communities in the Realms of Public and Private Law' (2001) *VI Juridica International, L Rev University of Tartu* 169.
- Kiviorg M, 'State and Church in Estonia' in S Ferrari, W Cole Durham Jr. (eds), *Law and Religion in Post-Communist Europe* (Peeters, Leuven 2003).
- Lagoutte S and Lassen EM, 'The Role of the State in Balancing Religious Freedom with Other Human Rights in a Multicultural European Context' in F Francioni and M Scheinin (eds), *Cultural Human Rights* (Martinus Nijhoff Publishers, Leiden 2008).
- Lester A, Uccellari P, 'Extending the Equality Duty to Religion, Conscience and Belief: Proceed with Caution' (2008) 5 *EHRLR* 567.
- Lewis T, 'What Not to Wear: Religious Rights, the European Court, and the Margin of Appreciation' (2007) 56 *ICLQ* 395.

- Mancini S, 'Power of Symbols & Symbols as Power' (2009) 36:6 *Cardozo L Rev* 2659.
- Mancini S, 'To Be or Not To Be Jewish: The UK Supreme Court Answers The Question' (University of Bologna, 2010) < <http://ssrn.com/abstract=1693127>> accessed 01 Mar 2011.
- Martínes-Tórron J, 'Limitations on Religious Freedom in the Case Law of the European Court of Human Rights' (2005) 19 *Emory Int Law Rev* 587.
- McColgan A, 'Class wars? Religion and (In)equality in the Workplace' (2009) 38 *ILJ* 1.
- Rivers J, 'Law, Religion and Gender Equality' (2007) 9(1) *ECCLJUK* 24.
- Rorive I, 'Religious Symbols in the Public Space: in Search of a European Answer' (2009) 30(6) *Cardozo L Rev* 2669.
- Stuart A, 'Freedom of Religion and Gender Equality: Inclusive or Exclusive?' (2010) 10 (3) *HRLR* 429.
- Tulkens F, 'The European Convention on Human Rights and Church-State Relations: Pluralism vs. Pluralism' (2009) 30 *Cardozo L Rev* 2585.